

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

DİN EĞİTİMİNDE DİN DİLİ

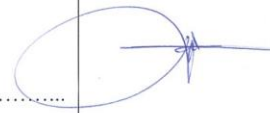
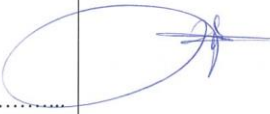

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
HAMZA TOPRAKOĞLU

DANIŞMAN
PROF. DR. ŞAKİR GÖZÜTOK

VAN-2019

KABUL ve ONAY

Hamza TOPRAKOĞLU tarafından hazırlanan " DİN EĞİTİMİNDE DİN DİLİ " adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı 'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.	
Danışman: Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/.....	
Başkan: Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/.....	
Üye: Doç. Dr. Mahmut DÜNDAR Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/.....	
Yedek Üye: Dr. Öğr. Ü. Teceli KARASU Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/.....	
Yedek Üye: Dr. Öğr. Ü. Yunus KAPLAN Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/.....	
Tez Savunma Tarihi:	05/08/2019
Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.	
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü	

ETİK BEYAN

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü **Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;**

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlâk kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu **bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.**

(..... / / 2019)

Hamza TOPRAKOĞLU

(Yüksek Lisans Tezi)

Hamza TOPRAKOĞLU

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ağustos 2019

(DİN EĞİTİMİNDE DİN DİLİ)

ÖZET

Bilimsel disiplinlerce interdisipliner (disiplinlerarası) ölçekte değerlendirilen, özellikle felsefe ve din felsefesine konu olan *din dili*, din eğitimi bilim sahasında da çalışılması gereken önemli konulardandır. *Din dilinin* özellikle eğitim ve din eğitimi bağlamında ele alınmasının temel amacı; bilimin başlangıcı kabul edilen duyusal tecrübe perspektifinde, duyguların ve algıların ne kadar önem arz ettiğinin ifade edilebilmesidir. Bu itibarla *Din Eğitiminde Din Dili* başlıklı bu teze; *çocuk, ergen, genç, yetişkin* ve *yaşlı* kitlelerine yönelik din eğitiminde, *din dilinin* duygular ve algılar üzerindeki etkileri araştırılarak genelde eğitim, özelde ise din eğitimi bilim sahasına (küçük de olsa) katkı sağlamak amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler : Eğitim, Din Eğitimi, Din Dili, Duygu Dili, Dînî Söylem.

Sayfa Sayısı :

Tez Danışmanı : **Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK**

(Master Thesis)

Hamza TOPRAKOĞLU

VAN YÜZÜNCÜ YIL UNIVERSITY
INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

August 2019

(RELIGIOUS LANGUAGE IN RELIGIOUS EDUCATION)

ABSTRACT

Religious language evaluated by scientific disciplines on an interdisciplinary scale and especially subject to philosophy and philosophy of religion is one of the important subjects that have to be studied in the field of religious education science. The main reason why we deal with religious language especially in the context of education and religious education is to express how important emotions and perceptions are in the perspective of sensory experience which is accepted as the beginning of science. In this respect, with our thesis titled *Religious Language in Religious Education*, we aimed to contribute to the field of education in general and religious education in specific (small though) by investigating the effects of religious language on emotions and perceptions in the religious education for children, adolescents, adolescents, adults and the elderly.

Key Words : Religious, Religious Education, Religious Language, Emotion Language, Religious Discourse.

Quantity of Page :

Supervisor : **Professor Doctor Şakir GÖZÜTOK**

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
ÖNSÖZ.....	V
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	1
1. KAVRAM ANALİZİ.....	4
1.1. Araştırmanın Problem Tespiti ve Sınırlılıkları	5
1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	9
1.3. Araştırmanın Temel Kavramları	10
1.3.1. Eğitim.....	10
1.3.2. Din Eğitimi.....	13
1.3.3. Dil.....	16
1.3.4. Din Dili	22
2. EĞİTİM, DİL VE DİN DİLİ İLİŞKİSİ.....	33
3. DİN DİLİNİN ESTETİK, ÜSLÛP ve ANLATIM ANALİZİ	41
3.1. Din Dilinde Teşbih	57
3.2. Din Dilinde Mecaz	60
3.3. Din Dilinde Sembol.....	68
3.4. Din Dilinde Temsil.....	73
3.5. Din Dilinde Tenzih.....	78
3.6. Din Dilinde Tedriç.....	80
3.7. Din Dilinde Tekrir	81
4. PSİKOLİNGÜİSTİK ve NÖROLİNGÜİSTİK ANALİZLE DİN DİLİNDE DUYU, DUYGU ve ALGILARIN ÖNEMİ.....	83

5. DİN EĞİTİMİ'NDE (KİTLELERE YÖNELİK) DİN DİLİ	87
5.1. Din Eğitiminde Çocuklara Yönelik Din Dili.....	88
5.2. Din Eğitiminde Ergenlere Yönelik Din Dili.....	105
5.3. Din Eğitiminde Gençlere Yönelik Din Dili.....	109
5.4. Din Eğitiminde Yetişkinlere Yönelik Din Dili.....	115
5.5. Din Eğitiminde Yaşlılara Yönelik Din Dili.....	131
6. SONUÇ	134
KAYNAKÇA.....	140
BİYOGRAFİ (ÖZGEÇMİŞ).....	
TEZ ORJİNALLİK RAPORU	

ÖNSÖZ

Dinin bir doğası ve kaynağı olduğu gibi, dilin de bir doğası ve kaynağı vardır. Din, İlahî otoriteye dayanırken; dilin beslendiği kaynakların da *insan* ile birlikte başlıca din, aile, çevre, eğitim, kültür, akıl, kalp ve duygu olduğunu ifade edebiliriz. Elbette zikredilen unsurların her biri, dilin değerler skalasında mündemiçtir. Nitekim Peygamberler, farklı zemin ve zamanlarda farklı dilleri konuşmuş olsalar da, temelde dinin doğasını yaşamaya ve yaşatmaya çalışmışlardır. Dolayısıyla metafiziğe dâir okuduğumuz, yazdığımız, gördüğümüz, duyduğumuz, konuştuğumuz, hissettiğimiz ve davranış sergilediğimiz herşey dini ve *din dilini* ifade etmektedir. O hâlde varlık sebebini ve hayatın anlamını iletişimle idrâk etmede *din dilinin* çok önemli bir araştırma konusu olduğu söylenebilir. Zîrâ İlahî mesajın doğru anlaşılmasında ve dünya-âhiret mutluluğuna ulaşılmasında *din dili* yüksek önem arz etmektedir.

Bilimsel disiplinler tarafından muhtelif muvâcehelerle değerlendirilen ve özellikle felsefe ve din felsefesine konu olan *din dili*, din eğitimi bilim sahasında da çalışılması gereken önemli konulardandır. *Din dilinin* özellikle eğitim ve din eğitimi bağlamında ele alınmasının temel amacı; duyusal tecrübe perspektifinde, duyguların ve algıların da ne kadar önem arz ettiğinin ifade edilebilmesidir. Böylece amaç, *Din Eğitiminde Din Dili* başlıklı bu çalışmayla çocuk, ergen genç, yetişkin ve yaşlı kitlelerine yönelik din eğitiminde, *din dilinin* duygular ve algılar üzerindeki etkileri tahlil edilerek genelde eğitim, özelde ise din eğitimi bilim sahasına katkı sağlamaktır.

Araştırmanın her aşamasında tecrübe ve destekleriyle motive eden Prof. Dr. Şakir Gözütok, Prof. Dr. Zeki Taştan, Doç. Dr. Mahmut Dünder, Doç. Dr. Aydın Görmez, Doç. Dr. Bekir Koçlar, Dr. Tecelli Karasu, Murat Çabaz ve Sâcî Emîrî hocalarıma, Y.Y.Ü. İlahiyat Fakültesi hocalarıma, Sosyal Bilimler Enstitüsü bilim ekibine ve bütün fedâkârlıkları için değerli âileme şükranlarımla...

Hamza TOPRAKOĞLU

Van 2019

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.B.D.	: Anabilim Dalı
a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.a.m.	: Adı geçen ansiklopedi maddesi
a.g.i.s.	: Adı geçen internet sitesi
a.g.t.	: Adı geçen tez
Alm.	: Almanca
and oth.	: And others (ve diğerleri)
a.mlf.	: Adı geçen müellif
(a.s.)	: Aleyhisselâm
a.y.	: Aynı yer
b.	: bin/ibn
Bşk.	: Başkan
bkz.	: Bakınız
Çev.	: Çeviren
Ç.İ.	: Çocuklar için
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
dğr.	: Diğerleri
E.	: a: Eski, b: Emekli
EKEV	: Erzincan Kültür ve Eğitim Vakfı Akademi Dergisi
F.	: Fakülte/si
Fr.	: Fransızca
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
İng.	: İngilizce
K.	: Kitap
Koor.	: Koordinatör
Krş:	: Karşılaştırmamız
Ktp.	: Kütüphâne

m.	: Mîlâdî
m.a.g.	: Müellif adı geçmemektedir
m.m.n.	: Manuel makale numaralandırma
m.ö.	: Milattan önce
m.s.	: Milattan sonra
m.s.n.y.	: Makale sayfa numarası yok
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü/ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anhu
r. anhum	: Radıyallahu anhum
r. anhumâ	: Radıyallahu anhumâ
s.	: Sayfa
(s.a.s.)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Terc.	: Tercüme eden
U.S.A.	: Amerika Birleşik Devletleri
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vs.	: ve sâir/ve sâire

GİRİŞ

Din, dil ve duygu gibi; *din dili* de insanlık tarihi kadar kadim bir varoluşa dayanmakta ve dînî iletişimin temelini teşkil etmektedir. Ulvî bir hayat bahşeden Yüce Allah'ın mukaddes mesajları, seçkin elçilerin teblîğ ve tebyînleri, selîm bir akıl ve özgür iradeyle *ahsen-i takvîm*¹ kılınan *Hz. İnsan*'ın² dînî duygu ve düşünceleri, sosyolojik olarak hayatın ve kâinâtın en etkili iletişim aracı olan *dil*³ ile; teolojik olarak da *din dili* ile tecellî etmektedir. Bu bağlamda söz ve davranış dilleriyle yaşanan ve ifade biçimi olarak pratize edilen dînî öğretilere, linguistik (dilbilimsel) açıdan *din dili* denir.⁴ Ancak bu çalışmada *din dili* linguistik analizlerle mercek altına alınmaktan öte bilimsel veriler ışığında, din eğitimi kıstaslarıyla dînî duygu ve davranış perspektifinde değerlendirilmiş ve araştırma bu minvâlde derinleştirilmiştir.⁵

¹ Tîn, 95/4.

² Ülfet Görgülü'nün, "*Hayatın Tekrarı Yok*" isimli eserinin 71. sayfasındaki "Hz. İnsan Olabilmek!" başlıklı deneme yazısı ve Düccane Cündioğlu'nun "Hz. İnsan" isimli eserinin, konumuzla "lokâl" olarak ilişki ve etkileşimi bulunmamakla birlikte; fayda mülahaza edildiği için eserlerin okunması tavsiye edilmektedir.

³ Rum, 30/22'de beyân buyurulduğu üzere; "Dil" in varlık ve farklılığı, Yüce Allah'ın Yaratıcılığının, varlığının ve "Bir"liğinin delillerindedir. Nitekim âyet-i kerîme'de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*O'nun kanıtlarından biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır*" (Rum, 30/22). "Yüce Allah'ın kudretinin kanıtlarına değinilirken göklerin ve yerin yaratılmasının insanların özellikleriyle birlikte zikredilmesi ve ardından da bunda bilenler için ibretler bulunduğu belirtilmesi, evrenin yaratılmasının insanla anlam kazandığını, insanın da bunları bilmesiyle değerli olduğunu göstermektedir. İnsanların dillerinin ve renklerinin farklılığı objektif olarak gözlemlenebilen bir olgudur. Bundan ibret alınması ise bilme şartına bağlanmıştır. "*Bilenler*" şeklinde tercüme edilen âlimin kelimesi dar anlamıyla alınırsa bunu "*âlimler, ilim sahipleri*" şeklinde tercüme etmek mümkündür; fakat burada her insanın fitrî özellikleriyle bilebileceği bir durumdan söz edildiği için kelimenin geniş anlamı esas alınmıştır. Konu üzerinde özel araştırmalar yapan uzmanların bu kapsamda sayılması ise zaten evleviyet gereğidir. Fakat "*bilme*"nin başkaları tarafından telkin edilen veya öğretilen bilgileri alıp bellekte koruma anlamında olmadığına dikkat edilmelidir. Zira âyette geçen kelimenin kökünde "*varlık ve olayların hakikatini anlamak, temyiz etmek yani farklı şeyleri birbirinden ayırtmak, bir şeyin mahiyetini iyice kavramak, bir işi sağlam ve düzgün yapmak*" gibi anlamlar bulunmaktadır. Şu halde âyette muhataplardan istenen, bir kökten geldikleri halde insanların biyolojik ve kültürel farklılıklara sahip olmaları üzerinde dikkatle düşünüp bundan sonuçlar çıkarmaktır." (DİB *Kur'an Yolu Tefsiri*, Cilt: IV., s. 303 vd.) Dolayısıyla dil, hayatın anlam atlası, duygu aynası ve ifade tecelligâhı hükmündedir. Dil, bir medeniyetin meziyet ve mârifet mührü, letâfet ve nezâket mülküdür. Dil, bir milletin fen ve fikir hürriyetidir. Dil, milletlerarası devlettir. Dil, ilim ve irfan hırkasını giydiren asâlettir. Dil, kardeşliğe alâmet, ünsiyet ve ülfete davettir. Dil, insana ahsen, ecmel, eşref, ekrem, ekmel ve erdem vasıflarını kazandıran hikmet ve hakikat hazinesidir. Rahmet-i Rahman olarak iki cihanda vesîle-i cennettir, dil.

⁴ "Din Dili"ni anlama ve anlamlandırma ile ilgili, "Bilimsel Disiplin ve Kavram Analizi" başlığı başta olmak üzere; çalışmamızın diğer bölümlerinde de detaylı bilgiler beyân edilmiştir.

⁵ Muhtelif kaynaklarla birlikte özellikle makale, master ve doktora tezlerinden de istifade etmemizin sebebi, bu çalışmaların bilim jürileri/bilim insanları tarafından değerlendirilmiş ve objektif olmasıdır. Ayrıca özet bakış açılarını makalelerde, detaylı değerlendirmeleri de tezlerde görmek mümkündür.

Konuşma dili, yazı dili, beden dili, tarih dili, çağ dili, akademik dil, siyasi dil, edebî dil, medya dili, ana dil ve muhtelif dünya dilleri gibi diller zikredilebilir fakat amaç, dilin semantik ve sentaktik (anlambilim ve sözdizim) tahlilinden ziyâde; *din dilinin* pragmatik ve paradigmatik (yararcı ve örnek) yapısını anlamaktır. Burada önemine ve önceliğine binâen çalışmanın başında ifâde edilmelidir ki; konu ile ilgili bilimsel çalışmaları olan uzmanlara göre: “Din dili diye özel, başlı başına bir dil yoktur. Ancak bir dilin dinî olduğunu kavramamızı sağlayacak özelliklere sahip bir dil vardır...”⁶ O dilin özellikleri de bilhassa âyet-i kerîmelerde ve hadîs-i şerîflerde mevcuttur. Bu meyanda, “Allah’a çağırandan daha güzel sözlü kim olabilir?”⁷ âyeti, *din dilinin* özelliklerine temel teşkil edebilecek mâhiyettedir. Bu hakîkate göre; *din dilini* anlayabilmek için öncelikle *dini* anlamak esastır.

Başka bir ifâdeyle dinin öğüt ve öğretilerine iman etmek, Yüce Allah’ı bilmeye ve “Bir”lemeye dâvet etmek, dinî bir muvâzene çerçevesinde dünya-âhîret mutluluğunu gâye edinmek, mensubu ve memuru olunan dini tebliğ, tebyin ve temsil etmek, *din dilini* algılamanın ve anlamlandırmanın temel esaslarındandır. Dolayısıyla denilebilir ki; her Peygamber kendi ümmetinin ve kendi zamanının *din dili* öğretmeni olmuştur. Böylece dinî duygu, düşünce ve davranışları pozitif etkileyen *din dili*, Hz. Dâvûd zamanında *Zebur*,⁸ Hz. Mûsâ zamanında *Tevrat*,⁹ Hz. İsâ zamanında *İncil*¹⁰ ve Hz. Muhammed zamanında ise *Kur’ân-ı Kerîm*¹¹ olmuştur. Nitekim son kitap evrensel bir hitaptır ve bütün bir beşeriyeti muhatap almaktadır.

⁶ Turan Koç, “Din Dili Üzerine Söyleşi” (Fulya İbanoğlu, Tuğba Aydeniz, Kâmil Büyüker), *Din ve Hayat*, Haziran 2014, Sayı: 22, s. 60.

⁷ Fussilet, 41/33.

⁸ Nisa, 4/163; Enbiyâ, 21/105.

⁹ Âl-i İmrân, 3/3, 48, 65; Mâide, 5/43-44, 46, 48, 110; A’râf, 7/157; Tevbe, 9/111; Enbiyâ, 21/105; Fetih, 48/29; Saff, 61/6; Cum’a, 62/5. (Krş.: Kur’ân-ı Kerîm İndeksi).

¹⁰ Âl-i İmrân, 3/3, 48, 65; Mâide, 5/47, 110; A’râf, 7/157; Tevbe, 9/111; Fetih, 48/29; Hadîd, 57/27.

¹¹ Bakara, 2/23-24, 185; En’âm, 6/19; Yûnus, 10/15, 37-38; Hûd, 11/13-14; Yûsuf, 12/2-3; Hicr, 15/9, 87; Nahl, 16/98; İsrâ, 17/9, 41, 45-46, 82, 89, 106; Kehf, 18/54; Tâ-Hâ, 20/2-3; Neml, 27/1-6, 76; Furkân, 25/32; Rûm, 30/58; Secde, 32/2; Sâd, 38/1. (Krş.: Kur’ân-ı Kerîm İndeksi). Peygamber Efendimiz (s.a.s), Kur’ân-ı Kerîm’in evrenselliğini, üslûb-u hakîmini, duygu-düşünce ve davranışları nasıl etkilediğini şöyle ifâde buyurur: “Allah’ın kitabı olan Kur’ân’da sizden öncekilerin kıssaları, sizden sonrakilerin haberleri, kendi aranızda olanların hükümleri vardır. O, doğruyu eğriden ayıran kitaptır. O, hiçbir zaman anlamsız konuşmaz. O, Allah’ın sağlam ipidir. O, zikr-i hakîmdir. O, dosdoğru yoldur. Kötü arzular asla O’nu hedefinden saptıramaz. Diller O’nu karıştırıp bozamaz. Âlimler O’na doyamaz. Muttakiler O’ndan usanmaz. O tekrar tekrar okunmakla eskimez... O’nun ölçülerine göre konuşan doğruyu söyler. O’na göre davranan karşılığını alır. O’nunla hükmeden âdil olur. O’na çağıran doğru yola çağırılmış olur.” (Tirmizî, Fedâilu’l-Kur’ân, 14; Dârimî, Fedâilu’l-Kur’ân, 1).

Vahyin muhatabı olan beşere “*güzel söz*”¹² söylenmesini emreden Yüce Allah tarafından “*güzel ahlâkı tamamlamak üzere*”¹³ “*âlemlere rahmet olarak gönderilen*”¹⁴ Hz. Peygamber (s.a.s.), her hususta olduğu gibi *din dili* hususunda da en güzel örnek ve önderdir.

İslâm’ın güzel ahlâk olduğunu,¹⁵ merhametin hak olduğunu,¹⁶ zarar vermenin yasak olduğunu,¹⁷ zulmetmenin insaf ve insanlığa sığmadığını,¹⁸ Müslüman’ın eliyle ve diliyle güven verdiğini (incitmediğini)¹⁹ iyiliğin cennete götürdüğünü,²⁰ merhamet ve saygı eksenli hayatın yaşanılabilir olduğunu,²¹ tebessüm ve yardım etmenin sadaka olduğunu,²² hata işlemesi durumunda; insanın tevbe ederek/özür dileyerek değer bulduğunu,²³ aldatmanın büyük ayıp (kayıp) olduğunu,²⁴ kalbin kıymetli olduğunu; hayatla eşdeğer olduğunu²⁵ ve nazargâh-ı İlâhî olduğunu,²⁶ Yüce Allah’ın nezâketi sevdiğini; şiddet ve kabalığı sevmeyi sevmediğini,²⁷ sevginin cennet yolu olduğunu,²⁸ ikrâhın değil ihsânın doğruluğunu; sözle eziyetin değil sükûtle meziyetin ve marifetin doğruluğunu,²⁹ öğreten ve insanlığı bu yüksek ahlâk ve erdem vasıflarıyla tavsif eden bir rahmet Peygamberini örnek almak, din dilini anlama ve aktarmanın yol pusulasıdır.

Nitekim; Yüce Allah tarafından “*yüce bir ahlâk (üstün karakter)*”³⁰ ile örnek kılınan Hz. Peygamber (s.a.s.), Ahzab Sûresi’nde şöyle methedilmektedir: “*Allah’ın lütfuna ve âhiret gününe umut bağlayanlar ve Allah’ı hakkıyla ananlar için (şüphe yok ki), Resûlullah’ta güzel bir örnek(lik) vardır.*”³¹

¹² İsrâ, 17/53.

¹³ Muvatta, Hüsnü’l-Hulk, 1.

¹⁴ Enbiyâ, 21/107.

¹⁵ Beyhakî, Şu‘abu’l-îmân, 6/242, No: 8016.

¹⁶ Müslim, Fedâil, 66.

¹⁷ İbn Mâce, Ahkâm, 17.

¹⁸ Buhârî, Mezâlim, 3.

¹⁹ Tirmizî, İman, 12.

²⁰ Buhârî, Edeb, 69.

²¹ Tirmizî, Birr, 15.

²² Tirmizî, Birr, 36.

²³ Tirmizî, Kıyâme, 49.

²⁴ Müslim, İman, 164.

²⁵ Buhârî, İman, 39.

²⁶ Müslim, Birr, 34.

²⁷ Ebu Davud, Edeb, 10.

²⁸ Müslim, İman, 93.

²⁹ Buhârî, Edeb, 31.

³⁰ Kalem, 68/4

³¹ Ahzab, 33/21.

1. KAVRAM ANALİZİ

İnsan hayatının varoluşsal değerleri vardır: Din, dil ve eğitim gibi... Bu bağlamda insan; kendi varlığını, Yüce Allah'ın varlığını, evrenin varlığını ve hayatın anlamını *din* yoluyla öğrenirken; Yüce Allah tarafından Peygamberlere vahyedilen, Peygamberlerden de ümmetlere ulaşan İlâhî mesajları ise en önemli iletişim aracı olan *dil* yoluyla öğrenegelmiştir. Bu itibarla *din dili*, vahyedilen âyetlerde ve âyetleri yaşayarak anlatan ahlâk elçilerinin hayatlarında önemli olduğu gibi; din üzerinden iletişim kuran insanların hayatlarında da (irâde-ifâde açısından) önem arz etmektedir.

A. Aliy'e göre, Yunan filozofları ve Viyana ekolü bilim insanlarınca görüşleri dikkate alınan Wittgenstein, dilin öğelerini somut araç-gereçlerle kıyaslamaktadır. Wittgenstein'a göre; "araç-gereçlerin ustaya olan ihtiyacı gibi, dilin öğeleri de kendi başlarına birşey ifade etmezler. Onları bizim kullanımımız anlamlandırır. Yalnız bu kullanım yeknesak olmak zorunda değildir, değişik kullanımlarda bulunabiliriz. Birden çok dilsel operasyon spesifik kelimelerin kullanımıyla değil, kullanım kurallarına göre ayrıştırılabilir... Wittgenstein bu dilsel operasyonları "dil oyunları" olarak adlandırmaktadır."³² Wittgenstein'ın çevresindeki düşünürler, onun dindarlığını "*possibility of religion*" (dinin imkânı) veya "*wortloser glaupe*" (ifadesiz iman) olarak tanımlarken; Portmann ise, "*gläubenslose religion*" (imansız din) olarak ifade etmektedir.³³ Önerisi "imansız din"³⁴ olan Wittgenstein'ın bu tezi ve *din dili* yorumları, ilk şartı iman olan ve kutsal değerleriyle örtüşmeyen İslam Dini'nin ve İslâm öncesi semavî dinlerin karşısında anlamsız kalmaktadır.

Özellikle felsefe ve din felsefesinin incelediği *din dili*, interdisipliner bir konu olduğundan din eğitimi alanında da üzerinde ciddiye ve hassasiyetle durulması esastır. Zîrâ din ve eğitim kavramlarının birlikte ele alındığı din eğitimi bilim sahasında *din dilinin* çalışılması, dinî doktrin (öğreti) ve değerlerin inanç boyutu ile birlikte duygu, algı, düşünce ve davranışlara etki eden boyutunu incelemeyi de önemli ve öncelikli kılmaktadır.

³² Abdurrahman Aliy, "Wittgenstein Felsefesinde Din Dili ve Dinî İman (Bir Rekonstruksiyon Denemesi)", *Çukurova Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi (Ocak-Haziran 2005)*, 2005, cilt: V, sayı: 1, s. 167.

³³ Bkz.: Aliy, "a.g.m.", s. 173-174.

³⁴ Bkz.: Aliy, "a.g.m.", s. 174.

1.1. Araştırmanın Problem Tespiti ve Sınırlılıkları

Dünya dillerindeki gündelik kelimelerle Kutsal Kitaplar'ı (Zebur, Tevrat, İncil, Kur'an-ı Kerîm) tercüme eden insanoğlu, aynı zamanda Kutsal Kitaplar'daki birçok kelimeyi dünya dillerine taşıyarak, *din dilini* ifade etmeye çalışmaktadır. Yine bununla birlikte kendisi için kullandığı kelimelerle Yaraticının zat, sıfat ve fiillerini izaha çalışarak Müteâl Ulûhiyet otoritesini tavsif ve tenzih (Yüce Allah en iyi bilen, en iyi gören, en iyi işitendir; yarattığı hiçbir şeye benzemez) cihetine gitmektedir. Bu ve benzeri gerçeklerle bazı soruların sorulması, çok az da olsa *din dili* düğümlerine ışık tutacaktır: Sınırlı olan insan, sınırsız olan Yüce Allah hakkında konuşma yetisine sahip midir? Kutsal Kitabın nazil olduğu kavmin dili, kutsalın dilini tam anlamıyla kavramaya yeterli midir? Kutsal Kitab'ın bir kavmin diliyle inmiş olması, o kavmin ya da din mensubu başka bir kavmin duygu ve algılara yönelik iletişim problemini çözer mi? Kitap'tan Kitab'a, Peygamber'den Peygamber'e, ümmetten ümmete dil değişince, *din dili* de değişir mi (tecdîd-i lîsan)? Hanif Din/İslâm değişmediğine göre değişen dünya dilleri ile *din dili* arasındaki uyum sürecinde yaşanan algı ve anlamlandırma problemi nasıl çözülür? Binyıllardır kendi dilindeki yanılmaları aşamayan insan, tam anlamıyla *din dilini* de kavrayamadığı zaman, hatayı dilde mi görür, dinde mi? Eskiye ve değişen birçokşey (zaman, mekân, toplum, yaşam biçimi, mevsimler) gibi dünya dillerinin de eskiyebileceğini/değişmesi gerektiğini ve dil dinamizminin elzem olduğunu idrak edemeyenler, neden kutsalın eskidiğini vehmederler? Akîdevî olarak: *Yüce Allah, sıfatlarının aynı da-gayrı da değildir* tenzihiyle kastedilen nedir? Fizik âlemi diliyle metafiziğe ait konuları konuşmanın usûl ve esasları nelerdir? Fizik âlemindeki insana “*şah damarından daha yakın*”³⁵ olan Yüce Allah için, “*O, zaman ve mekândan münezzehdir*” söylemi, *din dili*yle nasıl izah edilebilir? Acaba beden fizik âlemine, mâhiyeti bilinemeyen ruh da metafiziğe mi aittir? Mûcize, melek, cin, âhiret, cennet-cehennem vb. kavramlar *din dilinden* gündelik dile taşındığında, algı ve anlam problemi olur mu? 23 yılda büyük İslâm Medeniyeti'ni inşâ eden ve muhatabını iknâ eden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kullandığı *din dili*, dil ve duygu dinamiği 1400 yılı aşkındır neden pratize edilemiyor?.. gibi birçok soruya ilmî çerçevede samimi, sağduyulu, objektif ve eleştirel cevaplar aranmalıdır.

³⁵ Kâf, 50/16.

Problem analizinde, öncelikle *din dilini* sadece din felsefesi sınırları içinde düşünmenin hatalı bir yol ve yöntem olacağı ifade edilmelidir.³⁶ Bununla birlikte Wittgenstein, Piaget, Locke, Tillich, Ayer, Turan Koç, Aliye Çınar ve Latif Tokat gibi uzmanlarca daha çok felsefe kriterleriyle analiz edilen *din dili* gibi önemli bir araştırma konusunun bu çalışmada din eğitimi ölçütleriyle değerlendirilmesinin sebebi, aslında duygu ve algıların *din dilindeki* kilit rolüdür. Bu doğrultuda akletmeye (aktif algılamaya/işlevsel düşünmeye) sevkeden Kur’ân âyetlerinin dinamik dili ve üstün üslûbu incelendiğinde kesinlikle duygu ve algıların dikkate alınması gerektiği gerçeğine ulaşılmaktadır.³⁷

³⁶ Harun Çağlayan, “Rasyonalizm Bağlamında Dilbilim ve Din Dili İlişkisi”, *EKEV Akademi Dergisi*, 2014, Cilt: XVIII, Sayı: 58, s. 42.

³⁷ Akıl ile ilgili âyet-i kerîmelere bkz.: Bakara, 2/44, 73, 76, 164, 170-171, 241-242; Âl-i İmrân, 3/65, 118; Mâide, 5/103; En’âm, 6/32, 151 A’râf, 7/169; Yûnus, 10/16; Hûd, 11/51; Yûsuf, 12/1-2, 109; Ra’d, 13/4; Nahl, 16/12, 67; Enbiyâ, 21/10, 66-67; Hacc, 22/46; Mü’minûn, 23/80; Nûr, 24/61, Furkân, 25/44; Şuarâ, 26/28; Kasas, 28/60; Ankebût, 29/35, 43; Rûm, 30/24, 28; Yâsîn, 36/62, 68; Sâffât, 37/137-138; Zümer, 39/43; Mü’min, 40/67; Zuhruf, 43/1-3; Hucurât, 49/4; Hadîd, 57/17; Haşr, 59/14; Mülk, 67/10. Düşünme ile ilgili âyet-i kerîmelere bkz.: Bakara, 2/219; Âl-i İmrân, 3/190-191; En’âm, 6/50; A’râf, 7/176; Yûnus, 10/24; Ra’d, 13/3; Nahl, 16/11, 44, 68-69; Rûm, 30/8, 21; Zümer, 39/42; Câsiye, 45/13; Haşr, 59/21. (Krş.: Kur’ân-ı Kerîm İndeksi).

Fuâd/Kalbin Akli Nedir? *DİA*, Süleyman Uludağ, “Kalb Maddesi”, Cilt: XXIV, İstanbul 2001, s. 229-232. “...Kalp, dinî ve tasavvufî bağlamda bilgi ve düşüncenin kaynağı veya aracıdır... Kur’an’da ve hadislerde fuâd, sadr, lûb, nühâ ve rû’ gibi terimler genellikle kalp manasında kullanılmıştır. Fuâd bazılarına göre kalp ile eş anlamlıdır; bazılarına göre ise kalp ondan daha özeldir. Mütercim Âsım Efendi’ye göre kalbin Türkçe karşılığı gönül, fuâdınki yürektir. (Kamus Tercümesi, I, 445) Kur’an’da yüreğe (fuâda) metanet vermek için önceki peygamberlerin kıssalarından bahsedildiği belirtilir. (Hûd 11/120) Kalbin, göz ve kulak gibi sorumlu olduğunu bildiren âyette ise (İsrâ 17/36) fuâd kalp anlamına gelir. “Göğüs” manasındaki sadr, “Allah göğüslerde olanı bilir” (Âl-i İmrân 3/119, 154) ve, “Allah bir kimsenin hidayetini dilerse göğsünü İslâm’a açar” (En’âm 6/125; Zümer 39/22) meâlindeki âyetlerde mecaz yoluyla kalp mânasında kullanılmıştır. “Ulû’l-elbâb” (Âl-i İmrân 3/7, 190) ve “Ulû’n-Nühâ” (Tâhâ 20/54, 128) ifadeleriyle kalp sahiplerine hitap edilmiştir. (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “Lûb”, “Nühâ”, “Şadr”, “Fu’âd” maddeleri) Kur’an’da akletme (düşünme) fiili kalbe nispet edilmiş; (Hac 22/46) yani düşünmenin, kalbin bir işlevi olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde fikhetmenin de (anlama) kalbin bir işlevi olduğuna dikkat çekilmiştir. (A’râf 7/179) Kur’an’da ve hadislerde kalbin mahiyeti ve tarifi üzerinde değil işlevleri ve nitelikleri üzerinde durulmuştur. Kur’an ve hadiste geçen kalp kelimesi insanın anlama, kavrama, düşünme ve eşyanın hakikatini bilme yönünü, başka bir ifadeyle insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran temel niteliğini dile getirir. İnsanın idrak eden, bilen ve kavrayan tarafı olduğu için kalp İlâhî hitaba muhataptır, yükümlü ve sorumludur. Dinî ve insanî hayatın merkezinin kalp olduğu Kur’an ve hadislerde açıkça ifade edilmiştir. “Kalpleri var ama onunla bir şey anlamıyorlar” (A’râf 7/179); “Akletmek için onlarda kalp yok mu?” (Hac 22/46); “Kalbi olanlar için bunda öğüt vardır” (Kâf 50/37) meâlindeki âyetler kalbin idrak, ilim, mârifet ve düşünme aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan dolayı kalp (fuâd) sorumludur (İsrâ 17/36; Ahzâb 33/5). Kalbin İslâm’daki büyük önemi iman ve inkâr mahalli olmasındandır. Bütün İslâm âlimleri imanın aslı şartının kalbin tasdiki olduğu hususunda ittifak etmiştir. (Fahredden er-Râzî, el-Muhassal, s. 174; Teftâzânî, II, 249). İman gibi inkâr ve red de kalbin bir fiilidir. İslâm’da vahyin mahalli de kalptir. Hz. Cebrâil, Kur’an’ı Hz. Peygamber’in kalbine indirmiştir (Bakara 2/97; Şuarâ 26/193-194). Resûl-i Ekrem’in gördüğü rüyalar ve aldığı ilham kalple ilgilidir. Sûflerin büyük değer verdikleri keşif ve mârifetin kaynağı da kalptir...” Akıl, kalp/kalbin akli ile ilgili detaylı ve doyurucu bilgiler için ayrıca bkz.: Abdulbaki Güneş, *Kur’an’da İşlevsel Akla Verilen Değer*, Van 2003, 244 s.; Güneş, *Kur’an’da Kalp Kavramının Semantik Analizi*, Van 2003, 168 s.

Duygular ve algılar, *din dilinin* araştırılmasında göz ardı edilen ve ihmâlin-den dolayı problemlerin etkin ve evrensel bir çözüme kavuşturulamadığı iki ana etkendir. Bilimsel beyân çatışmalarının, kırıncı ilmî tartışmaların, (bütün görsel-yazılı, teknik-teknolojik imkânlarla rağmen) dînî iletişimdeki aksaklıkların temel sebebi, *din dilinin* davranışlara etkisinde duyguların ve algıların ihmâlidir.

Batılı bilim insanları tarafından etkin bir bilimsel araştırma ve analize tabi tutulan ve dînî iletişimde iletiyi algılamanın ve anlamlandırmanın temel olgusu olan duygular ve algılar, merkezî bir öneme sahiptir. Dolayısıyla *din dilinin* muhatabı olan her birey ve toplum, beyindeki duyu, duygu ve algıların nörofrekans merkezi olan limbik lob ve limbik sistemi iyi bilmeli ve eğitimini almalıdır.³⁸ Muhatap, öncelikle ve özellikle duyusal ve duygusal tecrübe kazanmalıdır. Bilinmelidir ki aktif algı, yani doğru anlama ancak duyusal ve duygusal tecrübe üzerine binâ edilebilir.

İlk insan ve ilk Peygamber Hz. Âdem (a.s.) efendimizin ve Hz. Havvâ vâlide-mizin duygusal ve algısal yanılmaları (tecrübesizlikleri) ile ilgili süreç, A'râf Sûresi'nde şöyle beyân edilmektedir:

*“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz şeyden yiyin. Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zâlimlerden (haddi aşanlardan) olursunuz.”*³⁹ *“Bunun üzerine şeytan, örtülü olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: ‘Öyle ise, yasak ağacın meyvesinden yiyin ki melek olasınız yahut cennette ebediyyen kalasınız. Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da cennette ebedi kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı.”*⁴⁰ *“Şeytan, ‘ben gerçekten iyiliğinizi isteyenlerdenim’ diye de onlara yemin etti.”*⁴¹ *“Bu şekilde onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rabpleri onlara, ‘Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?’ diye uyardı.”*⁴²

³⁸ İlmî insicamın bozulmaması için, duygular ve algılar konusu dördüncü bölümde detaylandırılmıştır.

³⁹ A'râf, 7/19.

⁴⁰ A'râf, 7/20.

⁴¹ A'râf, 7/21.

⁴² A'râf, 7/22.

Böylece ilk duygusal yanılgılarının/yenilgilerinin ve davranışlarının bir hata olduğunu tecrübe ederek tevbe ettiler. Yani İlâhî ikâzı idrâk ederek, algılayarak ve duyguları terbiye edici bir pişmanlıkla özür dileyerek “*dediler ki: ‘Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi affetmez ve bize acımazsan, kaybedenlerden oluruz.*”⁴³

Din Eğitiminde Din Dili başlıklı konunun çalışılmasında problem zincirinin ilk halkası hükmünde olan “duygu ve algıların ihmâli”ne bağlı ikinci problem halkası ise; “salt dil odaklı çözümlerin ileri sürülmesi”dir.

Bu doğrultuda, “din dili hakkındaki söz konusu problemlerin çözümüne yönelik teorilerin bazıları sadece dilden yola çıkarak cevap vermeye çalışırken; bazıları ise soruna, sadece dil açısından bakmanın bizi doğru cevaba götürmeyeceğini düşünerek, dilden önce, bir fenomen olarak ‘dinin ne olduğu’nun tanımlanması ve din dilinin de bu bağlamda değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.”⁴⁴

Örneğin 13. yüzyıl filozoflarından Thomas Aquinas’a göre; sınırlı bir varlık olan “insan” kaynaklı dil yoluyla anlama ve anlatımlar Yüce Yaratıcı’yı ifâde etmede yetersiz kalır.⁴⁵ Mistisizm ise, “din dili konusunu dini tecrübeyi merkeze koyarak çözmeye çalışmaktadır. Buna göre, din dili semboliktir, ama rasyonel olmadığı için değil, bir tecrübenin ifâdesi olduğu için semboliktir. Eşyanın hakikatine ancak dini tecrübeyle ulaşabiliriz, bu tecrübenin başladığı yerde ise kelimelerin gücü tükeniverir.”⁴⁶ Öte taraftan, “A. J. Ayer gibi tanınmış filozofların mantikî tahlil yöntemlerini din diline uygulamaları ve bu konuda araştırma ilke ve kıstası olarak bilimsel araştırma ilkelerini kabul etmeleri, dini ifadelerin saçma ve anlamsızlık alanına ait ifadelermiş gibi telakki edilmesi gerektiği şeklinde bir sonucun doğmasına neden olmuştur.”⁴⁷

⁴³ A’râf, 7/23. Ayrıca bkz.: “Hz. Âdem ve eşinin, mahrem yerleri açılınca herhangi bir telkin altında kalmadan hemen örtmeye girişmeleri insanda hayâ duygusunun fitrattan geldiğini, çıplaklığın ve vücudun belli yerlerini teşhir etmenin insandaki doğal ahlâk duygusuna aykırı olduğunu kanıtlar.” (*DİB Kur’an Yolu Tefsiri*, Cilt: II, s. 511.)

⁴⁴ Latif Tokat, “Dinin Sembolik Dili”, *Milel ve Nihal (İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi)*, (Ocak-Nisan 2009), 2009, Cilt: VI, Sayı: 1, s. 78.

⁴⁵ C. Stephen Evans, “Din Dili Problemi” (Çev.: Ferhat Akdemir), *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi*, 2010, Sayı: 28, s. 268.

⁴⁶ Tokat, “a.g.m.”, *Milel ve Nihal*, Cilt: VI, Sayı: 1, s. 77.

⁴⁷ Koç, *Din Dili*, 5. Baskı, İstanbul 2017, s. 11.

Doğrusu dinin mâhiyeti (özü) anlaşılmadan, dinî hüküm ve yükümlülüklerin, emir ve nehiylerin, hikmet ve hakikatlerin, öğüt ve öğretilerin, dil ve derinliğin anlaşılması mümkün değildir. Kuşku yok ki varlık boyutuyla dinin özünü anlamak, “din dili”ni anlamayı ve aktarmayı kolaylaştırır. Ancak geldiğimiz noktada problem zincirinin kırılması zor olan halkalarından bir diğeri de şu ki: Din, dil ve *din dili* işlevini bilmeyenler, konuşmacı hatalarından kaynaklanan ifâde ve temsil problemlerine yöneltmeleri gereken eleştirileri direkt dine yöneltmektedirler. Kâinattaki tecdîd kanunundan bîhaber olanlar çağın gereklerine göre ifâde ve temsil dilinin değiştiğine şahit olunca hâşâ din değişti zannetmektedirler. Bu ve benzeri yaklaşımlar, din dilini anlama ve anlamlandırmada problem zinciri halkalarını çoğaltmakta ve çetrefilleştirmektedir. Üzüntüyle ifâde edilmelidir ki böyle bir sonuç, beşeriyete ve bilime hiçbir fayda sağlamadığı gibi telâfisi çok çetin zararlar vermektedir.

1.2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Din dili konusu, ağırlıklı olarak felsefe ve din felsefesi disiplinleri tarafından araştırılmış; ancak din eğitimi alanında daha önce müstakil olarak çalışılmamıştır. Dolayısıyla buradaki amaç, *Din Eğitiminde Din Dili* başlıklı çalışmayla; çocuk, ergen, genç, yetişkin ve yaşlı kitlelerine yönelik din eğitiminde, *din dilinin* duygular ve algılar üzerindeki etkilerini tahlil/tetkik etmektir.

Bu çalışmanın disiplinlerarası bakış açılarıyla ele alınması, din eğitimi ekseninde âyet ve hadis ağırlıklı değerlendirilmesi, *din dilinin* muhatabı olan insanın duygu ve algılarının dînî iletişimde ne derece önem arz ettiğinin araştırılması ve kitlelere yönelik kategorize edilmesi, çalışmanın en belirgin farklarıdır.

Din kaynağı İlâhî otorite, dil kaynakları ise; insanla birlikte başlıca din, aile, çevre, eğitim, kültür, akıl, kalp ve duygudur. Nitekim Peygamberler, farklı dilleri konuşmuş olsalar da, temelde “din”i temsil etmişlerdir. Bu minvalde metafiziğe dâir okunan, yazılan, görülen, duyulan, düşünülen, konuşulan, hissedilen, öğrenilen ve davranış sergilenen her şey *din dilini* ifâde etmektedir. Aynı şekilde kutsal metin ve mesajların algılanmasında (duyusal tecrübe kazanılmasında/doğru anlaşılmasında), yüksek ahlâka ulaşılmasında *din dili* kutsal önem arz etmektedir. Bu hakikatler ışığında *din dilinin* çok önemli bir araştırma konusu olduğu söylenebilir.

1.3. Araştırmanın Temel Kavramları

Eğitim içselleştirilmeden *din eğitiminin*; dinin ve dilin varoluşsal mâhiyetine vâkıf olunmadan da *din dilinin* anlaşılması güç olduğundan, kavram kritiği esastır.

1.3.1. Eğitim

İslâm Medeniyeti'nde Eğitim Felsefesi eserinin müellifi Gözütok'a göre eğitimin kapsamına dâir unsurlar vardır. "Bunların başında öğrenci ya da eğitilen insan, öğretmen veya eğiten kişi, öğretimin içeriği veya müfredat, eğitim faaliyetinin kendisi ve amaçları, eğitim yoluyla kazandırılan değer ve tutumlar vb. gelmektedir."⁴⁸

Yine Gözütok der ki; "mutlak sûrette bir eğitim için var olması gereken bütün unsurların yani ontolojik, epistemolojik, etik ve eğitim politikalarının ilk dönemden itibaren mevcut olduğunu görürüz. İslâm'ın nüzûlünden hemen sonra bütün bunları ihtiva eden fikrî arka plânın, ilk andan itibaren ciddi ve köklü bir şekilde ortaya konulmaya çalışıldığını hemen fark ederiz. Şayet böyle olmasaydı henüz eğitim için hiç de uygun bir ortamın bulunmadığı Mekke'de bile insanların çok sert ve ciddi fikrî ve ahlâkî dönüşümler yaşadıklarını göremezdik..."⁴⁹ İslâm'ın kazandırdığı yaşanabilir hayat biçimiyle birlikte yirmi üç yıl gibi kısa bir süre zarfında tebliğde bulunan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) aynı zamanda en iyi temsil kabiliyetine sahip olması da, eğitim alanında ve diğer alanlarda üstün başarı kaydedilmesinin temel unsurlarındandır.

Ayrıca sosyolojik, psikolojik, tipolojik özellikleri, fitrat ve farklılıkları çok iyi bilen Hz. Peygamber (s.a.s.), kömürü işleyerek elmasa çeviren bir sarraf hassasiyeti ile ruhları ve duyguları eğiterek doğru algılama ve anlamlandırma konularında âdetâ psikolinguistik ve nörolinguistik terapiler uygulamıştır. Daha açık ifâdeyle; beynin duyu, duygu ve algı (anlama ve anlamlandırma) merkezine hitapla öğreterek düşünce ve davranışlarını olumlu etkilemiş ve onları karanlıktan aydınlığa, mahrûmiyetten medeniyete taşımıştır. Ancak ne hazindir ki on dört asrı aşkıdır ayak izleri sadakatle takip edilemediği gibi, gelinen noktada insanlık O'nu (s.a.s) aramaktadır.

⁴⁸ Şakir Gözütok, *İslâm Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, İstanbul 2019, s. 25.

⁴⁹ Gözütok, *a.g.e.*, s. 26.

Günümüz eğitiminin değerlerden ziyade teorilere, insanoğlundan ziyade kavramlara, bilinçlilikten ziyade öğretime, bilinçten ziyade ideoloji ve yeterliliğe önem verdiği; kezâ çağdaş eğitim sistemlerinin büyük oranda; insanoğlunu anlama yerine teknoloji bilgisine, tabiatı bir bütün olarak araştırma yerine onun sadece bazı bölümlerini incelemeye, çevreyi koruma yerine üretimdeki artışa ve insanlar arasında işbirliği yerine rekabete önem verdiği ve İslâm toplumlarının da böyle eğitim sistemlerinden nasibini aldığı bilinmektedir.⁵⁰

Dünyanın hemen her yerinde sorunlarla ve sıkıntılarla karşılaştığında, çözüme katkı sağlaması düşüncesiyle ilk başvuru alanlardan birisi eğitimidir.⁵¹ Eğitime dâir kavram kritiği verileri genel bir değerlendirmeyle ifâde edilecek olursa; Otuz iki dil bilen Prusya eğitim sistemi reformisti ve Prusya devlet diplomatlarından Wilhelm Von Humboldt'a göre, eğitim insanlığa ve tabiata karşı duyarlı, tutum ve davranış biçimleri gelişmiş birey yetiştirmek; Tyler'a göre, davranış örüntülerini değiştirme süreci; J. Locke ve J.J. Rousseau'a göre tecrübî araştırma; Kant'a göre, ahlakî erdemleri geliştirmek; Sokrates'e göre, iyilik, doğruluk ve cesaret; Sokrates'in öğrencisi Platon'a göre, felsefe, meslek, beden, karakter ve estetik eğitimi bağlamında ruhun, iyilikle doğru yolu bulma sanatı; Aristoteles'e göre, akıl ve ahlâk yoluyla davranışları doğru yönlendirmektir.⁵²

Eğitim, John Locke'un ikinci önemli tespitine göre, akıl, ahlâk ve terbiye işbirliğiyle hayatın her alanında doğruluk; aynı şekilde J.J. Rousseau'nun ikinci önemli tespitine göre, özgür birey yetiştirmeye yönelik terbiye; Hegel'e göre, temel ahlâk ilkeleri doğrultusunda kültürle barışık yaşam⁵³ ve Jean Piaget'ye göre, bireyin sosyal çevreyle uyumudur.⁵⁴

⁵⁰ Mustafa Köylü, "İslam Eğitiminin Temel Özellikleri", *Anahatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, (Editörler: Mustafa Köylü, Şakir Gözütok), İstanbul 2017, s. 32.

⁵¹ Mustafa Zülküf Altan, "Eğitim ve Toplum Paradoksu: Nasıl Bir Toplum Olmak İstiyoruz?", *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, Ankara 2016, Sayı: 36, s. 14.

⁵² Detaylar İçin Bkz.: Amine Ekinci Akça, *Wilhelm Von Humboldt'un Eğitim Anlayışı, Dile Dair Düşünceleri ve Günümüzde Uygulanabilirliği*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2013, s. III-19.

⁵³ Akça, *a.g.t.*, s. 10-19.

⁵⁴ Serhat Tuna, *Vygotsky ve Piaget'de Düşünme/Düşünce-Dil İlişkisi*, (Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 62.

İmam Gazâlî'ye göre eğitim, “çocuğun kalbindeki saf cevher”,⁵⁵ İmam Mâverî'ye göre “akıl ve şahsiyeti cilâlama ve kuvvetlendirme”, İmam-ı Azam'a göre “şahsiyeti yıkan ve yapan şeylerin bilinmesi” ve Mevlânâ'ya göre “her noksanı tamamına ulaştırmaya yönelik yapılan icraat, öze yönelme, özü görme sanatıdır.”⁵⁶

Eğitimin tariflerini ve eğitimbilimcilerin tutumlarını, hayattaki yansımalarıyla özetleyen Gözütok'a göre: “Birincisi; bu tariflerin hepsi, eğitimin, bir sürecin sonucunda meydana geldiğine vurgu yapmaktadırlar. İkincisi; insanlarda davranış değişikliğine işaret etmektedirler. Meydana gelen değişiklik, davranışın yanında tutum ve tavırlar şeklinde de meydana gelebilmektedir. Söz konusu davranış, tutum ve tavırların değişimi, mutlaka olumlu yöndeki bir gelişmeyi ifade etmemektedir. Bazen arzu edilmediği hâlde olumsuz davranışlar şeklinde de değişim olabilmektedir. Üçüncüsü; eğitimin sosyal yönüne de değinilmiştir. Eğitimin, davranış ve tutum değişikliği olarak tarif edildiği göz önünde bulundurulduğunda ve davranışlarımızın mutlaka bir çevrede ortaya çıktığı düşünüldüğünde, eğitimin, toplumun kültüründen bağımsız ortaya çıkmayacağı gayet açıktır. Zira davranışlarımız bir boşlukta değil, mutlaka bir sosyal çevrede gerçekleşir. Bundan dolayı bazı uzmanlar eğitimi, sosyologların tabirleriyle ‘kültürlenme’ veya ‘toplumsallaşma’ olarak da açıklamaya çalışmışlardır.”⁵⁷

Birbirini destekleyen ve besleyen bu bilgiler bağlamında eğitim prensiplerini belli başlı şekilde; “otorite prensibi, hürriyet prensibi, çevre prensibi, özdeşleşme (örnekleme) prensibi, ilgi çekme (uyarılma) prensibi cezâ ve mükâfat prensibi”⁵⁸ olarak zikreden Gözütok'un tespitleriyle “eğitimin olabilmesi için sözü dinlenen bir eğiticinin bulunması gerekmektedir. Kişiye istenilen davranışların kazandırılması için onu belli bir disiplin altına almak veya kötü davranış ve tutumları durdurmak için itaat edilecek bir kuvvete ihtiyaç vardır ki, buna otorite adı verilir.”⁵⁹ Kezâ başarı sağlanabilmesi için bireyin özgür, çevresiyle barışık (fakat olumsuz etkilenmeyen), doğruyu örnek alabilen, ilgili ve değer yargılarına saygılı birey olması gerekir.⁶⁰

⁵⁵ İmam Gazâlî, İhyâu ‘Ulûmi’ d-Dîn, Cilt: III, (Çev. Ahmet Serdaroğlu), İstanbul 1975, s. 165.

⁵⁶ Ahmet Çağlayan, “Etkili Öğretmenlik”, *Etkili Din Öğretimi*, 3. Baskı, (Editör: Şaban Karaköse), İstanbul 2010, s. 249.

⁵⁷ Gözütok, *İslâm Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, s. 31-32.

⁵⁸ Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, İstanbul 2016, s. 105-166.

⁵⁹ Gözütok, *a.g.e.*, 2016, s. 105-106'da refere edilen: Kanad, *a.g.e.*, s. 209.

⁶⁰ Detaylar için bkz.: Gözütok, *a.g.e.*, 2016, s. 105-166.

1.3.2. Din Eğitimi

Din eğitimi, tevhid inancına dayalı, insan fitratına uygun, Rabbânî boyutlu, Nebevî ilkeler ışığında çözüm odaklı, doğru bilgiye ulaştırıcı, âdil ve objektif, siyasî ve sünî ideolojilerden uzak, sevgi-duygu ve merhamet diliyle iletişim sağlayan, insanı ve ihtiyaçlarını bir bütün olarak ele alan, evrensel ilkeleri ve ahlâki prensipleri hâiz; insanı kendisiyle, Yaratıcısıyla, diniyle, çevresiyle tanıştıran, sorumluluk sahibi bir varlık olmayı öğreten, birey-toplum ve evrenle olumlu ilişkiler kurulmasını sağlayan, hâsılı dünya ve âhiret mutluluğunu gâye edinen bir din disiplini sürecidir.⁶¹

Din eğitimi ilkeleri, bugün her zamankinden daha çok ihtiyaç mevzû olduğu için kullanılmakta ve bununla beraber çağın teknik ve teknolojik nimetlerinden istifade edilmeye ve bu şekilde tebliğ ve temsilde faal olmaya gayret edilmektedir. Ancak modern eğitim sistemleri dinî ve ahlâkî değerlerden yoksun olduğu için, İslâm toplumunun ihtiyacına cevap veremediği ve sadece Müslümanlar tarafından değil, batılı bilim insanları tarafından da ciddi olarak eleştirildiği ifade edilmektedir.⁶²

Gözütok'a göre; her orijinal eğitim sisteminin öncelikle sahip olması gereken önemli hususlardan biri, güçlü teorik temellere dayanmasıdır. Zira Yaratıcıyı, dünyayı, insanı tanımlamak, bilgiyi işlemek ve faydalı kılmak ile yeni oluşumları yorumlamak, ancak sağlam bir teorik temelle mümkündür.⁶³ Vahyin teorik temellerini faydalı kılma adına, insanları memnun etmenin, dünyanın en zorlu sanatlarından olduğu dört ve beşinci yüzyıllarda, içtimâî hayat çok kaotik olmasına rağmen; taarruzların, tahriklerin, tahkirlerin, tehditlerin ve kısımların adeta taassubiyet ve kin kınında yuvalandığı, “tebliğ, tebyin ve irşat açısından İslam'ın henüz özgürce anlatılıp yaşanmadığı o günlerde, Müslümanlar, sahabe evlerinde gizlice toplanıp Kur'an'ı ve dinin esaslarını öğrenmişlerdir. Hz. Peygamber (a.s.) ve dava arkadaşları, bu evlerde sohbet etmişlerdir, birlikte namaz kılmışlardır, Kur'an okumuşlardır ve İslam'ı ilk defa kabul edenlere dini dersler ve bilgiler vermişlerdir...”⁶⁴

⁶¹ Bkz.: Köylü, *a.g.e.*, s. 31-64.

⁶² Köylü, *a.g.e.*, s. 32.

⁶³ Gözütok, *İslâm Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, s. 53-54.

⁶⁴ Gözütok, *İlk dönem İslam Eğitim Tarihi*, Ankara 2002, s. 121.

Cehâlet cuntasının cürüm cehennemine çevirdiği Mekke mülkünü, mükerrer (mükemmel) bir memleket hâline getiren, çoraklaşan bir çile çölünü de Medîne medeniyeti kılan Hz. Peygamber (s.a.s.), bunu ahlâk ilkeleri ve eğitimle başarmıştır.

Din eğitimi, rahle-i tedristen geçirilecek bireye veya topluma, belli disiplin ve metotlarla, iki kanat teşkil edecek şekilde verilir: Birincisi inanç ve amel bütünlüğü, ikincisi (olmazsa olmaz) ahlâktır. Zira Din Eğitimi disiplini hem din hem de eğitim kaynaklarından beslenmektedir. Din ve eğitim kavramları müşterek muvâzene edildiğinde insanla başlayan bir varoluş serüveni müşahede edilir. Dinin ve eğitimin temel ortak gayesi ise, kâmil insan yetiştirmek olduğu için bu meyanda yolcular (ebeveyn ve çocuk, öğretmen ve öğrenci, hatip ve muhatap vb.) muhtelif olsa da yol aynıdır.

Batı kaynaklı dinî eğitimlerin de, İslâm ülkelerindeki dinî eğitimlerin de temelinde yatan gerçekliğin ve birincil amacın “ahlâk” olduğu bilinmektedir. Bu hakîkatten hareketle denilebilir ki; din eğitiminin temel gayesi ve hedefi, kişiyi etik bir ahlâk ziynetiyle tezyin etmektir. Zira ahlâk demek anlam demektir. Ahlâk, insanın varlıklarla ilişkilerinde nasıl davranması ya da davranmaması gerektiğini gösteren değer yargıları bütünüdür. Ahlâk, bir toplumda genel olarak uyulması beklenen kurallar ve yapılması gereken görevlerin tümüdür. Dolayısıyla ahlâk, bir toplumdaki iyi ya da kötü sayılan davranışlar manzumesidir. Alacağımız ve vereceğimiz eğitim-öğretimlerde, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ahlâkı bizim de ahlâkımız olmalı ve büyük insanlık âilesi, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) üstün ahlâkıyla ahlâklanmalıdır.

Varlığın gâyesine uygun davranmak ve iyilik yapmak anlamlarında da kullanılan güzel ahlâk sahibi olmakla ilgili âyet ve hadisler gâyet öğretici ve yönlendiricidir: Nitekim ahlâkı övülen ve “*yüce ahlâk* (üstün şahsiyet ve haysiyet)”⁶⁵ sahibi olan Hz. Peygamber’in (s.a.s.) “*örnek ümmetine*”⁶⁶ hitâben, Nisâ Sûresi’nde; “*Allah'a ibadet edin ve ona hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yanınızdaki arkadaşına, yolcuya, elinizin altındakilere iyilik edin. Şüphesiz, Allah kibirlenen ve övünen kimseleri sevmez*”⁶⁷ buyrulurken, örnek şahsiyeti anlatan Ahzab Sûresi’nde de şöyle buyrulmaktadır:

⁶⁵ Kalem, 68/4

⁶⁶ Bakara, 2/143.

⁶⁷ Nisâ, 4/36.

“Şüphesiz müslüman erkeklerle müslüman kadınlar, mü'min erkeklerle mü'min kadınlar, itaatkâr erkeklerle itaatkâr kadınlar, doğru erkeklerle doğru kadınlar, sabreden erkeklerle sabreden kadınlar, Allah'a derinden saygı duyan erkekler, Allah'a derinden saygı duyan kadınlar, sadaka veren erkeklerle sadaka veren kadınlar, oruç tutan erkeklerle oruç tutan kadınlar, namuslarını koruyan erkeklerle namuslarını koruyan kadınlar, Allah'ı çokça anan erkeklerle çokça anan kadınlar var ya, işte onlar için Allah bağışlanma ve büyük bir mükâfat hazırlamıştır.”⁶⁸ Bu âyet-i kerîme hakkıyla yaşanır ve hayatın merkezine taşınırsa; rahmet ve bereket, hikmet ve hidâyet, af ve âfiyet, sevgi ve merhamet, barış ve selâmet, kardeşlik ve sükûnet, mutluluk ve muhabbet, huzur ve hürriyet için yeterli bir pâyeye olacaktır.

Din ve din eğitimi genel olarak bir ahlâk disiplini çerçevesinde tebliğ ve temsil edildiğinden, Hz. Peygamber (s.a.s.), *cevâmiü'l-keîm*⁶⁹ (özlü sözle çok anlam ifade etme) özelliğiyle, “İslâm, güzel ahlâktır”⁷⁰ buyurmaktadır. Okulların, eğitim müesseselerinin, hamledilen ilimin-bilimin, okunan, ezberlenen, göz nuru ve ömür fedâ edilen kitapların/derslerin ve bütün bunlarla birlikte karanlığın kandili ve yön yıldızları hükmünde olan öğretmenlerin/öğreticilerin davranışlar üzerindeki olumlu tesirleri, din eğitiminin esas aldığı ana değerlerdendir. Zira cami, okul, ilim, bilim, âlim, öğretmen, eylem ve söylem, ancak karşılık bulacağı ahlâk yasalarıyla değer ifade etmektedir. Bu bağlamda din eğitimi, Kur'ân ve Sünnet rehberliğinde, ahlâkî müeyyidelerin birey ve topluma kazandırılması ve şahsiyet inşâsı demek olur ki; bu fiilin fâilleri, ailede ilk öğretmen konumunda olan anne-baba veya onların yerini tutan toplum klavuzları, okullarda din dersi öğretmenleri, camilerde din görevlileri, üniversitelerde bilim insanları vb.'dir. Elbette bütün eğitim ve işaretlerin neticesinde ulaşılan ana yol “ahlâk”tır. Aynı şekilde; “eğitim, kişilerde davranış, tutum ve tavır değişikliğini gerçekleştirmeye çalışması bakımından da din ile ortak özellikler taşımaktadır. Zira din salt dinî bilgileri aktarmakla yetinmez, inanan kişilerin bu bilgileri davranış ve tutumlar hâlinde ortaya koymasını da istemektedir.”⁷¹ Dolayısıyla din eğitimi disiplininin iki ana kavramı olan “din” ve “eğitim”in en önemli ortak paydaları, bireysel ve toplumsal ahlâk ilkelerinin hayata geçirilmesidir.

⁶⁸ Ahzab, 33/35.

⁶⁹ Buhârî, Ta'bîr, 22.

⁷⁰ Beyhakî, Şu'abu'l-îmân, 6/242, No: 8016.

⁷¹ Gözütok, *İslâm Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, s. 40.

1.3.3. Dil

İnsan; diniyle, diliyle, ailesiyle, kültür ve medeniyetiyle, millî ve manevî değerleriyle, duygu ve düşünceleriyle “insan”dır. Bu değerler silsilesini varlık sahasında anlamamanın ve hissederek yaşamamanın temel araçlarından biri “dil”dir. Dil, Heidegger’e göre, varlığın evi; Humboldt’a göre, insan olmanın ölçüsü, Heraklitos’a göre, düşünce, söz, varlık yasası; Demokratis’e göre, doğal fenomen; Epikür’e göre, doğadaki duyum; Platon’a göre, düşünme ve konuşma arasındaki fonetik fark; Aristoteles’e göre, duyguların dışavurumu; Descartes’e göre, ruh ve düşüncenin dışavurumu; Leibnize’e göre, kusursuzluk ülküsü; Locke’a göre, iletişim ihtiyacının anlam imleri; Meriç’e göre, millet hafızasıdır.⁷²

Dil, Sapir’e göre, düşünmenin kalıbı; Whorf’a göre, düşünceyi yapılandıran etken; Chomsky’e göre, düşünceyle anlam bulan yeti; Vygotsky’e göre, düşünme ve konuşma arasındaki araç/köprü; Piaget’ye göre, çocuklar için benmerkezci ifâde, yetişkinler için düşünme ve konuşma arasındaki özgür ifâde;⁷³ Wittgenstein’a göre, problem çözmede çok yönlü araç;⁷⁴ Gadamer’e göre ise, ufukların kaynaşması ve dilin içinde yaşamaktır.⁷⁵

“Dil milletlerin hayata, olaylara bakış açısını ortaya koyar. Bu sebepten ötürü kültür denilince ilk akla gelen şey dildir. Dil, kültür unsurlarının en başında gelir. Çünkü dil olmadan öteki unsurların meydana gelmesi mümkün değildir. Dil bir milletin ses dünyasıdır. Her millet kâinatı değişik şekillerde algılamış ve yorumlamıştır. Aynı zamanda dil, kültüre ait bütün değerleri bünyesinde barındıran bir kültür hazinesidir. Bir dil, onu kullanan milletin kafa yapısını, nasıl düşündüğünü, zihninin nasıl çalıştığını ve mantığını ortaya koyar...” şeklinde analitik değerlendirmelerde bulunan Akça’ya göre yine dilin varlığı, duygu ve düşünce birliğinin temel unsurudur.⁷⁶

⁷² Detaylar İçin Bkz.: Akça, *a.g.t.*, s. 1-34.

⁷³ Detaylar İçin Bkz.: Tuna, *a.g.t.*, s. 6-61.

⁷⁴ Nur Yeliz Gülcan, *L. Wittgenstein’in Dil Felsefesinde Anlamın Kullanım Bağlamında Açıklanma Denemesi* (Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Mersin 2002, s. 88.

⁷⁵ Eren Rızvanoğlu, *Anlamdan Yoruma: Dil Felsefesinin Sınırları Üzerine Bir İnceleme*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara 2013, s. 107.

⁷⁶ Akça, *a.g.t.*, s. 28.

“Dil”in varlık ve farklılığı, Yüce Allah’ın Yaraticılığının, varlığının ve “Bir”-liğinin delillerindedir. Nitekim âyet-i kerîme’de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “O’nun kanıtlarından biri de, gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin farklı olmasıdır. Kuşkusuz bunda bilenler için ibretler vardır”⁷⁷ “Yüce Allah’ın kudretinin kanıtlarına değinilirken göklerin ve yerin yaratılmasının insanların özellikleriyle birlikte zikredilmesi ve ardından da bunda bilenler için ibretler bulunduğunun belirtilmesi, evrenin yaratılmasının insanla anlam kazandığını, insanın da bunları bilmesiyle değerli olduğunu göstermektedir.”⁷⁸ Şu hâlde tarih ve medeniyet sahnesinde rol almanın ana unsurlarından olan dil, ya varlık vesilesi ya da yokluk sebebi- dir. Ne hazindir ki; stratejik savaşlarda bir milleti vurmaya önce dilinden başlarlar... Yani dil, toprak ve bayrak gibi bir namus meselesidir!

Bu duygu ve düşünce bileşkesinde Peyami Safa’yı dile getiren de aynı yürek yangınıdır: “Bir milleti yok etmek isterseniz askerî istilâya lüzum yoktur. Ona tarihini unutturmak, onun dilini bozmak, onu dininden soğutmak ve dolayısıyla mânevî değerlerini, ahlâkını soysuzlaştırmak kâfidir.”⁷⁹ Yine Safa’ya göre; “Millî birliği sağlayan âmillerin başında dil birliği gelir. Dil anarşisi millî anarşiye giden yolun başı- dır.”⁸⁰ Necip Fazıl Kısakürek, Safa’yı doğrularcasına; Alman dilinin kıvam bulma- sında en büyük rolü oynayanlardan Goethe’nin dile dâir derin düşüncelerini dikkatle- rimize sunarken: “Bir millete yapılacak en büyük fenâlık onun diliyle oynamaktır. Bir milletin diliyle oynamak onun hayatıyla oynamaktır”⁸¹ der.

Çözüm yollarından biri olarak; “bu tehlikeye karşılık dile daima yeni kelime aşları yapılabilir. Fakat bu aşların tutması yahut tutmaması bahsinde zor kullanıla- maz. Yeni kelimeler ve iştikaklar halkın kabullenme duygusuna ve hançere dehâsına bırakılır ve bu işi sadece sanatkârlar yapabilir...”⁸²

⁷⁷ Rum, 30/22.

⁷⁸ DİB Kur’an Yolu Tefsiri (Komisyon), Cilt: IV., s. 303 vd.

⁷⁹ Erişim: [http://belgelerlegercektarih.com/peyami-safa-ve-harf-inkilabi], Erişim Tarihi: 13.10.2018.

⁸⁰ Tülin Karaca, *Peyami Safa’nın Kitap Halinde Yayımlanmış Eserlerinde Güzel Sanatlar* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010, s. 111’de refere edilen: Peyami Safa, “Neden Böyle Oldu?”, *Tasvir-i Efkâr*, 28 Eylül 1943, s. 173.

⁸¹ Abdurrahman Çetin, *Hitabet ve irşad (Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma)*, 10. Baskı, Bursa 2017, s. 85’te refere edilen: Necip Fazıl Kısakürek, *İdeolocya Örgüsü*, s. 402 ve devamı...

⁸² Çetin, *a.g.e.*, s. 85.

İlmî disiplinlerin dil araştırmalarına ve çalışmalarına ağırlık verdikleri dönem 20. yüzyıl olarak ön plana çıkmaktadır. Ancak gelinen noktada dil, duygu ve düşüncede başarı kimliğine sahip olmak için özeleştiri yapılarak bilgi bileylenmelidir ki, algı kirliliği temizlenebilsin, hayatın ve gelişmelerin daha doğru okunması, algılanması ve anlamlandırılması sağlanabilsin. Maħıupyan’ın da özellikle ifâde ettiği gibi; “Eleştirilme olanağı olmayan, tartışılmayan fikirler, o fikirlerin sahiplerini de kopuk ve ie kapalı küçük dünyalara hapseder.”⁸³ özellikle dile yönelik bu durum değerlendirmesini yapmak ve hakîkatin eşiğine varmak gerekmektedir.

Kuşku yok ki; “...dil, dışımızdaki gerçekliğin basit ve edilgen bir yansıması değil, o gerçekliğin belirli bir şekilde algılanmasına ve anlamlandırılmasına dayanan bir inşdır... Anlam dünyamızın karmaşıklığı nesnel dünyanın da karmaşık bir bütün olarak algılanmasına yol açar. Bu nedenle anlama çabası daima, farklılıklara işaret ederek kategorize etmeyi ve böylece karmaşıklıktan basit kalıplar türetmeyi gerektirir. Bir sonraki adımda ise farklı bir düzeye geçilerek, bu kalıplar arasındaki benzerlikler yakalanarak genellemeler yapılır ve anlayışımız ‘derinlik’ kazanır. Gerçekte ise bu ‘derinlik’ nesnel gerçekliğin bir özelliği değil, zihnimizde ulaştığımız bir soyutlama düzeyidir. Dolayısıyla ‘anlama’ her zaman bir soyutlama ve basitleştirme içerir. Zihnimizin mahkûm olduğu bu çalışma biçimiyle, mantığın tekdüze sınırlılığını aşan bir içgörü kazanabildiğimiz ölçüde kendimize göre bir derinliğe ulaşırız.”⁸⁴

O hâlde varlık sebebini, bireysel ve toplumsal sorumlulukları, hayatın anlamını ve duyguların özünü iletişimle idrâk etmede dil ve düşüncenin çok önemli bir eğitim ve kültür kimliği olduğu gerçeğine varılmaktadır. Öyle olmasaydı Peygamberden Peygambere, kitaptan kitaba, toplumdan topluma dil değişmezdi. Nitekim bu düşüncenin dayanağı olarak; mesajların açık ve anlaşılır bir dille aktarılabilmesi için her Peygamberin kendi kavminin diliyle gönderiliş hikmetini kutsal kitabımız Kur’ân-ı Kerîm’den öğrenmekteyiz.⁸⁵ Bugün farklı dilleri konuşan toplumlar yine kendi dillerindeki tercümelerle kutsal kaynağa ve dilediklerine ulaşabilmektedirler.

⁸³ Etyen Maħıupyan, *İdeolojiler ve Modernite*, 3. Baskı, İstanbul 2000, s. 11.

⁸⁴ Maħıupyan, *a.g.e.*, s. 13-14.

⁸⁵ “Biz her peygamberi, ancak kendi kavminin diliyle gönderdik ki, onlara (Allah’ın emirlerini) iyice açıklasın. Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. O mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (İbrâhîm, 14/4) .

Her ne kadar “dil in cevheri kelimelerde değil, kelimeler arasındaki canlı münasebettir...”⁸⁶ şeklinde bir yaklaşım dile getirilse de, dilini fonksiyonel bir araç olarak kullanan her birey çok iyi bilmektedir ki; ses, nefes, kavram, kaynak, alıcı ve özellikle “kelime”, bir dilin en önemli unsurlarıdır. Kelimeler, seslerden ve harflerden oluşmaktadır. Bu doğrultuda sesin varlık gerçeği ve varoluş sebepleri araştırılmalıdır. Canlı varlıklarda ses oluşumu, nefesin göğüsten çıkışıyla mümkün olmaktadır. Dolayısıyla nefesin varlık cevheri ve insan hayatındaki hakikat hikmeti mutlak manada araştırılmalıdır.⁸⁷ Ancak bu araştırmaların, ilgili alanların bilim uzmanları tarafından yapılması önem arz etmektedir.⁸⁸

Söz/kelime anlamlarını tarif etmenin en doğru yolu, “iştikâk” (etimoloji; kelime kökünü inceleme) metodudur. Küçük iştikâk ve büyük iştikâk olmak üzere iki tür iştikâk mevcuttur. Küçük iştikâk, mastar kökünden türeyen mazi ve müstakbel (geçmiş ve gelecek zaman) sigaları ile ism-i fâil, ism-i mefûl ve yine onlardan olan diğer sigaları kapsar. Büyük iştikâk ise; harflerden meydana gelen kelimelerin (farklı okuma biçimleriyle) kaçınılmaz değişikliklere tabi olmasıdır.⁸⁹ Razi’ye göre kelime iki, üç, dört, beş ve daha fazla kök harflerden meydana gelebilmektedir. Kelime köküne göre aynı harflerle kelimeleri iki, altı, yirmi dört, yüz yirmi ve daha fazla farklı şekillerde okumak mümkündür.⁹⁰ Örneğin ‘kâf’ ك, ‘lâm’ ل ve ‘mîm’ م harfleri altı farklı dizgiye göre otorite ve vurgu ifade eder. Bunlardan beşi kullanılırken biri kullanım (literatür) dışıdır. Harf dizim/kullanım/sentaks örneklerinin birincisi ك ل م şeklindedir ki ‘kelâm’ kelimesi bu harflerden oluşmaktadır. Zira kelâm/söz, işitme duyusuna yöneliktir ve duyu organını etkilemektedir. Aynı şekilde kelâm/söz, anlam aracılığıyla düşünce dünyasını da etkilemektedir. İz bırakmak anlamındaki ‘kelm’ kelimesinde otorite ve vurgu söz konusu olduğu gibi; otorite anlamını çağrıştırdığından çetin toprağa da ‘kilâm’ denir (yani kök harfler aynıdır).⁹¹

⁸⁶ Karaca, *a.g.t.* s. 111’de refere edilen: Peyami Safa, “a.g.m.”, s. 128.

⁸⁷ Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr (Mefâtîhu’l-Gayb)*, Cilt: I, Daru’l-Hadis, Kahire (h.1433) 2012, s.22.

⁸⁸ Sesin anatomik yapısının kalp ve akciğerle etkileşimlerini, ses hareketlerini sağlayan ince diyafram duvarını, batın (karın bölgesi), boğaz, dil ve dudak hareketlerini sağlayan kaslar ve kas işlevleri ancak anatomi ilmi marifetiyle mümkündür. (Bkz.: Razi, *Tefsîru’l-Kebîr (Mefâtîhu’l-Gayb)* Cilt: I, s. 22-25).

⁸⁹ Râzî, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 26.

⁹⁰ Örnekler için bkz.: Râzî, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 26-27.

⁹¹ Râzî, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 27.

“Harf dizim örneklerinin ikincisi ك م ل (kemâl) şeklindedir.”⁹² Yine otorite ve vurgu ön plana çıkmaktadır. “Zirâ kâmil (tam) olan, nâkıs (eksik) olandan güçlüdür.”⁹³ “Üçüncü örnek, م ل ك harflerinden oluşan ‘lekm’ kelimesidir. Bu kelimedede de vurgu anlamı oldukça açıktır ve ‘yumruk sıkmak’ anlamındadır. ك ‘Kâf’, ل ‘lâm’ ve م ‘mîm’ harfleriyle farklı okuyuşların mümkün olduğu dördüncü örnek م ل ك dizgisidir. Suyu azalan bir kuyu بئر مكول (suyu kıt kuyu) olarak ifâde edilmektedir. (Suyu azalan kuyuya gidilmesi hoş karşılanmamakta; gidilmesi durumunda zorlukla karşılaşılabileceği ön görülmektedir).⁹⁴ Beşinci örnek dizgi ise ك ل م dizgisidir. ‘Hamur yoğurma’, ‘mülk edinme’ ve ‘evlendirme’ gibi kelimelerin kök harfleridir ki; aynı şekilde ihtiyar ve iktidâr (otorite) söz konusudur.”⁹⁵

İşte bu incelik ve zenginlik sadece üç harfle bile muhtelif okuma olanakları sunan “kelime”ye hastır. Kelime, bir dilin en önemli unsurudur. Zira sözlü iletişim kelimelerle mümkün olabilmektedir. Kelime tek sözcük için kullanılsa da aralarında sıkı anlam bağı olan kelime grubu (çok kelime) hedeflenmektedir. Örneğin uzunca bir kasideye ‘kelime’ dendiği gibi; Yüce Allah’a ve Peygamberine iman etmeye de ‘kelime-i şehâdet’ denir. Yine mecazın güzelliği sebebiyledir ki uzun sözler ‘kelime’ olarak ifâde edilmektedir.⁹⁶ En güzel örneklerini Kur’ân-ı Kerîm’de, hadîs-i şerîflerde ve kelâm-ı kibarda (hikmetli söz, şiir) bulmak mümkündür. Nitekim Akbaş’ın ifâdesiyle; “klasik ve modern dilci ve gramercilerin tümü Kur’ân’dan istifade etmiş, nahiv ve sarf ilimleri hakkında oluşturdukları kuralların temellerini ona dayandırmışlardır.”⁹⁷ Bu kurallar çerçevesinde düşünceyi/maksadı ifade etmek için muhtelif ifâde türleri olan ‘kelime’, ‘kelâm’, ‘kavl’, ‘lafz’, ‘ibâre’, ‘hadîs’ ve ‘nutk’ zikredilebilir.⁹⁸ Elbette kelime köklerine göre her birinin kullanım yeri ve amacı vardır. Ancak asıl amaç duyguları aktarabilmek/iletişimi sağlayabilmektir. Bu bağlamda Kur’ân-ı Kerîm’de “kelime” ve “beyân” ifâdelerine dikkatler yoğunlaştırılarak, duygu ve değer üzerinden “söz”ün anlamlandırılmasına vurgu yapılmaktadır.

⁹² Râzî, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 27.

⁹³ Râzî, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 27.

⁹⁴ Râzî, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 27.

⁹⁵ Râzî, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 27.

⁹⁶ Râzî, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 27.

⁹⁷ Rifat Akbaş, *Arap Gramerinde Kavram ve Terminoloji Sorunu*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Van 2018, s. 282.

⁹⁸ Râzî, *a.g.e.*, Cilt: I, s. 27.

Örnek olarak Kehf Sûresi'nde; "*De ki: Rabbimin kelimelerini (sözlerini) yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin kelimeleri (sözleri) tükenmeden önce denizler tükenirdi*"⁹⁹ buyurulurken, kendisine Rahmânî bir lütûf olarak, sözü beyân (ifâde) etme özelliği verilen insanın, özel bir varlık olduğuna işaret edilen Rahmân Sûresi'nde de; "(Allah, Rahmân sıfatıyla) *İnsana beyânı öğretti*"¹⁰⁰ buyurulmaktadır. İşte bu beyân, genelde *anlama ve anlatma* olarak tercüme edilmektedir.¹⁰¹ "İnsanı da yaratanın Allah olduğu belirtilip ona verilen özelliklerin en önemlisinin, duygu ve düşüncelerini açıklayabilme, konuşma ve anlatma yetisi olduğuna işaret edilmektedir. Anlamak, anlatabilmenin ön şartı olduğuna göre burada altı çizilen nimetin idrak ve ifâde yetisi olduğu söylenebilir. Böylece bu âyetlerde insanı insan yapan akıl nimeti ve muhâkeme gücünün pratiğe yansıyan yüzü ön plâna çıkarılmaktadır. İnsanın, her şeyden önce Allah'a olan kulluğunu idrak ve ifâde etmesi, başka insanlarla ilişkilerinde hak ve vecîbelerini kavrayıp bunların gereğini yerine getirmesi, kısaca akıl nimetinin semere verebilmesi hep anlama ve anlatma yetisine bağlıdır; dolayısıyla kültür ve medeniyetleri oluşturan temel faktör de budur... Güzel, düzgün ve etkili söz söylemeyi, bir anlamı belli yöntem ve kurallara göre değişik yollarla ifade etmeyi, anlatım fenomenini kendisine konu edinen belâgat, hitabet, beyân, naratoloji (anlatıbilim) gibi teorik incelemeler; en güçlü örneklerine görsel sanatlarda rastlanmakla beraber esasen herhangi bir alanda anlatım imkânlarını zorlayan sanat akımı ekspresyonizm (dışavurumculuk) ve bu konudaki fikrî çekişmeler, hep insanın bu yetisinin önemini somut biçimde ortaya koyan ürünler ve göstergelerdir."¹⁰²

İnsanın bu özelliğine ve kelimenin/sözün tesirine ve getirisine dikkatlerimizi çeken Hz. Peygamber'in (s.a.s.); "*Beyân'da (sözde) etkileyen bir kudret ve şiirde de hikmetler vardır*"¹⁰³ ifâdelerinden etkilenen Yûnus'umuz, dilin değerini ve sözün tesirini şiire taşıyarak, dillere pelesenk olacak ve dile dâir öz ifâde olacak sözü söyler: *Söz ola kese savaşı / Söz ola kestire başı / Söz ola ağulu aşu / Bal ile yağ ede bir söz...*

⁹⁹ Kehf, 18/109.

¹⁰⁰ Rahmân, 55/4. Ayrıca tefsîrine bkz.: "*Onun (Dâvûd'un) hükümdarlığını güçlendirmiş, hikmet ve anlaşmazlıkları bitiren konuşma yeteneği vermiştik.*" (Sâd, 38/20).

¹⁰¹ Bkz.: DİB Kur'an Yolu Tefsiri (Komisyon), Cilt: V., s. 197.

¹⁰² DİB Kur'an Yolu Tefsiri (Komisyon), Cilt: V., s. 197.

¹⁰³ Ebu Davûd, Edeb, 95; Tirmizî, Edeb, 63.

1.3.4. Din Dili

Din dili'ni hakikati inşâ aracı olarak kritik eden uzmanlardan Erol Erkan'a göre; "dil, kendi içinde bir dünya görüşü taşıyan ve bu nedenle o dil dünyasında varlık sahnesine çıkan bireyler için olay ve olgulara bakış açısı sunan önemli bir unsurdur... Her dilin içerisinde kullanıma bağlı olarak 'özel dil' gelişir. Bu özel dillerden biri de kuşkusuz din dilidir. Bütün dinler, içinde doğduğu dil dünyasında gerçeklik kazanır. Ancak din bu kültürel dünyayı kendi görüşü açısından yeniden inşâ eder. Dil yoluyla kendi gerçekliğini daha güçlü kılar. İnsanın düşünce ve davranışlarını etkilemeyi amaçlayan din, dil aracılığı ile bilgi, anlam ve bilinç telkin eder."¹⁰⁴ Bunun yanında; "birçok faktöre bağlı olarak toplum değişir, toplumla birlikte dil de bu değişime ayak uydurarak değişir. Dil içerisinde özel bir kullanıma işaret eden din dili de değişir. Bundan dolayı dinî gruplar bir takım kavramlara yeni anlamlar yükleyerek kendilerini yeniden üretme çabasına girerler. Sosyolojik açıdan gerek dinî gruplar arasındaki değişimi analiz etmek ve anlamak ve gerekse toplum genelinde din algısındaki değişimi görebilmek için dilsel çözümlenmeler önem arz etmektedir. Dinî hayatın analizinde dil oldukça verimli bir alan teşkil etmektedir."¹⁰⁵

Din dili ile ilgili bilimsel çalışmalarını din felsefesi disipliniyle deruhte eden Turan Koç'a göre ise; "diller hem kategorik, hem ifade biçimi açısından farklıdır. Gazete yazısı, şiir, roman, akademik metin, her biri başka bir dil kullanır. Din dili diye özel, başlı başına bir dil yoktur. Ancak bir dilin dinî olduğunu kavramamızı sağlayacak özelliklere sahip bir dil vardır. Bu, dinin önem verdiği, tebliğ etmek istediği konuları bize tanıtan, duyuran, açan bir dildir. Grameri, sentaksı, semantiği ile bunun en tipik örneği, keremli bir metin olan, ilâhî kelâm Kur'ân-ı Kerîm'dir."¹⁰⁶ O hâlde genel perspektifte dinlerin ve kutsal kitapların bir bütün olarak idrak edilebilmesi, özel perspektifte ise son İlâhî Kelâm Kur'ân-ı Kerîm ve son Peygamber Hz. Muhammed'in (s.a.s.) öğretisinin anlaşılabilmesi ve aktarılabilmesi, *din dili*'nin ifâde ve ahlâk temelidir.

¹⁰⁴ Erol Erkan, "Hakikati İnşâ Aracı Olarak Din Dili" (Language of Religion as Means Of Construction of Reality), *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, 2014, Sayı: 26, s. 167.

¹⁰⁵ Erkan, "a.g.m.", s. 178.

¹⁰⁶ Koç, "a.g.m.", s. 60.

Din dili, dar anlamda Yaratıcı hakkında konuşmak olarak tanımlanmakla birlikte; bu tanım, İslam ve Hıristiyanlık gibi ‘tek İlah’ inancına dayanan dinler açısından bir yere kadar yeterli görülür. Geniş anlamda değerlendirildiğinde, din dilini bu tanımla sınırlı tutmak mümkün olmamaktadır. Konuşanın ve konuşma bağlamının tanıma dâhil edilmesi gerektiği hususu, günlük konuşma dili için geçerli olduğu gibi din dili için de geçerlidir.¹⁰⁷ “Özgün bir din dili olan vahye dayalı kutsal kitaplar, bizim varoluş şartlarımıza göndermede bulunan, çarpıcı, çağrıştıracı; rasyonel dayanaklardan yoksun olmamakla birlikte duyguya hitap eden yönü ağır basan, en genel anlamıyla sağduyuya dayalı bir dil kullanırlar. Bu dilde olgu-değer ayırımı yoktur. Bu bakımdan ahlaki bir boyut içinde bize takdim, daha doğrusu hitap edilir.”¹⁰⁸

Bu bilimsel araştırma ve çalışmanın çatısını Felsefe ve Din Bilimleri teşkil ettiğinden, öncelikle din felsefesi disiplini üzerinden *din diline* genel hatlarıyla bakıp daha sonra din eğitimi disiplinine göre kritik etmek daha faydalı olacaktır. Özellikle din felsefesi alanında dillendirilen *din dilinin* ana hatları, felsefe alanının araştırma kriterleri gereği Yüce Yaratıcının varlığı, sıfatları, mâhiyeti ile tabiat ve yarattığı varlıklar üzerindeki tasarrufudur. Yine din felsefesinde en çok üzerinde durulan, mantıkî deliller sunulan ikinci önemli konu ise *din diline* ilişkin konuşulan konuların mantıkî statüsünün ne olduğudur. Din dili konusuyla ilgili batı felsefesinin önde gelen isimlerinden Ludwig Wittgeinstein’in *Tractatus ve Felsefi Soruşturmalar* isimli eserleri, Alfred Jules Ayer’in *Dil, Doğruluk ve Mantık* isimli eseri ve Frederick Ferre’nin *Din Dilinin Anlamı* isimli eserinin verileriyle birlikte Viyana çevresi filozoflarının teolojik temelli görüşlerinden ve genel kanaatlerinden anlaşılıyor ki; Yüce Yaratıcı’nın mâhiyetinin “ne olduğu”ndan ziyâde “ne olmadığı” ifâde edilmeli ve araştırmalar bu minvâlde derinleştirilmelidir. Ancak soyut ve sınırlı bir anlam çerçevesine sahip olan kavramların, gerçek dünyanın karmaşıklığını ve zenginliğini tam anlamıyla ifade etmekte yetersiz kaldığı inkâr edilemez bir gerçektir.¹⁰⁹ Zira akıl, dil, kelime ve kavramlarla, hayal ve ifâde gücü sınırlıdır.

¹⁰⁷ Koç, “Din Dili Olarak Kur’an Dili”, *Kur’an’ın Aydınlığına Doğru, 1. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu* (3-5 Şubat 1995), Ankara 1995, s. 278.

¹⁰⁸ Koç, “a.g.m.”, s. 282.

¹⁰⁹ Koç, “a.g.m.”, s. 282.

Önemine binâen ifâde edilmelidir ki; “Dil-dünya, dil-düşünce ve dil-metafizik ilişkisi hakkındaki tartışmalar, 20. yüzyılda mantıkçı pozitivist felsefeyle, özellikle din dili açısından önemli bulunan uç bir noktaya ulaşmıştır. Kant’ın teorik akla getirdiği sınırlamayı L. Wittgenstein ‘dil’e getirmiş, sonuçta dil, ‘dünya’ ile sınırlanmıştır. Büyük oranda Kant’ın teorik akli ve Wittgenstein’in I. dönemindeki ‘dünya ile sınırlı dil’ anlayışı Mantıkçı Pozitivizm’e kaynaklık etmiştir. Kant pratik akıl yolu ile; Wittgenstein ise, ‘imancılık’la sonuçlanan, I. dönemindeki ‘hakkında konuşamadığımız şeyler konusunda susmalıyız’¹¹⁰ ifadesi ve II. dönemindeki ‘dil oyunları’ teorisiyle metafiziğe, ‘din’e ve din diline imkân tanırken, pozitivism akla ve dile getirilen sınırlamayı daha da ileri götürmüş ve ahlâk, sanat ve metafizik hakkındaki ifâdelerin anlamsızlığını iddiâ ederek ateist çizgiye oturmuştur.”¹¹¹

Düşünceleri iki aşamada incelenen Wittgenstein, önceleri “aşkın”la ilgili konularda susulması gerektiğini savunurken, daha sonra *din dilinin* bir dil oyunu olduğu fikrini ileri sürer. “Wittgenstein’a göre kelimeler ve ifâdeler, anlamlarını olgu ve nesnelere temsil ederek almazlar; bir kelimenin veya ifâdenin anlamı, onun kullanımında açığa çıkmaktadır. Wittgenstein’ın ikinci dönem felsefesinde ‘anlam’, bir temsil fonksiyonu olarak değil, bir ‘kullanım fonksiyonu’ olarak işlev görmektedir. Bir sözü anlamak, onun nasıl kullanıldığını bilmek, onu uygulayabilmektir.”¹¹² Wittgenstein’ın bu tutumunu reddeden ve tenkit tavrını çok net bir şekilde belirten Koç, karşıtlığını şöyle ifâde etmektedir: “Her dil birimini ayrı bölmelere hapseden ve dilin gerçekliğe tekabülünü, dolayısıyla evrenselliğini reddeden Wittgenstein ve Phillips gibi fideistlerin görüşlerine katılmıyoruz. Din dilinin ayırdedici özellikleriyle birlikte günlük dil ve bilim diliyle olduğu kadar ahlâk ve hukuk dili ya da şiirsel söylemle çok sıkı bir ilişkisi olduğunu düşünüyoruz. Doğrusu, din dilini mantıkî ve olgusal bir dil değil, doğrudan doğruya varoluşumuzla ilgili birtakım duyguların ifâdesi olarak görmek, onu hayatımıza bağlı bir unsur, dolayısıyla duygu ve ilhamlarımızın bir ifadesi olmanın ötesinde nesnel karşılığı olmayan bir dil olarak görmektir.”¹¹³

¹¹⁰ Tokat, “a.g.m.” s. 78’de refere edilen: Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, (İngilizce’ye Çev. D. F. Pears-B. F. McGuinness, Routledge and Kegan Paul), Londra 1961, s. 74.

¹¹¹ Tokat, “a.g.m.”, s. 78.

¹¹² Ali Yıldırım, “Çağdaş İngiliz Felsefesinde Din Dilinin Fonksiyonel Analizi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2012, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 326.

¹¹³ Koç, *Din Dili*, s. 52-53.

Theology of Culture eseriyle ünlenen Paul Tillich'e göre: "Birbirinden kesinlikle farklı gerçeklik seviyeleri mevcut olup, bunlar farklı yaklaşımları ve farklı dilleri talep etmektedir. Din dilinin doğası semboliktir... Bütün dinî sembollerin iki temel düzlemi vardır: Tecrübî gerçekliğin ötesine geçen aşkın düzlem ve tecrübî gerçekliğin içinde karşılaştığımız içkin düzlem."¹¹⁴

Kavramları beş başlıkta kategorize eden Tillich, "semboller ve işaretler" merhalesinde kesin bir dille sembollerini işaretlere benzeterek der ki: "Hem semboller hem de işaretler bizzat kendilerinin ötesindeki başka bir şeye işaret eder. Örneğin caddenin köşesindeki tipik kırmızı ışık, bizzat kendine işaret etmeyip, arabaların durmasının zorunluluğuna işaret eder."¹¹⁵ İkinci merhalede işlevsel farklılıklara değinen Tillich, konumuzla ilgisi olan üçüncü merhalede ise dini sembollerin doğasını işlemektedir. Ona göre; "dinî semboller, tüm diğer sembollerin yaptığı aynı şeyi (yani bize gizli kalan), hiçbir sûrette açılmayan bir gerçeklik seviyesini açma işini yapar... Başka bir deyişle; dinî semboller, insan ruhundaki bu derinlik boyutunun tecrübesini açar."¹¹⁶

Bilimsel araştırmalarını ve yarım asrı aşkın tecrübesini *Hakikat ve Yöntem* isimli eserinde paylaşan, Aristoteles, Kant ve Heidegger gibi filozoflardan etkilenen ünlü Alman filozofu Hans Georg Gadamer'e göre; *din dili* şiirseldir ve sanat eseridir. Ona göre; "nasıl ki bir sanat eseri karşısında hissedilenler kavramlara tam olarak hiçbir zaman aktarılamazsa, din dilinde de benzer bir tecrübenin ifadesi söz konusudur. Din diline günlük dildeki kelime-referans ilişkisi açısından bakılmamalıdır. Çünkü din dilinde böyle bir ilişki yoktur."¹¹⁷ *Din dili*'ne varoluşsal açıdan bakan ünlü İslâm bilginlerinden Farabi ise, "dil ve düşüncenin birbirine paralel geliştiğini kabul ederek din dilini anlamının bir dil sorunu olmadığını, meseleye, hakikatin kavramsal bilgisinin sembolik ifadesi olan dinin varlık nedeni açısından bakılması gerektiğini düşünmektedir."¹¹⁸

¹¹⁴ Paul Tillich, "Din Dilinin Doğası", Çev.: Aliye Çınar, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, Cilt: XI, Sayı:2, s. 227.

¹¹⁵ Tillich, "a.g.m.", s. 228.

¹¹⁶ Tillich, "a.g.m.", s. 231.

¹¹⁷ Tokat, "a.g.m.", s. 95.

¹¹⁸ Tokat, "a.g.m.", s. 97-98.

Yine İlâhiyat ve tarih filozoflarından İbn Hazm'a göre; "eşyanın en doğru ismini yani gerçekliğe en uygun düşen kelimeleri (hak ve hakikati) ancak Allah bildirebilir. İnsanlar toplumsal dil kullanım süreci içinde bu dili dönüştürüp kendi keyfi yorumlarıyla tahrif ederler. Kur'ân bu bakımdan bir yönüyle Âdem'in dilinin restorasyonu yani insanların tahrif ettiği dilin, yeniden gerçekliğin dili hâline getirilmesidir. Bu yaklaşımıyla İbn Hazm, dili metin ve muhatap arasında gerçekleşen bir orijinal (gerçekliğe birebir tekabül eden) ilişkinin zaman ve mekân sınırları içinde kurulma hadisesi olarak ele almaktadır. Daha açık deyişle, dil Allah'ın belirlediği şekliyle varlıkların olan ve olması gereken yönlerine işaret ederken, aynı zamanda ilk muhataplarına açıkça anlaşılır bir anlam sınırı (had) çizmektedir. Bu sınır sayesinde hak ve batıl, hakikat ve zan birbirinden ayrıştırılmıştır."¹¹⁹

*İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn, Kimyâ-i Saâdet, el-Munkiz mine'd-Dalâl, el-Mustasfa, Tehâfütü'l-Felâsife, Mükâşefetü'l-Kulûb, Mişkatü'l-Envâr, Nefis Terbiyesi, Ölüm ve Ötesi*¹²⁰ gibi onlarca hacimli eserin müellifi Hücetü'l-İslâm İmam Gazâlî, din ve *din dilini* anlama ve anlamlandırma hususunda dikkatlerimizi algıya ve işlevsel akla sevk ederek der ki: "Akıl gözdür, vahiy ise güneş; akıl ancak vahyin aydınlattığı çerçevede hakikati görebilir"¹²¹ Tatar'ın tespitiyle; Kur'ân dilini, yani Kur'ân'ın anlam alanını, "muhatabın önünde açılan imkânlar alanını", uçsuz bucaksız deryaya benzeten İmam Gazâlî, herkesin gücü nispetinde bu deryada yol alabileceğini söylemektedir ki; bu söylem, İmam Gazâlî'nin meşhur "derya metaforu"dur.¹²² *Divan, Hüsn-ü Aşk ve Şerh-i Cezîre-i Mesnevî* eserlerini telif eden mutasavvıf ve edip Şeyh Galip, "Kur'an'ın dilsel bir mucize olduğu"¹²³ beyânıyla, İmam Gazâlî'yi teyitle; *din dilinde* derinleşilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

¹¹⁹ Burhanettin Tatar, "Din Dilinin Ontolojik-Tarihsel Karakteri Üzerine Notlar", *Din Dili Çalıştayı, 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları Çalıştay Serisi: 1*, s. 21-22. (Ayrıca; din diline "hâricî", "zâhirî", "kelâmî", "fikhî", "felsefî", "tasavvufî" ve "tarihî" bakış açıları ile din dilinin zaman-mekân-okur ilişkisinin detayları için, makalenin 19-62 arası sayfalarının incelenmesinde fayda mülâhaza ediyoruz).

¹²⁰ Diğer eserleri ve nazariyesi için bkz.: Ahmet Dinç, *Doğunun Kayıp Kitapları*, İstanbul 2016, s. 492 - 496; Henri, Laoust, *Gazzâlî'nin Siyaset Anlayışı* (Çev.: Rıza Katı), İstanbul 2016, s. 25-444.

¹²¹ Tahsin Görgün, "Küreselleşen Dünyada Din Dilinin Yeri ve Dinî Metinleri Anlama Sorunu", *Din Dili Çalıştayı, 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları Çalıştay Serisi: 1*, s. 178.

¹²² Tatar, "a.g.m.", s. 46.

¹²³ Koç, "a.g.m.", s. 62.

Hikmet Zeyveli'ye göre; “din dili, ilâhî hitaba mazhar olan bir toplumun bizzat kendi dilidir. Bu kavramla herhangi bir dine has bir dil kastedilmemektedir.”¹²⁴ “Kur'an'ın kendine has bir dil yapısına sahip olduğu gerçeğini saklı tutarak diyebiliriz ki, sonuçta dini metinler de zihinsel ve kültürel farklılıklara, insanı mesaja yönlendirici diğer etkenlere daima açıktır. Bu yüzden insanlar aynı âyetten veya hadisten farklı anlamlar çıkarabilmektedirler.”¹²⁵ Kur'ân-ı Kerîm'in dil ve üslûbu “çok mecazlı çok sanatlı, çok derin ve çok katlı”¹²⁶ bir dil ve üsluptur. Kur'ân diliyle ilgili mecazlı ve sanatlı ilmî çalışmalara konu olan,¹²⁷ tefsir-edebiyat ilişkisi içinde kırk kadar şiirle duygulara hitap eden¹²⁸ merhum müfessir Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* tefsiri de işte bu çok katlı anlam örgüsünü inceleyen ve din dilinin ruhuna uygun tefsirlerdendir.

¹²⁴ Hikmet Zeyveli, Din Dili Bağlamında Müteşâbihât Kavramı, *Din Dili Çalıştayı*, 2015, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları Çalıştay Serisi: 1, s. 107. Ayrıca; “Dinin Sembolik Dili” başlığı altında din diline dair bazı genel yaklaşımları özetleyen Latif Tokat'a göre: “Metafizik alan hakkında konuşan kutsal kitapların dilini anlamada çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Temel sorun, metafiziğe dair konuların ‘dil’ aracını ve anlatım biçimlerini kullanıyor olmasıdır. Dilin dünya ile sınırlandırılması sadece metafiziğin değil, sanat ve ahlak gibi değerler alanına dair konuşmaların da anlamsızlığı ile sonuçlanmaktadır. Dini sembolizm düşüncesi, sadece dilsel olarak ifade edilmiş olmasıyla değil, topyekün dinin sembolik bir anlatım biçimine sahip olduğunu savunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında dinin ve kutsal metinlerin dilini, varolma maksatları açısından değerlendirmek gerekmektedir. Metafizik söz konusu olduğunda kategorik yapının ötesinden bahsedildiği için, kullanılan dilin ve ifade biçimlerinin sembolik olması kaçınılmazdır.” (Tokat, “a.g.m.”, *Milel ve Nihal*, Cilt: VI, Sayı: 1, s. 75.

¹²⁵ Suat Cebeci, “Din Dilinin Mahiyeti ve Kavramsal Uzlaşısı Sorunu”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2004, Cilt: II, Sayı: 5, s. 18.

¹²⁶ Koç, “a.g.m.”, *Din ve Hayat*, Haziran 2014, Sayı: 22, s. 63.

¹²⁷ Bkz.: Mustafa Özel, “Hak Dini Kur'an Dili Üzerinde Yapılan Akademik Çalışmalar”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, 2001, Cilt: XIV, Sayı: 1, s. 145-149'da zikredilen ilmî çalışmalar: Fahri Gökcan, *Commant air e du Cor an Par Elmalılı*, Doktora Tezi, Paris 1970, 237 s.; İsmet Ersöz, *Elmalılı Mehmed Yazır ve Hak Dini Kur'an Dili*, Doktora Tezi, Konya 1985, 222 s.; Mustafa Özel, *Elmalılı ve Mevdudi'nin Tefsirlerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*, Doktora Tezi, İzmir 1999, 214 s.; Coşkun Dikbıyık, *Elmalılı M. Harndi Yazır'ın Felsefi Yönü ve Tefsirindeki Felsefi Unsurlar*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1986, 92 s.; İbrahim Gürses, *Elmalılı Tefsiri'nde Psikoloji Konuları*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1990, 73 s.; Yasin Çırçır, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Peygamberlikle İlgili Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995, 67 s.; Alaattin Dikmen, *Elmalılı Tefsirindeki Sosyolojik Yaklaşımlar*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1995, 86 s.; Nurettin Başyigit, *Elmalılı'da İlmî Tefsir*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1996, 113 s.; Hüseyin Kurt, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Felsefi Düşüncesi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996, 127 s.; İkrâm Demirel, *Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Ahiret Hayatı Hakkındaki Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1997, 98 s.; Abdulhamit Sinanoğlu, *Elmalılı M. Hamdi Yazır Tefsirinde Allah ve Alem*, Yüksek Lisans Tezi, Van 1997, 125 s.; Hatice Öz Saraç, *Elmalılı M. Hamdi Yazır ve Tasavvuf Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1997, 142 s.; Sabri Yılmaz, *Elmalılı Tefsirinde Kader Anlayışı*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1997, 68 s. ve son yirmi yılda kaleme alınan diğer ilmî çalışmalar...

¹²⁸ Bkz.: Necdet Şengün, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'ân Dili Adlı Tefsirindeki Türkçe Şiirlerin Değerlendirilmesi”, *İstem: İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2007, Cilt: V, Sayı: 9, s. 165-187.

Din dili, teolojik açıdan ifâde, ontolojik açıdan istifâde eksenslidir. Başka bir deyişle Yüce Yaratıcı tarafından ifâde buyurulanların, varlık sahası içinde akli, algıları ve duygularıyla muhatap konumunda olan insan tarafından anlaşılmasıdır. Yani bir bakıma *din dili*, akla, algıya ve duyguya yönelik fizik ve metafiziğin iletişimidir. Sınırları belirlenmiş bir varlık olan insana, aşkın (müteâl) bir varlık olan Yüce Yaratıcı'dan vahiy yoluyla gelen kutsal mesajlarda, îmân, ibâdet, ahlâk ve ahkâm gibi öğretilerle birlikte din dilinin en bariz öğretilerinden biri duâ dilidir.¹²⁹ Zîrâ duâ dili, nörolingüistik ve psikolingüistik açıdan (en öz ifâdeyle duyu, duygu ve algı merkezli düşünsel ve davranışsal açıdan) *din dilinin* en duygusal yansımasıdır. Bu meyanda; tefekkür, tedebbür, teemmül, tevekkül ve teşekkürle birlikte tevbe ve talep etmenin, duyguların dinî sembollerinden olan duâ ile ilgili Bakara ve Furkân sûrelerinde geçen âyetler, dînî iletişimin ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır: “(Ey Peygamber!) Kullarım, beni senden sorarlarsa, (bilsinler ki), gerçekten ben onlara çok yakınum. Bana duâ edince, duâ edenin duâsına cevap veririm. O hâlde, doğru yolu bulmaları için benim davetime uysunlar, bana iman etsinler.”¹³⁰ “(Ey Peygamber!) De ki: “Duânız olmasa, Rabbim size ne diye değer versin!..”¹³¹ Enes b. Mâlik'ten (r.a.) nakledildiğine göre: Bu kutlu hitapların ilk seçkin muhatabı olan Hz. Peygamber (s.a.s.) ise, din dilinde mündemiç olan duâ dilinin önemine işaretle buyurmaktadır ki: “Dua, kulluğun özüdür.”¹³² Duâ dilinin ve Yüce Allah'a ahvâli arzetme makâmının önemine işaret bağlamında Ebû Hureyre'nin (r.a.) Peygamber Efendimiz'den (s.a.s.) naklettiği başka bir hadîs-i şerîfte: “Allah Teâlâ katında duâdan daha kıymetli bir şey yoktur”¹³³ buyurularak, duânın, *din dilindeki* önem ve öğretisi izhâr edilmektedir.

¹²⁹ “İnsanı yeryüzünde başıboş bırakmayacağını bildiren sonsuz güç ve hükümlerlik sahibi Rabbimizin kullarına açtığı bir kapıdır dua. Rabbinin davetine uyup bu kapıdan ayrılmayan kul, O'nunla doğrudan muhatap olmak ve rızasını kazanmakla daha da değerlenirken bu daveti reddedip kendisini müstağni görerek kibirlenen, bu nedenle Rabbine boyun eğmeyen kul ise değersizleşerek azaba layık görülür. (Mü'min, 40/60.) O halde devamlı olmalıdır dualarımız. Yalnızca sıkıntılı anlarda değil, refah zamanında da varmalıyız Rabbimizin kapısına. Sadece bir şeyler istemek için değil, Yüce Allah'ı övmek ve yüceltmek, kendisine duyduğumuz saygıyı ve hayranlığı dile getirmek, şükürümüzü sunmak ve her fırsatta O'na yakın olmak için başvurmalıyız duaya. Tıpkı Kur'an'da zikredilen peygamberler ve özellikle sünnetine sarıldığımız Resûlullah gibi. Ve yine onun gibi yatarken, kalkarken, yolculuğa çıkarken, yeni bir elbise giyerken, kısacası hayatın her anında Rabbimizi hatırlayarak duayla iç içe yaşamalı, dahası kendimize olduğu kadar başkalarına da dualarımızda yer vermeli ve onların da hayır dualarını almaya özen göstermeliyiz...” (Elif Erdem, Hale Şahin, Rukiye Aydoğdu Demir, *Hikmetin Kırk Kapısı: 40 Hadis, 40 Yorum*, DİB Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2017, s. 133).

¹³⁰ Bakara, 2/186.

¹³¹ Furkân, 25/77.

¹³² Tirmizî, Deavât, 1 (3370).

¹³³ Tirmizî, Deavât, 1 (3371); İbn Mâce, Duâ, 1.

İslâm Ulemâsı'nın kahr ekseriyetine göre; Kur'ân-ı Kerîm'in, en büyük duâ olan *Fatihâ* ile başlaması, yine duâ dilinin ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. İbrâhîm, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyûb, Hz. Mûsâ, Hz. Yûnus, Hz. Zekeriyâ, Hz. İsâ ve Hz. Muhammed gibi diğer Peygamber Efendilerimizin de duâ örnekleri, duâ ile başlayan ve duâ ile biten kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de mevcuttur. Mezkûr ve meşhûr duâlardan bazı örnekler:¹³⁴

Hz. Âdem'in Duâsı: *"Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi affetmez ve bize acımazsan, kaybedenlerden oluruz."*¹³⁵

Hz. Nûh'un Duâları: *"Rabbim! Şüphesiz ben senden, hakkında bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, şüphesiz ziyana uğrayanlardan olurum."*¹³⁶ *"Rabbim! Beni, ana-babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla. Zalimlerin de ancak helâkini arttır."*¹³⁷

Hz. İbrâhîm'in Duâları: *"Rabbimiz! Bizi sana teslim olmuş kimseler kıl. Soyumuzdan da sana teslim olmuş bir ümmet kıl. Bize ibadet yerlerini ve ilkelerini göster. Tövbemizi kabul et. Çünkü sen, tövbeleri çok kabul edersin, çok merhametli olansın. Rabbimiz! Soyumuzdan, onlara senin âyetlerini okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir elçi gönder! Şüphesiz, sen mutlak güç sahibisin, hüküm ve hikmet sahibisin."*¹³⁸ *"Hz. İbrâhîm'in son duâsı, Yüce Allah'ın, kendi soyundan bir elçi göndermesini dilemesi olmuş ve bütün müfessirlerin görüşüne göre bununla da özellikle Hz. Muhammed (s.a.s.)'in risâleti kastedilmiştir."*¹³⁹

¹³⁴ Ayrıca Bkz.: *Fatihâ*, 1/1-7; *Bakara*, 2/126-129, 186, 200-201, 250, 285-286; *Âl-i İmrân*, 3/8-9, 15-17, 26-27, 35, 38, 52-53, 146-147, 191-194; *Nisâ*, 4/32, 75; *Mâide*, 5/24-25, 82-83, 114; *En'âm*, 6/63-64; *A'râf*, 7/22-23, 47, 55-56, 88-89, 125-126, 151, 155-156, 180; *Yûnus*, 10/22, 84-85, 88-89; *Hûd*, 11/45-47; *Yûsuf*, 12/32-34, 85-86, 101; *İbrâhîm*, 14/35-41, 44; *İsrâ*, 17/11, 24, 80, 110; *Kehf*, 18/9-10; *Meryem*, 19/1-10; *Tâ-Hâ*, 20/25-35, 113-114; *Enbiyâ*, 21/112; *Mü'minûn*, 23/26, 28-29, 38-39, 93-94, 97-98, 117-118; *Şuarâ*, 26/83-89, 117-118, 168-169; *Neml*, 27/18-19, 62; *Kasas*, 28/15-17, 20-24; *Ankebût*, 29/30; *Secde*, 32/15-16; *Sebe'*, 34/18-19; *Sâffât*, 37/99-100; *Sâd*, 38/34-35; *Zümer*, 39/46; *Mü'min*, 40/7-9, 60, 65; *Duhân*, 44/10-12; *Ahkâf*, 46/15; *Rahman*, 55/29; *Haşr*, 59/10; *Mümtehine*, 60/4-5; *Tahrîm*, 66/8, 11; *Nûh*, 71/26-28. *Felâk*, 113/1-5; *Nâs*, 114/1-6 (Krş.: Kur'ân-ı Kerîm İndeksi).

¹³⁵ *A'râf*, 7/23.

¹³⁶ *Hûd*, 11/47.

¹³⁷ *Nûh*, 71/28.

¹³⁸ *Bakara*, 2/128-129.

¹³⁹ Detaylı bilgi için bkz.: *DİB Kur'an Yolu Tefsiri* (Komisyon), Cilt: I., s. 212-213.

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) ise, “Ben, atam İbrahim’in duâsı, kardeşim İsa’nın müjdesi ve annem Âmine’nin rüyasıym...”¹⁴⁰ buyurarak, Peygamber olan atasının duâsının kabûlüne ve duâ dilinin ehemmiyetine işaret etmiştir.

“Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle. Rabbimiz! Duâmı kabûl eyle! Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün beni, anamı, babamı ve müminleri bağışla!”¹⁴¹ “Rabbim! Bana hikmet ver ve beni iyiler arasına kat. Sonraki nesiller içinde iyilikle anılmayı bana nasip eyle! Beni, naîm cennetinin varislerinden (naîm cennetine girenlerden) eyle!”¹⁴²

Hz. Yûsuf’un Duâsı: “Rabbim! Zindan bana bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer onların bana kurdukları tuzağı boşa çıkarmazsan, onlara meyleder ve cahillerden olurum!”¹⁴³ Hz. Yûsuf’a (a.s.) âşık olan Züleyhâ, onun nefsinden çirkince faydalanmak isteyince bir tuzak kurar ve sıkıştırır. Bu isteği Hz. Yûsuf tarafından reddedilince, Mısır’ın tanınmış âilelerinin kadınlarını davet ederek ziyafetlerde bulunur ve yine tuzaklarından biri olarak o kadınlara keskin bıçaklar verir. Çok geçmeden Züleyhâ’nın zoruyla, Hz. Yûsuf’u (a.s.) karşılarında gören Mısır’lı kadınlar ellerini keserek, “insan üstü bir varlık” gördüklerini söylerler. Züleyhâ, kadınların şahitliğinde tekrar kötü niyetini izhâr edince, Hz. Yûsuf (a.s.), onların bu tuzaklarından Yüce Allah’a sığınır, zindanda kalmaya razı olduğunu nidâ eder. (Tefsirlerin hemen hepsinde birbirine yakın ifâdelerin özü takdîm ettiğimiz ifâdelerle benzer şekildedir).

Hz. Eyyûb’un Duâsı: “Rabbim! Şüphesiz ki ben derde uğradım, sen ise merhametlilerin en merhametlisisin.”¹⁴⁴ Maruz kaldığı hastalık ve ağır imtihanları neticesinde dilendiği merhametle bize de sabrı öğreten Hz. Eyyûb’un (a.s.) duâsı şöyle karşılık bulmaktadır: “Bunun üzerine biz, tarafımızdan bir rahmet ve kulluk edenler için anılacak bir örnek olmak üzere onun duasını kabul ettik; kendisinde dert ve sıkıntı olarak ne varsa giderdik; ona aile efradını, ayrıca bunlarla birlikte bir mislini daha verdik.”¹⁴⁵

¹⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt: V, 262.

¹⁴¹ İbrâhîm, 14/40-41.

¹⁴² Şuarâ, 26/83-85.

¹⁴³ Yûsuf, 12/33.

¹⁴⁴ Enbiyâ, 21/83.

¹⁴⁵ Enbiyâ, 21/84.

Hz. Mûsâ'nın Duâsı: “*Rabbim! Göğsüme (kalbime) genişlik ver. İşimi kolaylaştır. Dilimden düğümü çöz ki; sözümü anlasınlar.*”¹⁴⁶ Firavun gibi azgın birine tebliğde bulunması hususunda görevlendirilen Hz. Mûsâ (a.s.), ümit ve korku arası bir duyguyla ve tebliğin başarısızlıkla neticelenmesi endişesiyle daralan kalbinin inşirah (rahatlık-genişlik) bulması için, görevinde başarı kaydedebilmesi için ve dilindeki ağırlığın; sözlerinin anlaşılmasına engel olmaması için ilticâda (niyazda) bulunur. Bu örnek duâlar bugün hemen her dînî tebliğin/vaazın/sohbetin/dersin başında vaizler ve hatiplerce okunmaktadır. Yani bir bakıma duâ dili, *din diline* girizgâh yapılmaktadır.

Hz. Yûnus'un Duâsı: “*Senden başka hiçbir İlah yoktur. Senin için hiçbir eksiklik yoktur. Ben gerçekten (nefsine) zulmedenlerden oldum.*”¹⁴⁷ Duâsı kabûl edilen Hz. Yûnus (a.s.)¹⁴⁸, Yüce Allah'ın yardımıyla üç karanlıktan kurtulur: Gecenin karanlığı, okyanusun karanlığı ve kendisini yutan balığın karanlığı... Duâ dili, Peygamberleri kaderin kederinden ve hayatın eleminden kurtardığı gibi Hz. Yûnus (a.s.) efendimizi de sahil-i selâmete çıkarmıştır.

Hz. Zekeriyâ'nın Duâsı: “*Rabbim! Bana katından temiz bir nesil bahşet. Şüphesiz, sen duâyı hakkıyla işitensin.*”¹⁴⁹ Yaşlılığın ileri dönemindeyken, zâhiren fizyolojik ve biyolojik olarak çocuk sahibi olması mümkün olmayan Hz. Zekeriyâ (a.s.), duâsının karşılığını -Peygamber olacak- “Yahya” isimli bir çocuk müjdesiyle almıştır (üstelik eşi kısır olmasına rağmen).¹⁵⁰

Hz. İsâ'nın Duâsı: “*Allahım! Ey rabbimiz! Bize gökten öyle bir sofraya indir ki, ilk gelenimizden son gelenimize kadar bizler için bir bayram ziyafeti ve senden bir işaret olsun. Bizi rızıklandır, sen rızık verenlerin en hayırlısısın.*”¹⁵¹

¹⁴⁶ Tâ-Hâ, 20/25-28. Âyetlerden anlaşılıyor ki, sözün ve “duânın vitrini dildir”. (Halil Altuntaş, *Duayı Anlamak*, (2. Baskı), Ankara 2012, s. 70.

¹⁴⁷ Enbiyâ, 21/87.

¹⁴⁸ Enbiyâ, 21/88.

¹⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/38.

¹⁵⁰ Âl-i İmrân, 3/39.

¹⁵¹ Mâide, 5/114. Ayrıca bkz.: “Havâriilerin niçin böyle bir istekte bulduklarını açıklamaları üzerine Hz. İsâ onları reddetmeyip isteklerini yüce Allah'a arzemiştir. Havâriiler gökten sofraya indirilmesini istemelerinin sebeplerini şöyle açıklamışlardır: “İstiyoruz ki ondan yiyelim, kalplerimiz güvenle dolsun, bize doğru söylediğini bilelim ve buna tanık olalım.” Böylece onlar buna hem kendi ihtiyaçlarının bulunduğunu hem de Hz. İsâ'nın tebliğini sonraki nesillere aktarmada bunun önemli bir role sahip olacağını ifade etmiş oluyorlardı. Onların buna ihtiyaç duyması, o esnada aç oldukları şeklinde açıklandığı gibi, böyle kutlu bir sofradan yiyerek mânevî hazza erişme arzusu olarak da anlaşılmalıdır...” (DİB *Kur'an Yolu Tefsiri* (Komisyon), Cilt: II., s. 362-365).

Hız. Muhammed'in Duâları: "Rabbim! Girilecek yere doğrulukla girmemi, çıkılacak yerden de doğrulukla çıkmamı sağla, bana tarafından yardımcı bir güç ver!"¹⁵² Taberi, Zemahşerî ve Şevkanî tefsirlerinden yola çıkılarak daha çok; "âyetteki 'giriş' ile Resûlullah'ın hicret sırasında Medine'ye girişinin, 'çıkış' ile de Mekke'den çıkışının kastedildiği belirtilmektedir. Hız. Peygamber'in Mekke fethi için Medine'den çıkmasına ve Mekke'ye girmesine işaret edildiği de öne sürülmüştür... Bununla birlikte âyette daha genel olarak insanın bir yere girerken veya çıkarken, bir işe başlarken veya bitirirken daima her şeyin iyi ve düzgün gitmesi, dürüstçe yapılması, sonucunun hayır doğurması için çabalaması; niyetinin ve gönlünün bu yönde olması; ayrıca bunun için dua edip Allah'tan iyilik yönündeki çabalarında yardım dilemesi gerektiğine işaret edildiği de düşünülebilir."¹⁵³

"Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsın. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersın, dilediğini zelil edersın. Hayr senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetersın. Geceyi gündüze katarsın, gündüzü de geceye katarsın. Ölüden diriye çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın. Dilediğine de hesapsız rızık verirsın."¹⁵⁴ Elbette âyetlerle birlikte Hız. Peygamber'in (s.a.s.) kendi dilinden nakledilen duâlarını paylaşmak mümkündür. Ancak, kavram analizi çerçevesinde değerlendirme yapıldığından, Hız. Âdem, Hız. Nûh, Hız. İbrâhîm, Hız. Yûsuf, Hız. Eyyûb, Hız. Mûsâ, Hız. Yûnus, Hız. Zekeriyâ, Hız. İsâ ve Hız. Muhammed Efendilerimizin Kur'ân'da geçen duâları özet örnek mâhiyetindedir.

Özellikle *din dilini* anlamlandırmaya yönelik buraya kadar takdîm edilenlerden referansla ve Çağlayan'ın yerinde tespitiyle denilebilir ki; "Din dilinin hukuk diline aktarılması olan *Fıkıh*, anlam bilime aktarılması olan *Tefsir* ve felsefe diline aktarılması olan *Kelâm* gibi dinî ilimlerin gelişmesi, büyük oranda din dili üzerinde yapılan araştırmalara dayanmaktadır."¹⁵⁵ Bu bağlamda *din dilinin* duâ diline aktarılması ise; din pedagojisi ve din psikolojisi gibi disiplinlere tekâbül etmekle birlikte, bu alanlardaki çalışmaların analitik eksende derinleştirilmesi faydalı olacaktır.

¹⁵² İsrâ, 17/80.

¹⁵³ DİB Kur'an Yolu Tefsiri (Komisyon), Cilt: III., s. 513-514.

¹⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/26-27.

¹⁵⁵ Harun Çağlayan, "a.g.m.", s. 56.

2. EĞİTİM, DİL VE DİN DİLİ İLİŞKİSİ

Dînin, genel eğitimin, örgün-yaygın din eğitiminin, dilin ve duyguların temel ve ortak gâyeleri, olumlu eksende anlama ve anlamlandırma çerçevesinde değişim ve gelişim olduğundan, hedef, “yüksek ahlâka sahip kâmil insan” yetiştirmektir. İşte bu gâye ve hedef doğrultusunda mihenk merkezi olan “insan”la birlikte, dînî iletişimin önemli paradigmalarından biri de, din eğitimindeki *din dili*dir. Dolayısıyla söz ahlâkı ve *din dili* terbiyesi gereği; *kavl-i hasen*, *kavl-i ma'rûf*, *kavl-i sedîd*, *kavl-i belîğ*, *kavl-i adl*, *kavl-i tayyîb*, *kavl-i kerîm*, *kavl-i meysûr*, ve *kavl-i leyyin*'i¹⁵⁶ yüceltmek esastır. Yani doğru, âdil, tatlı, tutarlı (güzel), pedagojik açıdan kalbe ve duyguya dokunan, açık ve anlaşılır, kolay, iyiliğe teşvik edici ve ruhu rahatlatan yumuşak sözlerle konuşmak ve eğitim-öğretimi bu minvâlde disipline etmek gerekir. Zîrâ eğitim, dil ve *din dili* arasındaki ilmî ilişki bunu gerektirir. Yüce Allah, “*sözün en güzelini*”¹⁵⁷ söylememizi emrederken; Hz. Peygamber de (s.a.s.) dilin doğruluğunun îmân selâmeti olduğuna dikkatlerimizi çekerek: “*Kulun kalbi doğru olmadıkça imanı doğru olmaz; dili doğru olmadıkça da kalbi doğru olmaz*”¹⁵⁸ buyurmuştur. Bu münâsebetle okuduğumuz, yazdığımız, gördüğümüz, duyduğumuz, konuştuğumuz ve hissettiğimiz her şey dilimizle ve dolayısıyla mensûbu olduğumuz dinin diliyle ilişkili olarak bize büyük sorumluluklar yüklemektedir.

Bugün hemen her eğitim kurumu, müfredat içeriğini kolay ve anlaşılır kılmak adına, dil teorileri ışığında başarı odaklı çalışmalar yapmaktadır. Yine eğitim kurumlarının ekseriyeti direkt veya dolaylı olarak dünya dinlerine ilişkin dersler vermektedir. İşlenen bu derslerde, elbette inanca dâir her söz, *din dili* üzerinden dünya dilleriyle bağlantılı ifâde edilmektedir. Kuşku yok ki; bu da dil, duygu, düşünce ve davranışa yansımaktadır. Bu hakîkatten hareketle; her eğitimcinin ilmî/bilimsel verilerle sözü bir sarraf hassasiyetiyle hikmet terazisinde tartarak, birey ve topluma faydalı olacak şekilde, bilgiyi kalite ve karatıyla bilince çevirmesi esas ve elzendir.

¹⁵⁶ Âyet numaraları ve tanım için ayrıca bkz.: Yüce Allah tarafından, ahlâk ve ahengi, edep ve estetiği öğütlenen ve öğretilen; güzel, yapıcı (olumlu), kaynağı sağlam, edebî (açık ve anlaşılır), âdil, örnek, saygılı, kolay ve kalbe (duygulara) dokunan kavl/söz türleri, “Din Dilinin Estetik Analizi” başlığı bünyesinde numaralandırılmış ve tanımlandırılmıştır.

¹⁵⁷ İsrâ, 17/53.

¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, c. III, 198.

Büyük insanlık ailesi için “evrensel din” olarak telakki edilen Yüce İslâm’ın mukaddes mesajlarıyla, her bireye ve topluma ulaşmak ulvî bir vazîfedir. Bunu başarmak için de mutlak manada eğitim ve dil odaklı hareket etmek gerekmektedir. Ancak eğitim ve dil, din üzerinden ele alınca özellikle eğitimin din ile ilişki ve etkileşimi de önem arz etmektedir. Konu sınırlarını aşmamak kaydıyla eğitim ve din ilişkisini incelemek gerekirse, Gözütok’un öz ve önemli tespitleriyle denilebilir ki: “Eğitimin amacının normal şartlarda ahlâklı bir kişilik yetiştirmeye çalışması ve dinin bir gâyesinin de güzel ahlâkı yerleştirmesi, aynı amacı hedeflediklerini göstermektedir. Bunun yanında eğitim, kişilerde davranış, tutum ve tavır değişikliğini gerçekleştirmeye çalışması bakımından da din ile ortak özellikler taşımaktadır. Zira din, salt dini bilgileri aktarmakla yetinmez, inanan kişilerin bu bilgileri davranış ve tutumlar hâlinde ortaya koymasını da istemektedir. Dinin eğitim yönünü incelediğimizde dinin bu veçhesi daha iyi anlaşılacaktır. Yapılan bu açıklamalardan eğitim ve dinin, kavramsal yapılarındaki ilişkinin yanında, amaçları bakımından da ortak yanları bulunduğu ortaya çıkmaktadır.”¹⁵⁹ Nitekim *din dili* de, din, eğitim ve dil üzerinden algı, duygu ve düşüncelere hitap ederek davranış değişikliğini amaçlamaktadır.

Yine bazı düşünürlere göre Yüce Allah’ı bilmek, O’nu sevmek; dindar olmak ise Kierkegaard düşüncesiyle ‘tutkuya kapılmak’tır.¹⁶⁰ “Dinî ifade veya söylemin bünyesinde bu tür özellikleri barındırmış olması, imanın salt zihinsel bir ikna olma işi ve kanaat değil, aynı zamanda ahlakî boyuta da sahip varoluşsal bir kanaat olduğu olgusunu ifade eder. Zira hayata ve varoluşumuza anlam verme ile din arasında çok sıkı bir bağlantı vardır. Anahtar terim durumunda olan belli bazı dini terim ve ifadelerin içten dile getirilmesi belli bir kanaate ve hayat tarzına sahip olmak anlamına gelir. Bu hususu anlamaz veya göz ardı edecek olursak, dini; dolayısıyla dinî söylemi (din dilini) anlamamız pek mümkün olmaz.”¹⁶¹ Kezâ; “din eğitiminde başarıyı meydana getiren en önemli faktörlerden birisi de dildir. Dil, dinî bilgiye ulaşmanın anahtarı mahiyetinde olup hem hitabette hem de yazılı anlatımda büyük bir önem arz etmektedir...”¹⁶²

¹⁵⁹ Gözütok, *İslâm Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, s. 40.

¹⁶⁰ Koç, *Din Dili*, s. 17.

¹⁶¹ Koç, *a.g.e.*, s. 18.

¹⁶² Oktay Çetin, “Dilin, Din Eğitimideki Rolü”, *Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan’da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu (21-22 Mayıs 2007)*, 2008, s. 345.

Koç'a göre; "hakikatin ve kalbin, aşkın/sonsuz dili vardır. Bu medeniyet, bu dillerin ve bu dinin üzerinde yükselmiştir. Bunlardan sadece birini kullanarak insana ulaşamayız..."¹⁶³ İnsanın kendi varlığını anlaması için "din"e, başkasının varlığını ve hayatı (evreni) anlaması için "dil"e, varlık olgusunu din üzerinden içselleştirmek için "din dili"ne ve bütün bunları algılamak, düşünmek ve anlamlandırmak için de elbette "eğitim" ve "din eğitimi"ne ihtiyacı vardır. Yani dil ve duygu olmadan, din ve *din dilinin* anlaşılması; eğitim olmadan da din eğitiminin anlaşılması mümkün değildir. Böylece eğitim, dil ve *din dili* birbirini tamamlayan unsurlar olmakla birlikte; din eğitimine de temel teşkil etmektedirler.

Burada ifâde edilmelidir ki; din eğitiminde *din diline* aykırı olan problemlerden biri de "öteleme" problemidir. "Öteleme sorunu; daha çok kendi kültür ve medeniyet havzasında olanların varlık ve değer skalasında kendisi dışındakileri dışlaması veya aşağı derekede telakki etmesi problemidir. Çoğu zaman bilinçli veya bilinçsiz olarak, söylem ve pratiklerde kendisini ele veren bu sosyo-psikolojik durum genel olarak cinsiyet, mezhep, ırk, dil, vb. hususlarda açığa çıkar."¹⁶⁴ Nitekim mevcut eğitim de hâlihazırda sosyal dil odaklı gerçekleştirilmektedir. Oysa *din dili* ile sosyal dil farklıdır. "Din dilinin sosyal dil gibi yaşantılardan etkilenmesinden çok daha fazla davranışları etkileyici özelliğe sahip olması gerekir. Çünkü sosyal dilin mantıksal doğrulamasının değişkenliğine karşın dinin mantıksal doğrulamaları evrensel ve zamanlar üstü niteliğe sahiptir. Bu niteliğin sabit bir dil çerçevesinde korunması ve din dili ile sosyal dil arasındaki bu temel ayırımın gözetilmesi gerekir. Din dili ile sosyal dil arasında her zaman var olan bu farklılığın yok sayılması ya da göz ardı edilmesi zamanla aynı toplum içindeki dini anlayış farklılıklarının derinleşmesine sebep olmaktadır."¹⁶⁵ Bu anlamda, sosyal dil insanın yaşam tarzını, niyetlerini ve davranışlarını ortaya çıkaran bir yapıya sahipken,¹⁶⁶ din dili ise, mü'minlerin dinî anlayışlarını yöneten, dinî tutum ve kanaatlerini ortaya koyan bir yapıya sahiptir.¹⁶⁷

¹⁶³ Koç, "a.g.m." s. 65.

¹⁶⁴ Şevket Yavuz, "Post/Modern Bir Köyde Dini Olanın Açılım İmkânı, Stratejileri ve Dili" *I. Din Hizmetleri Sempozyumu (3-4 Kasım 2007)*, 2008, Cilt: 1, s. 565.

¹⁶⁵ Cebeci, "a.g.m.", s. 11.

¹⁶⁶ Ali Yıldırım, "Din Dilinin Ahlakî Yorumu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt: XVI, Sayı: 1, s. 548.

¹⁶⁷ Cebeci, "a.g.m.", s. 8.

İşte tam bu noktada din eğitimi ve öğretiminde algı ve duygu eğitiminin de ne kadar önemli ve *din dili*yle ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bakış açısıyla din dili, “mü’minlerin duygu, düşünce ve yaşam tarzlarına yön veren temel bakış açısını kurucu bir dildir.”¹⁶⁸ Esâsında, “konuya nereden bakılırsa bakılsın, karşımıza anlam meselesi olarak çıkmaktadır. Bir Müslüman olarak bize düşen, bu anlamı Kur’ân’ın işaret ettiği yer ve katlarda yakalamaktır.”¹⁶⁹ Kuşku yok ki; bu anlamı da en sahil biçimde, Kur’ân’ı tebliğ ve beyân eden (ulaştıran ve açıklayan) Hz. Peygamber ile onun yetiştirdiği sahâbe nesli yakalamıştır.¹⁷⁰ Nitekim “*arzusuna göre konuşmayan ve sadece kendisine vahyedileni bildiren*”¹⁷¹ Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sâdık sahâbe nesli, Yüce Allah’ın kendilerinden razı olduğunu beyân buyurduğu bir nesildir.¹⁷² Elbette Hz. Peygamber (s.a.s.) zamanında eğitim ve dil ilişkisinin de yine din ve *din dili* temelli olması, başarıyı sağlayan temel unsurlardandır. Zîrâ hitapta bulunduğu zaman, “*muhatapı sözlerini ezberleyecek şekilde tane tane konuşan*”¹⁷³, “*dinleyen herkesin anlayabileceği şekilde açık konuşan*”¹⁷⁴ ve “*bir söz söyleyeceği zaman iyice anlaşılması için üç kez tekrar eden*”¹⁷⁵ Hz. Peygamber (s.a.s.) gibi “*örnek*”¹⁷⁶ bir öğretmenin yüksek huzurunda, “*sanki başlarının üzerinde bir kuş varmış gibi*”¹⁷⁷ yine öğretmenlerini (Efendilerini/Peygamberlerini) can kulağıyla ve saygı içinde dinleyen bir nesilden söz ediyoruz. Şek ve şüphe yok ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) gibi bir öğretmen ve sahabe nesli gibi vahiy asrı öğrencileri, Kur’ân-ı Kerîm’i en doğru şekilde anlamış ve anlatmışlardır. Kezâ eğitim ve dil unsurlarını, *din dili* ile uyum içinde en faydalı şekilde din eğitimi disiplinine aktarmışlardır. Bugün bu disiplin içinde bir eğitim-öğretim olsa elbette üstün başarılar kaydedilecektir. Ancak unutulmamalıdır ki; “bilgilenme iki taraflı bir etkinliğin sonucudur. Bilgi verenin çabası kadar bilgiyi almak isteyeninin de çabası gereklidir.”¹⁷⁸

¹⁶⁸ Mustafa Öztürk, “Din Dili Kur’ân Dili”, *Din ve Hayat*, 2014, Sayı: 22, s. 19.

¹⁶⁹ Koç, “Ortak Din Dili ve Kültürü Oluşturma Açısından Klasikler”, *Türkiye IV. Dini Yayınlar Kongresi: Dini Klasikler: Tebliğler-Müzakereler (30-31 Ekim 2009 Ankara)*, 2011, s. 190.

¹⁷⁰ Ahmet Yaman, “Klasikler Üzerinden Ortak Bir Din Dili Oluşturulabilir mi?”, *Türkiye IV. Dini Yayınlar Kongresi: Dini Klasikler: Tebliğler-Müzakereler (30-31 Ekim 2009 Ankara)*, 2011, s. 250.

¹⁷¹ Necd, 53/3-4.

¹⁷² Tevbe, 9/100.

¹⁷³ Buhârî, Menâkıb, 23; Ebû Dâvûd, Edeb, 18; Tirmizî, Menâkıb, 9.

¹⁷⁴ Buhârî, Edeb, 18.

¹⁷⁵ Buhârî, İlim, 30.

¹⁷⁶ Ahzab, 33/21.

¹⁷⁷ Ebû Dâvûd, Tıb, 1.

¹⁷⁸ DİB *Hadislerle İslâm*, (Komisyon) Cilt: I, s. 379.

Söz konusu iki taraflı başarının gerçekleşebilmesi ve eğitimde doğru dili kullanabilmenin yollarından biri de gönüle girebilmek ve duygulara dokunabilmektir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.), *din dili*ni temsil makamında üstün başarıyla aktarabilmesinin ve kısa sürede asr-ı saâdeti inşâ edebilmesinin hikmetlerinden biri, kuşkusuz duygu ve düşünceler üzerinde etkili olabilmesiydi. Bu bağlamda denilebilir ki; "İletişimde başarının gerçek sırrı çok ve boş sözde değil, özdeki uygulamada yatmaktadır. İletişimde en geniş ve en kapsamlı basamak *gönül dili*'dir. Gönümüzü açmadan, gönüllere girmeden kurulacak iletişim sığ, yetersiz ve geçici bir etki oluşturmaktadır. Gazâlî, Farâbî, Firdevsî, Ferîdüddin Attâr ve Mevlânâ gibi birçok İslâm düşünürü gönülden söz söylemeyi ve hikmetli sözü öne çıkarırken Batılılar bu gerçeği görmezden gelmişlerdir."¹⁷⁹

İslâm dünyası için fikirleri önemli olan İmam Gazâlî, dile ve kalbe dâir duygu derinliğini şu hikmetli sözlerle ifâde etmektedir: "Görünüşte o bir et parçasıdır. Gerçekte ise varlık âleminde bulunan ve bulunmayan her şey onun tasarrufu altındadır. Çünkü o hem var olanları hem de yok olanları anlatır... O aklın vekilidir. Akla, düşünceye ve hayâle gelen her şeyi dil söyler. Dil yalvarıp yakarmaya başlayınca kalp bundan etkilenir. Acıma, üzüme ve merhamet duyguları edinir. Kalp ateşinin buharı beyne yönelir ve gözlerden yaş damlamaya başlar. Dil, eğer neşeli ve sevindirici sözler söylese kalpte de neşe ve sevinç meydana gelir. Bunun gibi dil ile söylenen her sözden, kalpte yeni bir sıfat meydana gelir. Dil güzel sözler söylese kalp aydınlanmaya başlar. Eğer çirkin sözler söylese bu kez de kalp kararmaya başlar. O halde kalbin doğruluğu ve eğriliği, dilin doğruluğuna ve eğriliğine bağlıdır."¹⁸⁰

Din, dil ve eğitimde istikamet pusulamız olan Hz. Peygamber de (s.a.s.) dile ve duygulara yansıyanların öz kaynağı *kalple* ilgili şu hakîkati beyân buyurmaktadır: "*Kulun kalbi doğru olmadıkça imanı doğru olmaz; sözü doğru olmadıkça da kalbi doğru olmaz.*"¹⁸¹ Dolayısıyla dil ve *din dili* vasıtasıyla kalp, kalbin kararıyla duygu, düşünce ve davranışlar istikamet bulmaktadır. Elbette dil, duygu ve kalbin istikâmet bulması da, özveri ve sabır süreci olan eğitime bağlıdır.

¹⁷⁹ Ertuğrul Yaman, "Susmanın Erdemi", *Din ve Hayat*, Haziran 2014, Sayı: 22, s. 122.

¹⁸⁰ İmam Gazâlî, *Kimya-yı Saadet (Kimyâ-i Saadet)*, (Terc.: Ömer Dönmez) İstanbul 2011, s. 383-384.

¹⁸¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 199.

İslâm düşünürü Gözütok'un ifâdeleriyle: "Öğretim ve özellikle de eğitim salt bir açıdan gerçekleşmez. İnsanların hayat boyunca doğrudan veya dolaylı bir şekilde eğitim süreci içinde buldukları bilinen bir husustur."¹⁸² Keza Dünder'in ifâde ettiği bağlamda; "birey ve toplumu ilgilendiren, iç dinamikleriyle sosyal yaşamına hitap eden din ve eğitim ilişkisi"¹⁸³ ile din eğitimi ve dil-duygu ilişkisi, ruh ve beden ilişkisi gibidir... Nasıl ki ruh olmadan beden sadece bir fizik kütlesi ise; dil ve duygu (iletişim ve etkileşim) olmadan da eğitimin akîm kalması kaçınılmazdır.

Öyle anlaşılıyor ki; eğitim ve sosyal dil kanalları ancak aklın algılarına ve kalbin duygularına hitap ettiği zaman *din dili* idrâk edilebilir. Dilin, *din dili* terbiyesine aykırı hâllerini eğitim çerçevesinde disipline eden İmam Gazâlî'nin on beş maddede deruhte edilen meşhur "*dilin âfetleri*" öğretisi, dili korumak ve belâ getirisinden emin olmak açısından önem arz etmektedir. Genel eğitimin yanısıra özellikle din eğitimi alanında okumalar ve araştırmalar yapan analistlerce de çok iyi bilinen dilin âfetleri başlıca şunlardır:¹⁸⁴

1. Lüzûmsuz sözleri söyleyen kimse, İslâm'ın güzellik dairesinden çıkar.¹⁸⁵
2. Boş ve günah şeyleri konuşmak.
3. Konuşmalarda haklı-haksız muhâlefet ve münâkaşa etmek.
4. Mal (metâ') için dil düşmanlığı yapmak.
5. Sövmek ve fuhşiyât ile ilgili sözler söylemek.
6. Lânet etmek. (Lânet: Yüce Allah'ın rahmetinden uzak kalmaktır.)
7. İçinde yalan ve hiciv bulunan şiir ve fuhuşa davet eden şarkı söylemek.
8. Şakada aşırılık. (Vakit kaybına ve yalana sebep olur.)
9. Alay etmek.¹⁸⁶
10. Verilen sözü tutmamak.¹⁸⁷

¹⁸² Şakir Gözütok, *Resûlullah Döneminde Eğitim ve Öğretim*, İstanbul 2014, s. 39.

¹⁸³ Mahmut Dünder, *İlk Dönem İslami Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*, İstanbul 2011, s. 24.

¹⁸⁴ Detaylar için bkz.: Gazâlî, *a.g.e.*, s. 386-409.

¹⁸⁵ "Gereksiz sözü terk etmesi, kişinin Müslümanlığının güzelliğindedir." (Tirmizi, Zühd, 11).

¹⁸⁶ "Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın..." (Hucurât, 49/11).

¹⁸⁷ "Münâfiğin alâmeti üçtür: Konuşunca yalan konuşur, söz verince sözden döner ve kendisine birşey emânet edilince emanete ihânet eder." (Buhârî, Şehâdât, 28).

11. Yalan konuşmak ve yalan yere yemin etmek.¹⁸⁸
12. Gıybet (dedikodu) etmek.¹⁸⁹
13. Söz taşımak.¹⁹⁰
14. Birbirini sevmeyen kimseler arasında ikiyüzlülük (iki dillilik fitnesi).¹⁹¹
15. İnsanları övmek ve onlardan menfaat beklemek.¹⁹²

¹⁸⁸ “Yalanı, ancak Allah'ın âyetlerine inanmayanlar uydurur. İşte onlar, yalancıların ta kendileridir.” (Nahl, 16/105).

“Ey iman edenler! Kendiniz, ana babanız ve en yakınlarınızın aleyhine de olsa Allah için şahitlik yaparak adaleti titizlikle ayakta tutan kimseler olun. (Şahitlik ettikleriniz) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. (Onları sizden çok kayırır.) Öyle ise adaleti yerine getirmede nefsinize uymayın. Eğer (şahitlik ederken gerçeği) çarpıtırmanız veya (şahitlikten) çekinirseniz (bilin ki) şüphesiz Allah yaptıklarınızdan hakkıyla haberdardır.” (Nisâ, 4/135.); “Onlar, yalana şahitlik etmeyen, faydasız boş bir şeyle karşılaştıkları zaman, vakar ve hoşgörü ile geçip gidenlerdir.” (Furkân, 25/72).

Ayrıca bkz.: Yalan söyleyenler: Âl-i İmrân, 3/61, 93-94; Nisâ, 4/48-50; En'âm, 6/21, 93, 144; Yûnus, 10/17, 59-60, 69-70; Hûd, 11/18, 93; Nahl, 16/38-39, 104-105, 116-117; Kehf, 18/15; 23/90; Nûr, 24/13; Ankebût, 29/68; Zümer, 39/2-3, 32, 60; Mü'min, 40/28; Câsiye, 45/7-10; Mücâdele, 58/18; Haşr, 59/11-12; Saff, 61/7; Hâkka, 69/44-47; Cin, 72/4-5. (Krş.: Kur'ân-ı Kerîm İndeksi).

Yalanlayanlar: Âl-i İmrân, 3/10-11, 137; Mâide, 5/10, 86; En'âm, 6/11, 21, 39, 49, 148, 157; A'râf, 7/36-41, 64, 72, 92, 96, 136, 146-147, 176-177, 182-186; Enfâl, 8/53-54; Yûnus, 10/17, 45, 73; Nahl, 16/36, 113; Hac, 22/57; Mü'minûn, 23/33, 47-48; Furkân, 25/11, 25-39, 77; Neml, 27/83-85; Ankebût, 29/36-37, 68; Rûm, 30/10, 16; Sebe', 34/45; Saffât, 37/127-128; Zümer, 39/25-26, 32, 54-60; Şûrâ, 42/139, 189; Zuhruf, 43/24-25; Kâf, 50/5; Tûr, 52/11-16; Kamer, 54/9-35, 41-42; Rahmân, 55/13-77; Vâkı'a, 56/51-56, 92-95; Hadîd, 57/19; Cum'a, 62/5; Teğâbun, 64/10; Kalem, 68/8-9; Müzzemmil, 73/11-14; Müddessir, 74/38-46; Kıyâme, 75/30-36; Mürselât, 77/15-49; Nebe', 78/26-28; İnfitâr, 82/9-12; 83/10-17; Leyl, 92/8-16; Alak, 96/9-19; Mâ'ûn, 107/1-3. Yalanlayanlara mühlet verilmesi: A'râf, 7/182-183; Kalem, 68/44-45; Müzzemmil, 73/11. (Krş.: Kur'ân-ı Kerîm İndeksi).

Ayrıca Bkz.: “Safvan ibn Süleym (r.a.)'den nakledilir: Peygamberimize, Mü'min korkak olur mu? diye sorulunca; olabilir buyurmuş. Mü'min cimri olur mu? diye sorulunca; olabilir buyurmuş. Mü'min yalancı olur mu? diye sorulunca; Efendimiz, hayır olamaz! buyurmuş” (Muvatta, Kelam, 19).

¹⁸⁹ “Ey iman edenler! Zannın bir çoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.” (Hucurat, 49/12).

¹⁹⁰ “Yemin edip duran, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan, iyiliği hep engelleyen, saldırgan, günaha dadanmış, kaba saba; bütün bunların ötesinde bir de soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme. Âyetlerimiz kendisine okunduğu zaman, ‘Öncekilerin masalları!’ der.” (Kalem, 68/10-15); “Mal toplayan ve onu durmadan sayan, insanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline!” (Hümeze, 104/1).

¹⁹¹ “Ancak sizinle aralarında anlaşma olan bir topluma sığınmış bulunanlar, yahut ne sizinle ne de kendi kavimleriyle savaşmayı içlerine sığdıramayıp (tarafsız olarak) size gelenler başka. Eğer Allah dileseydi, onları size musallat kıları da sizinle savaşarlardı. Eğer onlar sizden uzak durur, sizinle savaşmayıp size barış teklif ederlerse; Allah, onlara saldırmak için size bir yol (yetki) vermemiştir. Diğer birtakım kimselerin de hem sizden emin olmak, hem de kavimlerinden emin olmak istediklerini göreceksin. Bunlar küfre her döndürüldüklerinde ona atılırlar. Eğer bunlar sizden uzak durmazlar, sizinle barış içinde yaşamak istemezler, ellerini savaştan çekmezlerse, onları yakalayın ve onları nerede bulursanız öldürün. İşte bunlara karşı size apaçık bir yetki verdik.” (Nisâ, 4/91).

Ayrıca bkz.: Tevbe, 9/47-48.

¹⁹² Bkz.: Gazâlî, a.g.e., s. 386-409.

Elbette dili değerli kılan, onu mezkûr âfetlerden (yalandan, küfürden, lanetten argodan, münâkaşadan, alaydan, kırıcı şakadan, yalan yere yeminden, dedikodudan, fitneden, incitmekten/iğnelemekten ve benzerinden) korumaktır. Dili ve sahibini belâya bulayan, halk içinde itibarsızlaştıran sebep de kuşkusuz bu kötü vasıfları yüklenmektir. Söz konusu âfetlerden korunmuş, marifet ve hikmetle terbiye edilmiş bir dilin sahibi olan öğretmen, vereceği eğitimle öğrencilerinin davranışlarını olumlu yönde değiştirebileceği gibi; öğretmenlerini temsil makamında marifet ehli olarak müşahede edecek öğrenciler de herhangi bir mücbir sebep olmadan sevgi-saygı çerçevesinde yön bulacaklar, düşünce ve davranışlarını olumlu yönde değiştireceklerdir. Bu kâide aynı şekilde öncü ve tebaa, hatip ve muhatap, imam ve cemaat vb. için de geçerlidir. Bu minvalde genel eğitimle birlikte örgün-yaygın din eğitiminde de başarıya ulaşılabilecek, dolayısıyla *din dilinin*, algı ve duyguları pozitif etkilemesi sağlanabilecektir.

“Tolstoy, Kaptan Cousteau, Clement Toretz (Fransız Komünist Partisi Eski Genel Başkanı), Prens Bismark, Goethe, Puşkin, Polosin (Rusya medyası önünde Müslüman olduğunu ilan eden Rusya Eski Din İşleri Başkanı), Moris Bucaille, Roger Graudy gibi birçok meşhurun Müslüman olmasında elbette kullanılan din dilinin etkisi çok büyüktür... Tolstoy, Müslümanlığını, komünizmin en üst seviyede temsil edildiği ve fikir olarak en kuvvetli olduğu bir zamanda dile getirmişti! O zaman böyle bir işe girişmek için belki de işkence ve idamı göze almak gerekiyordu... Sanatının zirvesindeyken ve hiçbir şeye muhtaç olmadığı bir dönemde bu işe girişmişti ki, ona bir mazeret bulmak da mümkün değildi. Yani ‘Zayıftı, sığınmaya ihtiyacı vardı...’ diyemezdi kimse.”¹⁹³ Ünlü Rus yazar Tolstoy, şu hakîkati hayranlıkla haykırmaktan alamaz kendini: “...Benim için Muhammedîlik, Haça tapmaktan (Hıristiyanlıktan) (mukayese edilemeyecek kadar) yüksekte duruyor. Eğer insan, seçme hakkına sahip olsaydı, akli başında olan her Provoslav (Hıristiyan) ve her bir insan, şüphe ve tereddüt etmeden Mıhammedîliği; Tek Allah'ı ve onun Peygamberini kabul ederdi...”¹⁹⁴ (Kominist bir hayatın içinde!) Müslümanlığı, bir ömür adadığı Hıristiyanlığa tercihle en büyük din olarak tanıyan, Yüce Allah'ın kalpteki nûrunu vicdan diye tanımlayan ve şehadeti haykıran Tolstoy,¹⁹⁵ kuşkusuz iyi din eğitimi ve din diliyle iknâ olmuştur.

¹⁹³ Lev Nikolayeviç Tolstoy, *Hz. Muhammed*, 5. Baskı, (Çev.: Arif Arslan), İstanbul 2005, s. 15.

¹⁹⁴ Tolstoy, *a.g.e.*, s. 15.

¹⁹⁵ Tolstoy, *a.g.e.*, s. 48-58.

3. DİN DİLİNİN ESTETİK, ÜSLÛP ve ANLATIM ANALİZİ

Doğu dillerinde güzelin ne olduğu sorusuna cevap arayan, güzelliğin mâhiyeti ile ilgilenen bilim dalı olarak tanımlanırken,¹⁹⁶ batı dillerinde ise “esthetique (fr.), aesthetics (ing.), aesthetik (alm.)” şeklinde ifade edilen estetik/bediiyât, Latince “acsthetica”dan gelmektedir. Latince’ye de Grekçe “aisthetikos”tan geçen bu kelime duyumla algılamak anlamındadır.¹⁹⁷

Estetik olgusu bağlamında şu hakikat ciddiyetle ifâde edilmelidir ki; “estetik kavramını sadece sanatsal etkinliklere hasretmek; çerçevesini daraltacaktır. Bu nedenle kavramı anlam ve eylemle ilişkilendirmek sûretiyle hayatın tamamına teşmil etmek; dolayısıyla kavramın kullanımına da bir estetik kazandırmak gerekmektedir. Böyle bakıldığında sonuçları üzerinden hareket ederek ‘estetik tasavvuru’, salt sanatsal ürünlerle değil; onu ortaya çıkaran bakış, duyuş ve algıları biçimlendiren ana referanslarla birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Zira güzellik, hayatın tamamını ve onunla ilişkili olan her şeyi kuşatır. Dolayısıyla hayat boyunca yapılan her şeyin de daha güzeli gerçekleştirme gayretiyle ortaya çıkması gerekir. Güzele doğru evrilme sürecinin her bir evresine denk gelen mü’min, müslim, müttakî ve muhsin kavramlarıyla güzelleşmenin evreleri ortaya konulabilir.”¹⁹⁸

Evrenin yaratılış ahengini ve varlığın güzellik olgusunu “Kur’ân ve Estetik” konulu ilmî bir çalışmayla deruhte eden Hayrani Altıntaş, estetiğin; çağlar boyunca kutsal kitapların telkini olduğunu, güzellik ilkesinin varlığın her unsurunda bulunduğunu, hissedilmeyi ve akledilmeyi bekleyen muhteşem düzen olduğunu, gönülleri fetheden İlâhî sır ve sanat olduğunu ifâde ederek,¹⁹⁹ özetle Platon (Eflatun) ve diğer düşünürlerin fikirlerini değerlendirmektedir. Altıntaş, estetik kavramının temel teşkil ettiği çalışmasında, Pythagoras’tan etkilenen Platon’la ilgili şunları kaydetmektedir:

¹⁹⁶ Yılmaz Can-Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği*, 3. Baskı, İstanbul 2012, s. 410.

¹⁹⁷ İsmail Yakıt, “Mevlânâ’da Estetik”, 9. *Millî Mevlânâ Kongresi, 15-16 Aralık 1997, Selçuk Üniversitesi*, 1998, s. 63-73.

¹⁹⁸ Yavuz Ünal, “Nebevî Öğretide Estetik Tasavvuru”, *VI. Dinî Yayınlar Kongresi -İslam, Sanat ve Estetik-* (29-30 Kasım-01 Aralık 2013 / İstanbul), 2014, s. 76-77.

¹⁹⁹ Hayrani Altıntaş, “Kur’an ve Estetik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1998, cilt: XXXVIII, s. 53.

“Eflatun’a göre varlık, kusursuz bir düzen, orantılı ve ahenkli bir bütün olarak idrak edilince, bu bütünün içinde yer alan her fenomen de, yine düzenli ve orantılı olarak kavranır veya idrak edilir...”²⁰⁰ Bu minvalde düşünce tarihi meşhurlarının estetikle ilgili görüşlerini öz bir şekilde kritik edecek olursak; Pythagoras, Platon ve Aristo üçlüsüne göre İlâhî düzen olan ahenk/uyum ve orantı,²⁰¹ Leibniz’e göre rûhun ahlâk ahengi, Shaftesbury’e göre mutluluk kaynağı olan güzel rûh, Heidegger’e göre hakikatin aynası, Schiller’a göre mutlak Yaratıcı’yı idrâke vesile olan olgu, Krans’a göre güzelin aslî cevheri olan Yüce Yaratıcı’nın varlık tecellisi, Campanella’ya göre güç, hikmet ve aşkı ifâde eden güzellik, Theodor Vischer’a göre kâinatın âhengi,²⁰² İbn-i Sinâ, Gazâlî, Sühreverdi ve Mevlânâ’ya göre ise Yüce Allah’ın evrene yansıyan güzelliği ve fitrî güzellik duygusuyla duyumsanan cevherdir.²⁰³

Kâinatın, gökyüzü ve yeryüzü varlıklarının, dünyanın ve dünya varlıklarının, güneşin ve ayın, gecenin ve gündüzün, doğanın ve mevsimlerin nasıl ki insanı mest eden güzellikleri varsa; insan tabiatının ve insanı muhatap alan din dilinin de estetiği/güzelliği vardır. İnsan, varlık sahasındaki estetiği, Yüce Yaratıcı’nın güzelliği ve mutluluğun kaynağı ve aynası olarak telakki ederken, kendilerini estetik analizinin hâmisi olarak gören filozoflar/bilgeler, estetik olgusunu keşfetmekte geç kalmış sayılırlar. Buna rağmen, “felsefe tarihi, önemli konulardan biri olarak ‘güzel’i, antikçağdan beri tanır. Öyle ki bu tanışıklık estetik (bediiyat, ilm-i bedii, ilm-i hüsn, ilm-i zevk) adıyla özel bir bilim kolu hâlini almıştır. Kur’an’ın temel niteliği olan ‘hidâyet kaynağı’ oluş, son noktada, ‘mutlak güzele ve mutlak iyiye erdirme’ anlamını taşır. Yaratılıştan getirdiğimiz güzele yönelik eğilimini, Kur’an’ın; temel hidayeti gerçekleştirmede bir araç olarak kullandığına şahit oluyoruz. Kur’an bunu hem anlatım biçimi (üslup) ile hem de doğrudan sunduğu estetik tablolar yolu ile yapmaktadır.”²⁰⁴ Özellikle “Allah güzeldir, güzel olanı sever”²⁰⁵ hadîs-i şerîfinden anlamamız gereken başka bir hikmet öğretisi de şudur ki: Yüce Allah’ın oldurduğu/yarattığı bütün varlıkların fitratında/doğasında güzellik vardır. Yani güzel olan Yüce Allah, güzel/i yaratır.

²⁰⁰ Altıntaş, “a.g.m.”, s. 54.

²⁰¹ H. Ömer Özden, “Platon ve Aristoteles’in Estetik Anlayışları”, *Arayışlar (İnsan Bilimleri Araştırmaları)*, 2001, Cilt: III, sayı: 5-6, s.

²⁰² Detaylı bilgi için bkz.: Altıntaş, “a.g.m.”, s. 54-57.

²⁰³ Yakıt, “a.g.m.”, s. 72.

²⁰⁴ Halil Altıntaş, *Başkaları İçin Ağlayabilmek*, Ankara 2013, s. 224.

²⁰⁵ Müslim, İmân, 147.

Sanat ve estetik nazariyesine dâir Karaman ve Karaca'nın da ifâdeleri yerinde tespitlerdir ki, kanaatleri şu yöndedir: “Tarihin her döneminde toplumların sanat anlayışı üzerinde çeşitli değerlendirme ve tartışmalar yapılmıştır. Çünkü insan daima sanatla birlikte yaşamıştır. Onun kendi yaratılışı başta olmak üzere, altında dolaştığı gök kubbe, üzerinde gezdiği dünya ve çevresinde gördüğü canlı ve cansız bütün varlıklar İlâhî sanatın bir kopyasıdır...”²⁰⁶ “Filozoflar ve estetik nazariyeciler sanatın kaynağı ve mahiyeti üzerinde tarih boyunca tartışmışlardır. Varılan ortak kanaate göre sanatın kaynağı insanın ruhu ve manevi cephesidir. Ruhtan ve maneviyattan mahrum, biyolojik hayatına paralel olarak ruhî ve manevî bir hayat yaşamayan varlıkta sanat olmaz. Nitekim hayvanlar âleminde sanat yoktur... Çünkü sanat insanın ruhî ihtiyacının bir cevabıdır.”²⁰⁷ Doğrusu; “sanat, insan ruhunun dilidir. Her güzel sanat eserinde, sanatçının kendi ruh ve duygu kaynaşmaları ile bütün bir insanlığın iç dramı dile gelir; şekil ve hüviyet kazanır”²⁰⁸ ve hayata konuşma sanatı olarak yansır. Bu sanat ise “hakikatin tecellisi”²⁰⁹ olarak telakki edilen sözler arası anlam estetiği ve ahengiyle olur. Doğrusu, söz/kelime tıpkı insan gibidir.²¹⁰ Sözcükler değiştikçe cümleler, cümleler değiştikçe ifâde, meram ve anlamlar da değişir.”²¹¹ İşte bu ahenk, din dili, dünya dili ve insanın sanat/estetik/güzellik algısındaki duygu ilişkisinde de vardır. Elbette insan bütün bu güzel sanatları, kâinatı kudret sanatıyla yaratan Yüce Allah'ın ilhamıyla icrâ eder ki; “O”, *el-Musavvir*²¹² ve *ahsenu'l-hâlikîn*'dir.²¹³ “O” en güzel şekilde tasvir eder, şekil verir, güzelleştirir. Nitekim işlevsel estetik olgusunu idrâk etmeye sevkeden âyetlerin yanı sıra,²¹⁴ ses ve söz/dil estetiğine işaret eden âyetler de vardır ki; çalışmamızla ilişkisi bakımından özellikle inceledik. Ancak insicâm (okuma-anlama disiplini) açısından söz konusu örnekleri çalışmamızın 66. sayfasında, “*olumlu kavrl/söz türleri*” alt başlığı bünyesinde takdîm ettik.

²⁰⁶ Fikret Karaman, *Din ve Sosyal Hayat*, 2. Baskı, Ankara 2016, s. 92.

²⁰⁷ Karaman, *a.g.e.*, s. 94.

²⁰⁸ Karaca, *Peyami Safa'nın Kitap Halinde Yayımlanmış Eserlerinde Güzel Sanatlar*, s. 111'de refere edilen: Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Edebiyatında Tahliller*, İstanbul 1997, s. 149-150.

²⁰⁹ Mehmet Görmez, *Kalbin Erbaini*, Ankara 2014, s. 143.

²¹⁰ Görmez, *a.g.e.*, s. 144.

²¹¹ İsmail Karagöz, *İlâhî Çağrı*, 5. Baskı, Ankara 2014, s. 25.

²¹² “O, takdir ettiği gibi yaratan, canlıları örneği olmadan var eden, biçim ve özellik veren Allah'tır. En güzel isimler O'nundur. Göklerdekilere ve yerdekilere hep O'nu tesbih ederler. O üstündür, hikmet sahibidir.” (Haşr, 59/24).

²¹³ “...En güzel şekilde yaratan Allah'ın şânı yücedir.” (Mü'minûn, 23/14).

²¹⁴ Ğaşiye, 88/17-20.

Kuşkusuz Kur'ân-ı Kerîm'in sanat/estetik ifâde eden yaratılış harikası âyetlerini hayret ve ibret nazarıyla okunur. Hicr Sûresi'nde; *“Andolsun, biz gökte burçlar yaptık, onu izleyenler için süsledik”*²¹⁵ ve Sâffât Sûresi'nde; *“Dünya semasını (yakın göğü) yıldızlarla süsledik.”*²¹⁶ buyrulurken, kozmolojiye işaret ettiği düşünülen yedi gökle ilgili,²¹⁷ Fussilet Sûresi'nde; *“Allah, böylece onları iki evrede yedi gök olarak yarattı, her göğe işlevini ilham etti. Biz, yakın semâyı kandillerle donattık ve onu koruduk. İşte bu, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen Allah'ın takdiridir”*²¹⁸ buyrulmaktadır. Kezâ Kâf Sûresi'nin; *“Üstlerindeki göğe bakmazlar mı? Onu nasıl bina ettik, nasıl donattık! Onda hiçbir düzensizlik ve eksiklik yoktur”*²¹⁹ âyetiyle kâinattaki yaratma estetiğine dikkatler çekilirken, Hakka Sûresi'nden önce nâzil olan ve Yüce Allah'ın azâmetiyle birlikte insana hitâben dünya-âhîret hayatına dâir örnekler veren Mülk Sûresi'nin; *O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân'ın yaratmasında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp!) âciz ve bitkin halde sana dönecektir. Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık...”*²²⁰ âyetleri de, yine mucizelerle insanı aciz bırakan hayret ve ibret vesîkaları sunmaktadır. Aynı şekilde güneş, ay, gezegenler, dağlar, denizler, bitkiler, meyveler ve muhtelif varlıkların estetiğini, anlam ve amacını idrâklere sunan âyetler gibi; cennetlerden ve *“...hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği, hiçbir insanın hayâl edemeyeceği...”*²²¹ cennet nimetlerinden de örnekler mevcuttur.²²²

²¹⁵ Hicr, 15/16.

²¹⁶ Sâffât, 37/6.

²¹⁷ DİB Kur'an Yolu Tefsiri (Komisyon), Cilt: IV., s. 694.

²¹⁸ Fussilet, 41/12.

²¹⁹ Kâf, 50/6.

²²⁰ Mülk, 67/3-5.

²²¹ Buhârî, Bed'ü'l-Halk, 8; Müslim, Cennet, 2.

²²² Bkz.: Cennetler, cennetlikler ve cennet hayatı: Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/15, 133, 136, 195-198; Nisâ, 4/13, 57, 122; Mâide, 5/12, 84-85, 119; Tevbe, 9/72, 89, 100; Yûnus, 10/9; Ra'd, 13/35; İbrâhîm, 14/23; Nahl, 16/30-31; Kehf, 18/31; Meryem, 19/60-63; Tâ-Hâ, 20/76; Hac, 22/14, 23; Furkân, 25/15-16; Ankebût, 29/58; Fâtır, 35/33-35; Zümer, 39/20; Muhammed, 47/12, 15; Fetih, 48/5, 17; Tûr, 52/17; Rahmân, 55/46-77; Vâkı'a, 56/10-38; Hadîd, 57/12, 21; Mücâdele, 58/22; Saff, 61/12; Tegâbun, 64/9; Tahrîm, 66/8; Hâkka, 69/19-24; Tekvîr, 81/13; Burûc, 85/11; Ğâşiye, 88/8-16; Beyyine, 98/8; Cennetlikler: Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/107; Nisâ, 4/57; A'râf, 7/42-49; Tevbe, 9/20-22; Yûnus, 10/9-10, 16; Hûd, 11/108; Ra'd, 13/19-24; İbrâhîm, 14/23; İsrâ, 17/71; Kehf, 18/30-31; Meryem, 19/60-63; Hac, 22/23-24; Furkân, 25/75-76; Kasas, 28/83; Fâtır, 35/32-35; Yâsîn, 36/55-59; Sâffât, 37/40-61; Sâd, 38/49-54; Fussilet, 41/30-32; Şûrâ, 42/20; Zuhruf, 43/67-73; Duhân, 44/51-57; Ahkâf, 46/13-14; Kâf, 50/31-35; Zâriyât, 51/15-19; Tûr, 52/17-28; Vâkı'a, 56/10-40; Haşr, 59/20; Kalem, 68/34-35; Hâkka, 69/19-24; Müddessir, 74/38-41; İnsan, 76/5-22; Mürselât, 77/41-44; Nebe', 78/31-36; Nâzi'ât, 79/40-41; Mutaffifin, 83/22-28, 34-35; Ğâşiye, 88/8-16; 101/6-7. (Krş.: Kur'ân-ı Kerîm İndeksi).

Hız. Peygamber'in (s.a.s.), ashâb-ı kirâm efendilerimize cennetin güzelliklerini/estetliğini ve cennet hayatını, âyetler ışığında nasıl tasvir ettiğiyile ilgili, *Hadislerle İslâm* eserinde, insicâm içinde takdîm edilen geniş bilgilere göre; "cennette mü'minleri bekleyen nimetler çok çeşitlidir. Bunlar arasında çeşitli özelliklerdeki denizlerden, 'bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan nehirler'²²³ kollar halinde ayrılır.²²⁴ Bunların dışında cennette, insana ferahlık veren ve devamlı akan pınarlar ile²²⁵ Allah Teâlâ'nın Resûlullah'a vaad ettiği, 'Kevser Irmağı' vardır.²²⁶ İki kenarı altından olan bu nehrin toprağı miskten daha güzel kokar. Yakutlar ve inciler üzerinde akıp giden suyu, baldan daha tatlı, kardan daha beyazdır. Nehrin üzerinde, boyunları deve boynu gibi (besili) birtakım kuşlar vardır ki bu kuşların tadı, görünüşlerinden de güzeldir.²²⁷ Cennetin toprağı tıpkı halis buğday unu gibi yumuşak, beyaz ve misk kokuludur.²²⁸ Yakıcı sıcaktan ve dondurucu soğuktan korunmuş mümin topluluğı,²²⁹ gövdesi altından olan²³⁰ iri yapılı ağaçlar altında²³¹ gölgelenir. Göz alabildiğine yeşilliklerle dolu bu mekânda dikensiz 'sidr (Arabistan kirazı) ağaçları', meyveleri salkım salkım dizilmiş muz ağaçları²³² ve hurma ve nar gibi daha pek çok ağaç sıralanmıştır.²³³ Nimetlerle dopdolu olan bu ağaçların meyveleri,²³⁴ dileyenin rahatça toplayabilmesi için yakınlaştırılmıştır.²³⁵ Cennetlikler nehirlerin yanı başında,²³⁶ rüzgâr esintisiyle sallanıp dalgalanan güzel kokulu yeşilliklerle çevrili, yüksek ve güvenli yerlerdeki köşklerde, saraylarda,²³⁷ 'güzel meskenlerde',²³⁸ 'üst üste kurulmuş konaklarda'²³⁹ ve 'evlerde'²⁴⁰ bulunurlar...²⁴¹

²²³ Muhammed, 47/15.

²²⁴ Tirmizî, Sıfatu'l-Cennet, 27.

²²⁵ İnsan, 76/6; Ğaşiye, 88/1 2.

²²⁶ Müslim, Salat , 53.

²²⁷ İbn Mâce , Zühd, 39; Tirmizî, Sıfatu'l-Cennet, 10.

²²⁸ Müslim, Fiten, 92 .

²²⁹ İnsan, 76/13.

²³⁰ Tirmizî, Sıfatu'l-Cennet, 1.

²³¹ Buhârî, Rikâk, 51.

²³² Vâkıa, 56/28-29.

²³³ Rahmân, 55/68.

²³⁴ Hâkka, 69/23.

²³⁵ İnsan, 76/14.

²³⁶ Ankebût, 29/58.

²³⁷ İbn Mâce, Zühd, 39;

²³⁸ Tevbe, 9/72; Saf, 61/12 .

²³⁹ Zümer, 39/20 .

²⁴⁰ Tahrîm, 66/1 l.

²⁴¹ Geniş bilgi için bkz.: DİB *Hadislerle İslâm*, (Komisyon) Cilt: VII., s. 673-677.

Sadece mezkûr örneklerle sınırlı değil elbette. Muhtelif âyet ve hadislerde estetik ve ahenge işâret eden çokça örnek mevcuttur. Ahlâk ve anlam (estetik) ifâde eden güzel bir sözden estetik bir hayata; güzel, sempatik, asil ve ahlâklı bir eşten mutlu ve rahat bir ev ve arabaya (güzel görünmekten güzel giyinmeye) kadar, güzel olanı yaşamaya dâir farklı misaller zikredilmiştir. Din dilinde estetiğe işâret eden İbrâhîm Sûresi'nin şu âyet-i kerîmelerinde derin mecâz ve teşbih vardır: “*Allah'ın nasıl bir misal getirdiğini görmedin mi? Güzel sözü, kökü sabit, dalları gökte olan güzel bir ağaca benzetti. O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir. Öğüt alsınlar diye, Allah, insanlara böyle misaller getirmektedir.*”²⁴² Güzel kelimeler olan tevhid ve şehadet kelimeleri başta olmak üzere, konuşulan her kelimenin söz ahlâkını taşıması gerektiği telkin edilir.²⁴³ A'râf Sûresi'nde ise, İlâhi huzurda bulunurken daha özenli ve hayâlî olma olgusu üzerinden güzel, temiz, şık giyinmeye vurgu yapılır: “*Ey insanlık âilesi! Her ibâdet mekânında elbiselerinizle süslenin (güzel ve temiz giyinin)...*”²⁴⁴ Bu bağlamda şu mânidar örneği vermek yerinde olacaktır: Hz. Peygamber (s.a.s.), huzuruna pejmürde (özensiz) çıkan birine bazı sorular sorduktan sonra şöyle uyarmıştır: “*...Allah'ın nimetinin ve ikramının eseri senin üzerinde (kılık-kıyafetinde) görünsün.*”²⁴⁵ Yine estetikten/güzellikten istifâde etme anlamında başka hadîs-i şerîfler de var ki, onlardan biri mutluluk formülü olan şu ifâde ve işâretlerdir: “*Şu üç şey Âdemoğlunun saadetindedir; salih bir hanım, geniş ev, rahat binek.*”²⁴⁶ Huzur ve bereketin olduğu bir hâne-i saadet ile ihtiyaca karşılık veren bir araçla birlikte özellikle ahlâk ve fizik güzelliği olan (eşinin gözünü dışarıda bırakmayacak) bir eş olması tavsiye edilmektedir. Keza bu tavsiyeyi başka hadîs-i şerîfle de teyit etmek mümkündür: Ebû Hureyre'den (r.a.) riyâvet edildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “*Bir kadınla dört özellik için evlenilir: Varlığı, soyu, güzelliği ve dini (için). Sen, dini güzel olanı seç ki elin (evin, hayatın) bereketlensin.*”²⁴⁷ Zenginlik, aile ve yüz güzelliği bir tercih sebebi gösterilse de, hadisteki asıl güzellik tercihi din yönündedir ki, “din”den maksat da ahlâk estetiğidir/güzelliğidir.

²⁴² İbrâhîm, 14/24-25.

²⁴³ Tefsir detayları için bkz.: DİB *Kur'an Yolu Tefsiri* (Komisyon), Cilt: III., s. 315.

²⁴⁴ A'râf, 7/31; Ayrıca 32. âyetin tefsirine bkz.: “*De ki: 'Allah'ın, kulları için yarattığı zîneti ve temiz rızık kim haram kılmış?' De ki: 'Bunlar, dünya hayatında mü'minler içindir. Kıyâmet gününde ise yalnız onlara özgüdür...'” (A'râf, 7/32).*

²⁴⁵ Ebû Dâvûd, Libâs, 14; Nesâî, Zînet, 54.

²⁴⁶ Ahmed b. Hanbel, Müsned, Cilt: I, 168.

²⁴⁷ Buhârî, Nikâh, 16.

Takdîm edilen örneklerden anlaşılacağı üzere; insan fitratına İlâhî kudretle kodlanmış duygulardan biri de sanat/estetik/güzellik duygusudur. Zîrâ Yüce Yaratıcı güzeldir,²⁴⁸ insanı en güzel sûrette yaratmış, etik ve estetik (zerâfet/letâfet/ güzellik) ile donatmıştır.²⁴⁹ İnsan, yaratılış gereği özel bir varlıktır.²⁵⁰ Aklı ve irâdesiyle, algı ve ifâdesiyle, duygu ve düşüncesiyle, kalbi ve kanaatiyle, sûret ve sûretiyle, kendine has parmak izi kimliğiyle, ses tonu ve ten rengiyle, hâsılı biyolojik ve fizyolojik âhengiyle özeldir. Aynı şekilde insanın hizmetine sunulan dünya ve dünya nimetleri ve dahî kâinat en güzel şekilde yaratılmıştır.²⁵¹

²⁴⁸ “O Rahmân ve Rahîm’dir.” (Fâtiha, 1/2).

“Allah kendisinden başka hiçbir ilah olmayandır. Diridir, kayyumdur. Onu ne bir uyuklama tutabilir, ne de bir uyku. Göklerdeki her şey, yerdeki her şey onunundur. İzni olmaksızın onun katında şefaatte bulunacak kimdir? O, kulların önlerindeki ve arkalarındaki (yaptıklarını ve yapacaklarını) bilir. Onlar onun ilminden, kendisinin dilediği kadarından başka bir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü bütün gökleri ve yeri kaplayıp kuşatmıştır. (O, göklere, yere, bütün evrene hükmetmektedir.) Gökleri ve yeri koruyup gözetmek ona güç gelmez. O, yücedir, büyüktür.” (Bakara, 2/255).

“En güzel isimler Allah’ındır. O’na o güzel isimleriyle dua edin...” (A’râf, 7/180).

“(Allah) göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir. Şu halde, O’na ibadet et ve O’na ibadet etmede sabırlı ol. Hiç, O’nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?” (Meryem, 19/65).

“De ki: ‘(Rabbini) ister Allah diye çağırın, ister Rahman diye çağırın. Hangisiyle çağırırsanız çağırın, nihayet en güzel isimler O’nundur...’ (İsrâ, 17/110).

“(Allah) göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir. Şu halde, O’na ibadet et ve O’na ibadet etmede sabırlı ol. Hiç, O’nun adını taşıyan bir başkasını biliyor musun?” (Meryem, 19/65).

“Allah, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayandır. En güzel isimler O’nundur.” (Tâ-Hâ, 20/8).

“Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.” (Nûr, 24/35).

“O, gökleri ve yeri yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendileri-ne) eşler yaratmıştır. Bu sûretle sizi üretiyor. Onun benzeri hiçbir şey yoktur. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.” (Şûrâ, 42/11).

“O, kendisinden başka hiçbir ilah olmayan Allah’tır. Gaybı da, görünen âlemi de bilendir. O, Rahmân’dır, Rahîm’dir. O, kendisinden başka hiçbir ilah bulunmayan Allah’tır. O, mülkün gerçek sahibi, kutsal (her türlü eksiklikten uzak), barış ve esenliğin kaynağı, güvenlik veren, gözetip koruyan, mutlak güç sahibi, düzeltip ıslah eden ve dilediğini yaptıran ve büyüklükte eşsiz olan Allah’tır. Allah, onların ortak koştuklarından uzaktır. O, yaratan, yoktan var eden, şekil veren Allah’tır. Güzeli isimler O’nundur. Göklerdeki ve yerdeki her şey O’nu tesbih eder. O, mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Haşr, 59/22-24).

“De ki: ‘O, Allah’tır, bir tektir. Allah Samed’dir. (Her şey O’na muhtaçtır, O, hiçbir şeye muhtaç değildir.) O’ndan çocuk olmamıştır (kimsenin babası değildir). Kendisi de doğmamıştır (kimsenin çocuğu değildir). Hiçbir şey O’na denk ve benzer değildir.’ (İhlâs, 112/1-4).

²⁴⁹ Tîn, 95/4.

²⁵⁰ “O rabbini ki seni yarattı, seni insan olarak şekillendirdi ve seni dengeledi. Terkibini de dilediği gibi yaptı.” (İnfitâr, 82/7-8).

²⁵¹ “O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bir işe hükmetti mi ona sadece ‘ol’ der, o da olur.” (Bakara, 2/117).

“O, yedi göğü tabaka tabaka yaratandır. Rahmân’ın yaratmasında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Bir kere daha bak! Hiçbir çatlak (ve düzensizlik) görüyor musun? Sonra tekrar tekrar bak; bakışların (aradığı çatlak ve düzensizliği bulamayıp) âciz ve bitkin halde sana dönecektir. Andolsun biz, en yakın göğü kandillerle donattık...” (Mülk, 67/3-5); Ayrıca âyet ve tefsirine bkz.: Kıyâmet, 75/3-4.

Elbette birbiriyle bu kadar uyum içinde olan bir varlık sahasında, insan gibi kıymetli bir varlığı muhatap alan *din dili* de kendine has üslûp ve özelliklere sahiptir. Kuşkusuz *din dilinin* üslup ve özelliklerinin iki ana kaynağı “Kur’ân” ve “Sünnet”tir. Bir benzerinin asla olamayacağına/yazılamayacağına dâir meydan okuyan Kur’ân,²⁵² âlemlerin Rabb’i Yüce Allah tarafından,²⁵³ Rûhu’l Kudüs (Cebrâil a.s.) vâsıtasıyla inanç, ibâdet, ahlâk ve kurtuluş rehberi (müjde) olarak,²⁵⁴ dünya ve âhiretin mutluluk vesilesi ve vasıtası olarak,²⁵⁵ Hz. Muhammed’e (s.a.s.) indirilen “Kutsal Kitap”tır.²⁵⁶

²⁵² “Eğer kulumuza (Muhammed’e) indirdiğimiz (Kur’ân) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin). Eğer, yapamazsanız -ki hiçbir zaman yapamayacaksınız!- o halde yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten sakının...” (Bakara, 2/23-24).

“Yoksa onu (Muhammed kendisi) uydurdu mu diyorlar? De ki: ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi siz de onun benzeri bir sûre getirin ve Allah’tan başka, çağırabileceğiniz kim varsa onları da yardıma çağırın.’” (Yûnus, 10/38).

“De ki: ‘Andolsun, insanlar ve cinler bu Kur’an’ın bir benzerini getirmek üzere toplansalar ve birbirlerine de destek olsalar, yine onun benzerini getiremezler.’” (İsrâ, 17/88).

²⁵³ “(Kur’ân) Âlemlerin Rabb’inden indirilmedi.” (Vâkıa, 56/80).

²⁵⁴ “Sana kitabı, ancak ayrılığa düştükleri şeyleri onlara açıklaman için ve iman eden bir topluma doğru yolu gösterici ve rahmet olarak indirdik.” (Nahl, 16/64); “Ey Muhammed! De ki: ‘Kur’an’ı, Ruhu’l-Kudüs (Cebrail) inananların inançlarını sağlamlamaya, müslümanlara doğru yolu göstermek ve onlara bir müjde olmak üzere hak olarak indirdi.’” (Nahl, 16/102).

“Hamd, kuluna Kitab’ı (Kur’an’ı) indiren ve onda hiçbir eğrilik yapmayan Allah’a mahsustur. Allah onu, katından gelecek şiddetli bir azap ile inanmayanları uyarmak, salih ameller işleyen mü’minleri, içlerinde ebedi olarak kalacakları güzel bir mükâfat (cennet) ile müjdelemek ve ‘Allah bir çocuk edindi’ diyenleri de uyarmak için dosdoğru bir kitap kıldı.” (Kehf, 18/2).

“(Ey Muhammed!) Biz, Allah’a karşı gelmekten sakınanları Kur’an ile müjdeleyesin, inat eden bir topluluğu da uyarasın diye, onu senin dilin ile (indirip) kolaylaştırdık.” (Meryem, 19/97).

“Allah sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah’ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu Kur’an Allah’ın hidayet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur.” (Zümer, 39/23).

²⁵⁵ “Elif Lâm Mîm. Bu, kendisinde şüphe olmayan kitaptır. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir. Onlar gayba inanırlar, namazı dosdoğru kılarlar, kendilerine rızık olarak verdiğimizden de Allah yolunda harcarlar. Onlar sana indirilene de, senden önce indirilenlere de inanırlar. Âhirete de kesin olarak inanırlar. İşte onlar Rab’lerinden (gelen) bir doğru yol üzere dirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.” (Bakara, 2/1-5).

“İşte bu (Kur’an) da, bereket kaynağı, kendinden öncekileri (İlâhî kitapları) tasdik eden ve şehirler anasını (Mekke’yi) ve bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarasın diye indirdiğimiz bir kitaptır. Âhirete iman edenler, ona da inanırlar. Onlar namazlarını vaktinde kılarlar.” (En’âm, 6/92).

“Bu Kur’an; kendisiyle uyarılsınlar, Allah’ın ancak tek İlâh olduğunu bilsinler ve akıl sahipleri düşünüp öğüt alsınlar diye insanlara bir bildiridir.” (İbrâhîm, 14/52).

²⁵⁶ “Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah’a karşı bir bahaneleri olmasın. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir. Fakat Allah sana indirdiğini kendi ilmiyle indirmiş olduğuna şahitlik eder. Melekler de buna şahitlik eder. Şahit olarak Allah yeter.” (Nisâ, 4/165-166).

“Elif Lâm Râ. Bu Kur’an, Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa, mutlak güç sahibi ve övgüye layık, göklerdeki ve yerdeki her şey kendisine ait olan Allah’ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz bir kitaptır.” (İbrâhîm, 14/1).

“Şüphesiz bu Kur’an, âlemlerin Rabbi’nin indirmesidir. Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir Ruh (Cebrail) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir.” (Şuarâ, 26/192-195).

Sünnet ise; genel olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, söz, fiil ve takrîrlerdir.²⁵⁷ Yani Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri mâhiyetinde olan hadîs-i şerifleri, din alanına ait ibâdet ve ahlâk uygulamaları ve yine inanca ait karar ve kanunlarıdır. Bu bağlamda Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Ben size iki emanet bırakıyorum. Onlara sınımsız sarılırsanız yolunuzu/yönünüzü asla kaybetmezsiniz. O iki emanet, Kur'ân ve sünnettir*”²⁵⁸ buyurarak, bütün bir beşeriyete kurtuluş kılavuzu sunmaktadır. Bu ifade hayatın bütün alanlarına işaret ettiği gibi *din dilini* anlamının ve aktarmanın yoluna ve yönüne de işaret etmektedir. Zira Kur'ân ve sünneti bilen bir birey, din ve *din dili* olgularına da vakıf olabilecek ve anlamlandırma problemlerini aşabilecektir. *Din dilini* anlama ve aktarmada elbette bir metodoloji gerekliliği söz konusudur. Ancak bunu başarabilmenin en iyi yollarından biri kuşkusuz Kur'ân'ın ilk öğretmeni ve müfessiri olan Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hayatını ve Kur'ân ahlâkını içselleştirmektir.

Her ne kadar bu araştırma din eğitimi bilim sahasına ait bir çalışma olsa da, interdisipliner analizler gerektiğinden; Hz. Peygamber'in (s.a.s.) usûl ve üslûbunu yazıdan yaşama aktarmak için diğer alanlarla birlikte özellikle hadis alanı uzmanlarının usûl beyânları önem arz etmektedir. Bu bağlamda günümüz hadis ve usûl âlimlerinden Mehmet Görmez'e göre; “herhangi bir ilmî disiplinin müstakil bir metodolojiye sahip olduğunu söylenebilmesi için üç şeyi ihtiva etmesi gerekir: Bilgi felsefesi, bilgiyi elde etme yöntemi ve bilgiyi anlama ve değerlendirme metodu. Müslümanlar sözlü kültürden yazılı kültüre, rivayet geleneğinden dirayet sistemine, mahallî düşünceden evrensel düşünceye geçişle birlikte dini ve varlık âlemini anlamak ve yorumlamak için çeşitli usûl ve yöntemler geliştirmişlerdir. Çeşitlilik arz etse de ortak bir zemin üzerinde oluşan bu yöntemler ilim ve kültür mirasımızın temel dayanakları ve hareket noktalarıdır.”²⁵⁹ Keza “çağımız İslam dünyasında metodoloji sorunu üzerine yaptığı çalışmalarla şöhret bulan Mağribli yazar Muhammed Âbid Câbirî, İslam geleneğinde ortaya çıkan metodolojileri üç temel kavramla tanımlamaya ve izah etmeye çalışmıştır.”²⁶⁰

²⁵⁷ Yusuf Kerimoğlu, *Kelimeler Kavramlar*, 3. Baskı, İstanbul 1984, s. 152.

²⁵⁸ Muvatta, Kader, 3.

²⁵⁹ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 4. Baskı, Ankara 2014, s. 168-169.

²⁶⁰ Görmez, *a.g.e.*, s.169'da refere edilen: Muhammed Âbid Câbirî, *Bunyetu'l-Akli'l-Arabî*, s.13-17.

Araştırmanın disiplin sınırları söz konusu olduğundan; “beyan”, “irfan” ve “burhan” olarak öne çıkan bu üç temel usûl (söze dâir etik ve estetik) kavramının özetiyle iktifâ edilmelidir: Bu itibarla nahivci, fakih ve kelamcıların başvurdukları metodoloji olan *beyan*, sözlü ve yazılı ifadelerin anlaşılıp değerlendirilmesi; mutasavvıfların başvurdukları metodoloji olan *irfan*, bilginin en üst derecesine ulaşılması; mantıkçı ve felsefecilerin başvurdukları metodoloji olan *burhan* ise, bilgi sistemi ve anlama yöntemi doğrultusunda ifâdelerin delillendirilmesidir. *Beyan*’da bilgi kaynağı kitap, sünnet, icmâ ve kıyas; *İrfan*’da bilgi kaynağı akıl, duyu, keşf ve ilham (akıl ve duyularla elde edilen bilgi zahirî bilgi, keşf ve ilhamla elde edilen bilgi hakiki bilgi); *Burhan*’da ise bilgi kaynağı his, tecrübe ve aklî muhâkemedir.²⁶¹

Din dilini etik ve estetik açısından anlama ve aktarmanın temel unsurlarından olan beyan, irfan ve burhan’la birlikte, “söz”ün boyutları da önem arz etmektedir. Bu bağlamda *din dili*, söz/kelime/kavram karakteri (estetik) açısından ele alındığında ve Kur’ân’ın söze dâir âyetlerine bakıldığında, belirginleşen üç temel boyut vardır: “Söz hakikati”, “söz ahlâkı” ve “söz estetiği.”²⁶² Din ve dil temelli yükselen medeniyetler özellikle sözün hikmet ve hakikati üzerinde durmuşlardır. Zira muhtelif anlamlarda kullanılabilmesi, telafisi güç problemlere sebebiyet verebilmektedir. “Bu konu, İlahî metinleri esas alan dinlerin tarihinde en önemli husustur. Böyle olduğu için de Müslümanlar, kelimenin/sözün manaya, hikmete, hakikate delaleti üzerinde metodolojiler geliştirmişler ve o metodolojilerin dışına çıkmayı sapma olarak kabul etmişlerdir.”²⁶³ Bu nazarla sözün hakikati, onu mecrâ ve manasının ruhuna uygun kullanmayı gerektirir.²⁶⁴ Zira “söz”le aynı anlamda başka kavramlar da vardır. Örneğin; “kelime, kelâm ve beyan” kavramları Kur’ân’ı Kerîm’i, “hadîs” kavramı da Hz. Peygamber’in (s.a.s.) (Kur’ân tefsiri mâhiyetinde olan) sözlerini karşılamaktadır. İkisi de din ve *din diline* temel teşkil ettiğinden anlama ve aktarma hususlarında hassas olunmalıdır. Nitekim sözün mecra ve manasının dışındaki kullanımları ve sözel sapmalara istinaden hem âyet hem de hadis-i şeriflerin uyarıları gayet açıktır.²⁶⁵ *Din dilinin* doğası gereği sözü, hakikatiyle birlikte delalet edeceği manaya uygun kullanmak esastır.

²⁶¹ Detaylar için bkz.: Görmez, *a.g.e.*, s. 169-173.

²⁶² Mehmet Görmez, *Kalbin Erbaini*, Ankara 2014, s. 132.

²⁶³ Görmez, *a.g.e.*, s. 133.

²⁶⁴ Nisâ, 4/46.

²⁶⁵ A’râf, 7/37; ayrıca bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 70.

“Söz”ün üç temel boyutundan ikincisi “söz ahlâkı”dır. Bazı müfessirlerce ikinci adı “ahlâk” olan Hucurât Sûresi, söz ahlâkını öğretmek için nazil olmuş bir sûredir.²⁶⁶ Sûrenin ilk nazil olan âyetleri, Yüce Allah ve Hz. Peygamber’e (s.a.s.) karşı saygıyı, ses tonunu yükseltmeden konuşmayı, özel yaşam alanlarını işgal etmeden huzura kabûl edilmek için sabretmeyi, sözün/haberin doğruluk derecesini araştırmayı, kaynağı mutlak olan doğru sözü inkâr etmemeyi, sözün hüküm ve hikmetine (öğüt ve öğretisine) tabi olarak İlâhî iltifata (nimete/cennete) mazhar olmayı, adâleti sözle tesis etmeyi, barış ve kardeşliği sözle ikâme etmeyi, sözle alaya almamayı, karalamamayı, lakap takmamayı, bir söz duyunca kötü zanla hareket etmemeyi, sözle özel halleri ve ayıpları araştırmamayı, dedikodu yapmamayı ve bütün bu kâidelere karşı duyarlı olmayı öğütlemektedir. Böylece dilin hudûduna ve söz ahlâkına dâir, insanın duygu ve algılarına hitap ederek düşünce ve davranışlarını disipline etmeyi öğretmektedir. Bunu başarabilen insan, elbette hem sosyal dilin hem de *din dilinin* ahlâkına uygun davranış sergileyebilecektir. Fakat ibret alınır ümidiyle ifade edilmelidir ki; medya ve asosyalleştiren sosyal iletişim ağlarının ağır yaralı ve yaralayıcı durumları başta olmak üzere, dil disiplini ve söz ahlâkı kaybedildi/katledildi.

²⁶⁶ Görmez, a.g.e., s. 133.

Ayrıca tefsirine bkz.: “Ey iman edenler! Allah’ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir. Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber’e yüksek sesle bağırmayın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider. Allah’ın elçisinin huzurunda seslerini kısınlara, Allah’ın, gönüllerini takvâ (Allah’a karşı gelmekten sakınma) konusunda sınıdığı kimselerdir. Onlar için bir bağışlanma ve büyük bir mükâfat vardır. (Ey Muhammed!) Odaların arkasından sana bağırmanın çoğu aklı ermeyen kimselerdir. Onlar, sen yanlarına çıkıncaya kadar sabretselerdi, elbette kendileri için daha iyi olurdu. Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. Ey iman edenler! Size bir fasık bir haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın. Bilin ki, aranızda Allah’ın elçisi bulunmaktadır. Eğer o, birçok işlerde size uysaydı, sıkıntıya düşerdiniz. Fakat Allah, size imanı sevdirmiş ve onu gönüllerinize güzel göstermiş; inkârı, fasıklığı ve (İslam’ın emirlerine) karşı çıkmayı da çirkin göstermiştir. İşte bunlar doğru yolda olanların ta kendileridir. Allah, kendi katından bir lütuf ve nimet olarak böyle yaptı. Allah hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir. Eğer inananlardan iki grup birbirleriyle savaşırlarsa aralarını düzeltin. Eğer biri ötekine karşı haddi aşarsa, Allah’ın buyruğuna dönünceye kadar haddi aşan tarafa karşı savaşın. Eğer (Allah’ın emrine) dönerse, artık aralarını adaletle düzeltin ve (onlara) adaletli davranın. Çünkü Allah, âdaletli davrananları sever. Mü’minler ancak kardeşlerdir. Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin. Allah’a karşı gelmekten sakının ki size merhamet edilsin. Ey iman edenler! Bir topluluk bir diğerini alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da diğer kadınları alaya almasın. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Birbirinizi karalamayın, birbirinizi (kötü) lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır! Kim de tövbe etmezse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir. Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurlarını ve mahremiyetlerini araştırmayın. Birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz! Allah’a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz Allah tövbeyi çok kabul edendir, çok merhamet edendir.” (Hucurât, 49/1-12). Bu âyet-i kerîmeler, sözleriyle Hz. Peygamber’i (s.a.s.) inciten bir grubun tavırları ve Efendimiz’in (s.a.s.) söze dair hadis-i şerifi üzerine nazil olur.

“Söz”ün üç temel boyutundan üçüncüsü ise “söz estetiği”dir. Çalışmanın hemen ikinci bölümü olan “eğitim, dil ve din dili” başlığı bünyesinde, kavram analizi alanı olması hasebiyle özet olarak takdîm edilen *kavl* türleri, bu bölümde detaylandırılmıştır. Söz estetiğiyle ilgili analitik bir çerçevede Kur’ân-ı Kerîm’e bakınca söz ile ilgili olumlu ve olumsuz sıfatlar müşahede edilmektedir. Tespit sıralamasını muhtelif şekillerde ele alan uzmanlar olmakla birlikte; inzâl sırası veya sûre sıralamasının tercih edilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır. İnzâl sırasına göre tetkik etmek, doktora ve ilerisi bir seviyeyi gerektirdiğinden, henüz o seviyede bir ihtisâsın ittihâzı söz konusu olmadığından ve çalışmanın sınırlılık kapsamını aşacağından, inzâl sırasına göre değil, kelimenin ilk zikrinin geçtiği sûre sıralamasına göre *kavl*/söz türlerinin öz/özet anlamlarını paylaşmanın daha faydalı olacağı düşünülmektedir. (Bazı söz türleri, birden fazla âyette zikredilmiş olup, özet tanımlar, âyet-i kerîmelerden anlaşılan doğrultuda tanımlardır). Referans alınan âyetlerin incelenmesi, merâmı daha da anlaşılır kılacaktır.

Olumlu *Kavl* (Söz) Türleri:

- a. *Kavl-i Hasen*:²⁶⁷ Beşerî iletişim ilişkilerinde güzel/estetik söz demektir.
- b. *Kavl-i Ma'rûf*:²⁶⁸ İrfân ve kültüre dayalı değer katan yapıcı söz demektir.
- c. *Kavl-i Sedîd*:²⁶⁹ Temel ve delilleri “sed” gibi (kale gibi) sağlam söz demektir.
- d. *Kavl-i Belîğ*:²⁷⁰ Yapı ve ifade açısından açık ve anlaşılır söz demektir.
- e. *Kavl-i Adl*:²⁷¹ Zalim ve mazlumu ayıran, adaleti tesis eden hak söz demektir.
- f. *Kavl-i Tayyîb*:²⁷² Yapı/karakter itibarıyla güzel/iyi/hoş/örnek söz demektir.
- g. *Kavl-i Kerîm*:²⁷³ Keremli/saygılı/vefâlı insana ait değeri yüksek söz demektir.
- h. *Kavl-i Meysûr*:²⁷⁴ Kolay, algılanabilir ve anlamlandırılabilir söz demektir.
- i. *Kavl-i Leyyin*:²⁷⁵ Tabiatı gereği kalp ve duyguya tesir eden söz demektir.

²⁶⁷ Bakara, 2/83, 263; Nisâ, 4/5, 8; İsrâ, 17/53; Ahzab, 33/32; Zümer, 39/18.

²⁶⁸ Bakara, 2/263; Muhammed, 47/21.

²⁶⁹ Nisâ, 4/9; Ahzab, 33/70-71.

²⁷⁰ Nisâ, 4/63.

²⁷¹ Nisâ, 4/135; En'âm, 6/152; Secde, 32/13; Yasin, 36/7-70;

²⁷² İbrâhîm, 14/24; Hac, 22/24.

²⁷³ İsrâ, 17/23.

²⁷⁴ İsrâ, 17/28.

²⁷⁵ Tâ-Hâ, 20/44.

Yüce Allah, bize sözün ahlâk ve âhengini, edep ve estetiğini öğreterek; güzel, yapıcı (olumlu), kaynağı sağlam, edebî (açık ve anlaşılır), âdil, örnek, saygılı, kolay ve duygulara dokunan söz söylenmesini emretmektedir. Sözle birlikte burada önemli olan, sözü söyleme usûl ve üslûbudur. Esasında en çok dikkat edilmesi gereken husus budur. Örneğin herhangi bir kelimenin herkesçe bilinen anlamı genelde aynıdır fakat herkesin kelime kullanımını aynı değildir. Yani anlamı ortak olan kelime/ler, aynı ton ve tavırla, duygu ve davranışla ifade edilmez. İşte sözün etik ve estetiği (ahlâk ve anlamı) söylem farkı burada kendini gösterir. Söz gelimi “öğretmen”, “anne”, “baba” vb. kelimeler ortak kabulde aynı anlamı ifade ederken, kelimenin kelâma/söyleme (konuşma karakterine) yansımalarının tarz ve tavırları farklılık arz etmektedir. Bu durum sosyal dil açısından da *din dili* açısından da aynı senteze götürür. Tabi ki duygu ve algıların da burada merkezî bir konuma sahip olduğu unutulmamalıdır. Zira söylem biçimi, duygu ve algı olgusunu, (idrâk etme ve anlama olgusunu) biçimlendirdiği gibi, duygu ve algılar da, düşünce ve davranışları biçimlendirir. Dolayısıyla sözün hakikati, ahlâkı ve estetiği (safiyeti ve söylem biçimi), düşünsel ve davranışsal anlamda hiyerarşik bir etkiye sahiptir. Şimdi âyet ve hadislerdeki *din dilinin* ve dünya dillerinin neden daha çok teolojik,²⁷⁶ ontolojik,²⁷⁷ filolojik,²⁷⁸ psikolojik,²⁷⁹ sosyolojik,²⁸⁰ etimolojik²⁸¹ vb. analizlere tabi tutulması gerektiği de daha iyi anlaşılacaktır.

Öte taraftan Kur’ân-ı Kerîm’de geçen olumsuz *kavl* (söz) türleri ise başlıca; *kavl-i su’* (kötü söz),²⁸² *kavl-i münker* (çirkin söz),²⁸³ *kavl-i zûr* (yalan söz),²⁸⁴ *kavl-i lahn* (eğri söz)²⁸⁵ ve *kavl-i zuhruf* (aldatıcı söz)²⁸⁶, tur. Sözün etik ve estetiğinin korunabilmesi için; aşağılayarak incitecek ağır sözden, Yüce Rahmân’ın özel ve özellikli yarattığı insanı (bilhassa emanet olarak zikredilen “kadın”) kırarak çirkin sözden, insan olmanın izzetini zedeleyecek yalan sözden, değersizleştirecek kaba sözden ve her türlü aldatıcı sözden sakınmak da *din dilinin* ahlâk ve erdem öğretisidir.

²⁷⁶ İlâhiyâtı ve din olgusunu inceleyen bilim dalı.

²⁷⁷ Varlık olgusunu/anlamını inceleyen bilim dalı.

²⁷⁸ Kelimeleri/dilleri yapısal, gelişimsel ve etkileşimsel olarak inceleyen bilim dalı.

²⁷⁹ Düşünce ve davranış sistemini inceleyen bilim dalı.

²⁸⁰ Birey-toplum etkileşimini inceleyen bilim dalı.

²⁸¹ Kelime ve dil kökenlerini/kaynaklarını inceleyen bilim dalı.

²⁸² Nisâ, 4/148.

²⁸³ Mücâdele, 58/2.

²⁸⁴ Hac, 22/30.

²⁸⁵ Muhammed, 47/30.

²⁸⁶ En’âm, 6/112.

Yüce Allah, tartışmalarda (haklı sözü üstün kılma mücadelesinde) dahî, ahlâk ve anlam ifâde eden, duygu ve düşünceye tesir eden, erdem ve estetiğe uygun sözün söylenmesi açısından; “*Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et; onlarla en güzel yöntemle tartış. Kuşkusuz senin Rabbin, yolundan sapanların kim olduğunu da, doğru yolda olanları da en iyi bilendir*”²⁸⁷ şeklinde öğüt verdiği söz elçisine hitâben; “*Kullarıma de ki sözün en güzelini söylesinler*”²⁸⁸ buyurarak, beşeri ilişkilerde sözün ne kadar değer ifâde ettiğini öğretmektedir. Hz. Peygamber de (s.a.s.) Mekke-i Mükkerreme’den Medine-i Münevvere’ye hicret ederken, Rânûnâ Vadisi’ndeki ilk Cuma hutbesinde, “*Müslüman, diğer Müslümanların dilinin ve elinin kötülükleri hususunda güvende olduğu kişidir*”²⁸⁹ ve “*güzel söz sadakadır*”²⁹⁰ telkinleriyle, güven veren güzel sözün ibadet hükmünde olduğuna dikkatleri çekmektedir. Burada gönül dilinin de duygu ve düşünceleri ne kadar etkilediği anlaşılır ki, selef-i salihîn efendilerimiz, bir bakıma gönül insanı olarak *din dilindeki* etik ve estetiği hayata yansıtmışlardır.

Peygamberler ve onlara tabi olan salihler, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashâb-ı güzîn gibi; Şems, Mevlânâ, Yûnus ve diğer büyüklerimiz gibi gönül insanı olanlar, yüzyıllardır bu sebeple anılmaktadırlar. “Şeyh Edebâlî, Osman Gâzi’ye nasihatinde; gönül adamı ol, bey olana yakışan budur”²⁹¹ derken, makam ve mevkinin, iktidar ve ihtirasın, fânî rütbe ve hevesâtın dünyalık olduğunu, gönül terazisinde geçer akçe olmadığını ifâde etmektedir. Bu nasihate muhatap olmakla şahsını nasipli addeden Osman Gâzi, üç kıtaya Yüce İslâm’ın adâletiyle nam salmış Osmanlı Cihan İmparatorluğu’nun hükümdârı olarak hoşnut olmuş, *din dilinin* hakikat tecellisine teslimiyet göstermiştir. Kezâ Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Gâzi’den (1258-1326) iki asır sonra ehliyetle sadakat sancağını emanet alan Kanûnî Sultan Süleyman da (1494-1566) dönemin Şeyhü’l-İslâm’ı Ebu’s-Suûd Efendi ile aralarında vukû bulan bir hadise üzerinden, *din dili* estetiğine de taalluk eden veciz bir hatıra yaşar ki; özet olarak şöyledir:

²⁸⁷ Nahl, 16/125.

²⁸⁸ İsrâ, 17/53.

²⁸⁹ *Din ve Hayat*, s. 29’da refere edilen: *Tefsîr-i Kurtubî*, 18/119; *Beyhakî*, 3/171; *Müsned-i ‘Abd b. Humeyd*, 1/172.

²⁹⁰ Müslim, Zekât, 56.

²⁹¹ Halil Altuntaş, *Başkaları İçin Ağlayabilmek*, Ankara 2013, s. 197.

Kanuni Sultan Süleyman, bir sabah has bahçesinde gezerken, büyük bir meyve ağacının karıncalar tarafından istilâ edildiğini müşahede eder. Bazı çözüm önerileri sunulur. Ancak karıncaların telef olmasına vicdânen rıza gösteremez ve önerileri reddederek, nasihatleriyle manevi dünyasına ışık tutan Şeyhü'l-İslâm Ebu's-Suûd Efendi'ye suâl eder.²⁹²

es-Suâl:

Dırahtı ger ziyân etse karınca, (Ağacı sarmış olsa karınca,)

Zararı var mıdır ânı kırınca? (Zarar var mı karıncayı kırınca?)

el-Cevap:

Yarın Hakk'ın dîvânına varınca,

Süleyman'dan hakkın alır karınca!

Karıncayı dahi incitmekten imtinâ eden, ilim ehline danışarak tevâzu gösteren ve almış olduğu yüksek din eğitimiyle, örnek teşkil edecek şekilde dinî duygularını yaşama yansıtan ecdâdımızın düşünce ve davranış estetiği, kuşkusuz *din dilindeki* söylem estetiğindedir. Bu bağlamda sözünün söylem tarzı (davranış tavrı) güzel olan kimseler, “*içindeyken dışı, dışındayken içi görünen şeffaf cennet köşkleri*”²⁹³ ile müjdelenmişlerdir. Elbette örnekler çoğaltılabilir... Ancak önemli olan örnek alma ve örnek olma hususlarında özellikle inancın davranışlara yansımasıdır. Bu inancın içselleştirilebilmesi ve davranışlara en doğru şekilde yansıtılabilmesi için de “Yunus Emre'nin dilindeki aşk Peygamber'ini, Mevlânâ'nın dilindeki rahmet Peygamber'ini, Ahmed Yesevî'nin dilindeki hikmet Peygamber'ini, Hacı Bektaş-ı Velî'nin dilindeki eşsiz baba ve insan Peygamber'ini yeniden keşfetmeye ve bu keşfimize toplumun bütün katmanlarını açmaya ihtiyacımız var.”²⁹⁴ Bu meyanda çalışmada Kur'ân-ı Kerîm'in ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) üslûp ve anlatım tarzı, *teşbih, mecaz, sembol, temsil, tenzih, tedriç ve tekrir* kavramları üzerinden, dolaysız (doğrudan) ve dolaylı anlatım kompozisyonuyla kritik edilmiştir. Ancak kavram kritiğinden önce, doğrudan ve dolaylı anlatımla ilgili muhtasar bir değerlendirme faydalı olacaktır.

²⁹² Celâl Yeniçeri, “Kur'an ve Hz. Peygamber'in Öğretisinde Tabiattaki Canlı Hayata Bakış, İnsan-oğlunun Sorumlulukları”, *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2011, sayı: 21, s. 94.

²⁹³ Tirmizî, *Birr ve Sıla*, 53.

²⁹⁴ Görmez, *Kalbin Erbaini*, Ankara 2014, s. 95.

Din dilinin duygu, düşünce ve davranışlara yansımada iki temel faktör vardır ki; bunlar Kur’ân-ı Kerîm’in ifâde üslûbu ile Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ifâde üslûbudur. Bu üslûp ve anlatım tarzı ise genel olarak ikiye ayrılır: Dolaysız anlatım ve dolaylı anlatım. Dolaysız anlatım, yoruma mahal bırakmadan sözün/mesajın/İlâhî emrin, herkesçe rahat anlaşılabilir şekilde ifâde edilmesi; dolaylı anlatım ise daha çok işlevsel akla sevk eden; ağırlıklı olarak sözün *teşbih*, *temsil*, *sembol* ve *mecaz* üzerinden duygu, algı ve düşünceye hitap edecek şekilde ifâde edilmesidir. (Algıdan kasıt yorumsal algı; düşünceden kasıt ise dinamik düşüncedir.)

Tabi burada, “dilin sentaktik ve semantik yönü kadar, dili kullananlarla sözcükler arasındaki ilişki, yani ‘konuşma bağlamı’ denilen pragmatik yönü de önemlidir.”²⁹⁵ Bu da ifâde ve üslûbun daha çok fayda sağlayan yönünü açığa çıkarır. İşte âyet ve hadislerde düşündürücü ve yönlendirici olan da bu üslûptur. Bilinmektedir ki “Hz. Peygamber’e ait görevlerden “davet”, “tebliğ”, “talim” ve “beyan” gibi pek çok vazife, daha çok anlatıma dayalı görevlerdir. Bu sebeple O, bu vazifeleri hakkıyla ifa edebilmek için bir dilin bütün anlatım tekniklerine fazlasıyla başvurmuştur. İslâm’ın bazı temel hakikatlerini açık ve yalın cümlelerle ifade edebilmek için, müspet veya menfi kanaat bildiren doğrulama ve yanlışlamaya, açık bilgi verici önermelere (dolaysız anlatım tarzına) başvurulduğu gibi; Arap dilinde ağırlık teşkil eden teşbih, istiare, mecaz, kinaye gibi bütün anlatım tarzlarını kullanmıştır.”²⁹⁶ Zikredilenlerin haricinde kinaye, kıssa vb. edebî unsurlar üzerinden de anlatımlar olmuştur ki bunlar genelde dolaylı anlatım çerçevesinde değerlendirilir. Zaten bu bölümde estetik olgusu haricinde üslûp ve anlatım tarzı açısından kritik edilen anlatım tarzı ağırlıklı olarak dolaylı anlatımdır.

Dolaysız anlatıma ilişkin *din dili* üslûbu, âyetlerde genelde iman, ibadet ve ahlâk konularında; Hz. Peygamber’in (s.a.s) hayatında ve uygulamalarında ise genelde hutbe, vaaz ve soru-cevaplarda etkin olmuştur. Dolaysız (doğrudan) anlatım tarzı çalışmamızın beşinci bölümü olan, *çocuk*, *ergen*, *genç*, *yetişkin* ve *yaşlılara yönelik din dili* bölümünde her alt başlıkta örneklendirildiği için, bu bölümde dolaylı anlatım tarzı olan *teşbih*, *mecaz*, *sembol*, *temsil*, *tenzih* ile *tedric* ve *tekrir* işlenmiştir.

²⁹⁵ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 301.

²⁹⁶ Görmez, *a.g.e.*, s. 312.

3.1. Din Dilinde Teşbih

“Din dili” ve “teşbih” kavramlarını birlikte değerlendiren felsefe düşünürlerinin hemen hepsine göre; “teşbih”, genel manada Kutsalın/Kur’ân’ın müteşâbihâtını; özel manada ise Yüce Allah’ın mâhiyetinin konuşulup-konuşulamayacağını ifade eder. Bilinen bir gerçektir ki; Yüce Allah ile ilgili “teşbihî (anthropomorphic) bir dil kullanılıp kullanılmayacağı konusunda hem İslam düşünce tarihinde hem de Yahudi ve Hıristiyan düşünce tarihinde uzun tartışmalar olmuştur.”²⁹⁷ Bu problematik yaklaşımı tenkit eden Kur’ân-ı Kerîm’in ilgili âyeti ve âyetin uyarısı gâyet öz ve açıktır: “*O, sana Kur’ân’ı indirendir. Kur’ân’ın bazı âyetleri muhkemdir; onlar Kitabın esasıdır. Diğerleri de müteşabihtir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih âyetlerin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, ‘Ona inandık, hepsi Rabbimizin katındandır’ derler. (Bu inceliği) ancak akl-ı selim sahipleri düşünürler.*”²⁹⁸ Hâl böyleyken, müteşâbihâtın yorumu derin ilim sahiplerine havâle edilerek teşbihin dil, üslûp ve anlatım tarzından ders çıkarılmalıdır.

Dilbilimsel açıdan bir kritiğe göre; “din dili dendiği zaman akla iki şey gelir: Biri, dini metinlerin nazil olduğu dilin veya dillerin sentaks ve semantik kâide ve kuralları; diğeri ise genelde bütün dinlerin, özelde bir dinin, hakikatleri ifade etme biçim ve tarzı. Elbette her din, kendini ifade etmek, ilahi hakikatleri insanlığa tebliğ etmek için yine insanların kullandığı bir dili araç olarak kullanmıştır. Bu durum, dilin kendisine bir üstünlük (kutsiyet) kazandırmaz; ancak dinin ve dinî metinlerin anlaşılması için o dilin ayrı bir yeri olacaktır. Bu sebeple Roma Katolik Kilisesi Latince’yi sadece ibadet dili değil, yönetim ve kilise hukuku gibi bütün dinî işlerin dili olarak kabul etmiştir. Yahudilerin ibadet ve hukukunda benzer bir rolü iki bin yıldır İbraniye oynamaktadır. Hatta bu süre zarfında günlük hayatta konuşulmayan bu dil, son zamanlarda İsrail’de suni olarak canlandırılmaktadır.”²⁹⁹ Aslında kutsala ve *din dili*-ne muhatap olanların algı, duygu ve düşüncelerinin dil eksenli şekillendiği şüphe götürmez bir hakikattir. Ancak burada esas olan Kur’ân diliyle beyân edilen ahlâkî müeyyideler ve Kur’ân’ın evrenselliğidir.

²⁹⁷ Koç, *Din Dili*, s. 54.

²⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/7.

²⁹⁹ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 297-298.

Bu meyanda; Kur'ân-ı Kerîm de nazil olduğu ilk toplumun şahsında bütün muhatapların kalplerini ihyâ, karakterlerini inşâ, dil ve dimağlarını imlâ etmek için “âlemlerin Rabbi tarafından”,³⁰⁰ Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kalbine “apaçık Arapça bir dil ile indirilmiştir.”³⁰¹ Bu âyet-i kerîmelerden anlaşılıyor ki aslında “Arapça” linguistik açıdan din dili olmakla birlikte evrensel bir gönül dilidir. Kur'ân ve tefsir ilimlerine ilişkin bilimsel çalışmalar serdeden Ömer Pakiştir'e göre; “Kur'ân'ın esas manası, İlâhî kelâmın özellikle zihinlerde ve gönüllerde yer almasıdır.”³⁰² Nitekim Yüce Allah, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hitâben Bakara Sûresi'nde şu hakîkati beyân buyurmaktadır: “...*Cebrâil, Allah'ın izni ile Kur'ân'ı; önceki kitapları doğrulayıcı, mü'minler için de bir hidâyet rehberi ve müjdeleyici olarak senin kalbine indirmiştir.*”³⁰³ Kur'ân'ın inzâlinden önceki inzivâ sürecinin, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) kalbinin safiyetinin önemine ve derin idrâkin (duygu ve düşüncenin) asıl yerinin kalp olduğuna işaret ettiği kuvvetle muhtemeldir. Bu bağlamda kalbin aklı ile ilgili araştırmaların derinleştirilmesi, düşünce boyutlarını ve bakış açılarını da değiştirecektir. Din ve dünya açısından yüksek önem arz eden kalp;³⁰⁴ imanın, kabûlün, inkârın, duygunun ve marifetin merkezidir.

Nitekim “kalb”in, onay mercii olduğunu ifâde eden islâm âlimlerinin kahir ekseriyetine göre “iman; dil ile ikrâr, kalp ile tasdiktir.”³⁰⁵ Ne düşündürücüdür ki; “Kur'ân salt bakma ile görmenin salt duyma ile işitmenin arasını ayırır. Bakan her ne kadar göz, işiten her ne kadar kulak olsa da hakiki gören ve işiten, imanın etkinliği ile organize olmuş kalptir.”³⁰⁶ “Bu noktadan hareketle gerçek akledişin hakiki bir imanla gerçekleştiğini, imanı olmayanın gerçek anlamda akledici sayılamayacağını, imanın eşlik etmediği bir tefekkür sürecinin ve anlama serüveninin akîm olduğunu” ifade edenler de vardır ki³⁰⁷ müteşâbihâta dâir düşünceler de böyle olgunlaşmaktadır. Doğrusu *din dilindeki mündemiç teşbihî* ifâde ancak kalbi tatmin etmektedir. Zîrâ fizik âlemi akla hitap ederken, metafizik de kalbe, yani kalbin aklına hitap etmektedir.

³⁰⁰ Bkz.: Şuarâ, 26/192.

³⁰¹ Bkz.: Şuarâ, 26/195.

³⁰² Ömer Pakiştir, *Kur'ân Tarihi*, İstanbul 2003, s. 41.

³⁰³ Bakara, 2/97.

³⁰⁴ “İnsan vücudunda bir et parçası var ki o düzgün olursa bütün vücut düzgün olur; o bozuk olursa bütün vücut bozuk olur. Dikkat edin, o kalptir.” (Buhârî, İmân, 39; Müslim, Musâkât, 107).

³⁰⁵ Temel Yeşilyurt-Osman Oral, “İman'da İkrâr Kavramı”, *Kelam Araştırmaları* 10:1 (2012), s. 38.

³⁰⁶ Yasin Pişgin, “Kur'an'da Kalbin Akledişi: İman”, *Kelam Araştırmaları* 11:2 (2013), s. 118).

³⁰⁷ Pişgin, “a.g.m.”, s. 119.

Teşbih, dolaylı anlatımın ve *din dili* üslûbunun bir unsuru olduğundan elbette anlamak için aklın ve kalbin kuvveti (algı ve duygu derinliği) esastır. Ancak burada önem arz eden başka bir husus da şudur ki; imanın ve soyutun tatmin yeri olan kalp, müteşâbihâtı kavramakta karamsar ve kararsız olma lüksüne sahip değildir. Bununla birlikte şu hakikat öğrenilmektedir ki; müteşâbih âyetler ve dolaylı anlatımın edebî bir unsuru olan teşbih, din eğitiminde soyut kavramların anlatılması hâlinde muhatap kalbinin nasıl tatmin edilmesi gerektiğine yönelik bir üslûba ve hikmet nazariyesine işaret etmektedir. Örneğin: “Genişliği gökle yerin genişliği gibi olup Allah’a ve peygamberlerine iman edenler için hazırlanan cennete ve Rabbinizin bağışlamasına erişebilmek için yarışırçasına koşun. Bu, Allah’ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütf sahibidir”³⁰⁸ âyetinde, insan muhayyilesine işlerlik kazandırma ve müjde dili hâkimdir. Bu âyet-i kerîmeyle ilgili İbn Âşûr ve Şevkanî’nin görüşlerinin refere edildiği *Kur’ân Yolu Tefsiri*’nde; cennetin genişliği değil, bu genişliğin insan tasavvuruna sığmayacak kadar büyük olduğu ifade edilmektedir.³⁰⁹

Kezâ Kur’ân-ı Kerîm, İman edenlerin ve cennetle müjdelenenlerin aksine; iman etmeyip o cennetten/cennetlerden mahrûm kalanların hâl-i pür melâlini şu ibret vesîkası teşbihle dikkatlere sunmaktadır: “Bizim âyetlerimizi asılsız sayanlar (yalanlayanlar), büyüklenip onlardan yüz çevirenler var ya, işte onlara göğün kapıları açılmayacak ve onlar, deve iğne deliğinden geçinceye kadar cennete giremeyeceklerdir! Suçluları işte böyle cezalandırırız!”³¹⁰ Bu sarsıcı uyarıyla, inkâr edenlerin rahmetten, bereketten ve her hayırdan mahrûm kalacağı bildirilmekle birlikte; ceza boyutunun büyüklüğü teşbih sanatıyla sâbika (suç) sahiplerine beyân edilmektedir. Ayrıca asıl büyük teşbih, devenin iğne deliğinden geçmesidir ki; böyle bir şeyin olması mümkün değildir. Yani deve iğne deliğinden geçemeyeceğine göre; isyan ve inkârda inat edip tevbe etmeyenlerin affedilmeyecekleri ve cennete giremeyecekleri bildirilmektedir. Adalet gereği *din dilindeki* müjdelemeyle birlikte uyarı üslûbunu da öğreten bu vb. âyet-i kerîmelere göre sosyal eğitimde veya din eğitiminde uygulanacak disiplin veya verilecek ceza ne kadar büyük olursa olsun, söylem ve davranış tarzının pedagojik olması, doğru düşünmeye ve davranış değiştirmeye sevk etmektedir.

³⁰⁸ Hadîd, 57/21.

³⁰⁹ DİB *Kur'an Yolu Tefsiri* (Komisyon), Cilt: V, s. 250-251.

³¹⁰ A'râf, 7/40.

3.2. Din Dilinde Mecaz

İlmî cihetle telif edilen bütün eserler, şâheser/sereser olan Kur'ân-ı Kerîm'i anlamayı gâye edinmişlerdir. "Kur'ân her yönüyle eşsiz bir kitaptır. Bu yüzden, onu okumanın, anlamamanın, yorumlamanın da kendisine has yöntemleri vardır. Bu yöntemlere riâyet etmeksizin, beşer eliyle yazılmış herhangi bir kitaba başvurur gibi Kur'ân'ı okumaya teşebbüs etmek yanlış veya eksik anlamlara ve dinde önemli hatalara yol açabilir."³¹¹ Özellikle öğretmen/öğretici vasfıyla böyle bir sorumluluğu yüklenen kişinin okuma ve anlaması ile birlikte anlatması da göz önünde bulundurulunca üslûp ve anlatım tarzının ne kadar önemli olduğu anlaşılacaktır. Ancak "üslûbun, kelâmı meydana getiren dildeki kelimelerden ve terkiplerden farklı olduğunun belirtilmesi gerekir. Herkesin kullandığı kelimeler, terkipler ve dil kaideleri hemen hemen aynı olduğu halde üslûpların farklı olmasının sırrı ve hikmeti de budur. Bu aynı zamanda kelimeler, terkipler ve genel dil kaideleri anlamında Kur'ân'ın da Arapların dilleriyle ilgili alışageldikleri çerçevenin dışına çıkmamasının sırrı ve hikmetidir. Yüce Yaratıcı onların kullandığı harflerin, kelimelerin ve terkiplerin aynınsından mukaddes kelâmını telif etmeyi irade etmiştir."³¹²

Kur'ân'ın üslûp/beyân özelliklerine dâir önemli bilgiler paylaşan Pakiştir'e göre Kur'ân, akıl ve duyguyu birlikte harekete geçirme, uzun metin olmasına rağmen bölümler arasındaki ahengi ve lafız-mana uyumunu sağlama özelliklerine sahiptir.³¹³ *Din dili*, Kur'ân dili bu üslûp ve beyân özelliklerine sahip olarak, örgün veya yaygın din eğitimi ve öğretiminin uygulandığı hemen her sahada özellikle muhatabın duygu, algı ve düşüncelerine hitap ederek davranışlarında istendik değişimi hedeflemektedir. Biz de bu bağlamda *din dili* üslûbunun ikinci alt başlığında, dolaylı anlatımın ikinci edebî unsuru olarak *mecazı* ele aldık. Kur'ân-ı Kerîm'in üslûp ve edebî özelliklerine ilişkin metodolojik bir tez-sentez ve antitez çerçevesi çizen uzmanlara göre; mecaz, dilsel (linguistik) sınırlar içinde kalınarak yapılan dolaylı bir ifade tarzıdır. Başka bir deyişle cümlenin sözlük (hakikat) anlamına dayanmayan yorumlarına mecaz denir.³¹⁴

³¹¹ Ümit Şimşek, *Kur'ân'ın ve Kâinatın Dilinden İman Esasları-İslâm İnanç İlmihali*, 3. Baskı, İstanbul 2014, s. 156.

³¹² Pakiştir, *Kur'ân Tarihi*, s. 129.

³¹³ Sekiz madde olarak zikredilen detaylı bilgilere bkz.: Pakiştir, *a.g.e.*, s. 132-133.

³¹⁴ Krş.: Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 316.

Din dilini din felsefesi cihetiyle değerlendiren Koç, bazen belli bir fikrin başkalarına aktarılması için semantik kuralların kırılması yoluna gidildiğini ifade ederek,³¹⁵ dolaylı anlatımın nasıl uygulandığına vurgu yapmaktadır. Bu edebî uygulama kutsal metinlerde de, eğitim uygulamalarında da, sosyal iletişimde de genellikle böyledir. Yani algı, duygu ve düşüncelere daha iyi hitap edilebilmesi için, kelimenin bilinen karşılığı haricinde, muhatabın mesaja duyarlılığı yükseltilir ve aktif düşünceye sevk edilir. Buna göre cümlenin başat ögesi konumundaki *kelimenin*, sözlük karşılığı haricinde, duyarlılık sağlayan dolaylı karşılıklarla kullanılması yine “mecaz” veya araçlı mesaj olarak tanımlanabilir.

Kutsal kitaplarda dolaylı anlatımın unsurları olan teşbih, mecaz, sembol vb. edebî kıstaslar muhtelif âyetlerde/mesajlarda mündemiçtir. “Ama bu durum bu kitapların bütünüyle sembolik veya mecazi bir dil kullandığı anlamına gelmez. ‘Bıçak sızısı veya ‘ayrılık acısı’ gibi bir ifadeyi temel dile indirgeyemediğimiz hâlde nasıl anlamlı sayıyorsak, ‘Allah insana şah damarından daha yakındır’ ifadesini de anlamlı saymak durumundayız.”³¹⁶ Doğrusu iletişimde esas olan da iletiyi anlamak ve anlamlandırmaktır. Kavram karşılığı ile iktifâ edilmeyen durumlarda, kavramlar arası anlam bağına göre hareket edilir ki, anlatanın anlattığı şey dinleyende de aynı karşılığı bulabilsin. Bu bağlamda; “mecazi bir ifadenin sadece dil ve söyleyiş açısından güzelliği değil, bilgi verici bir özelliğe sahip olup olmaması da üzerinde durulması gereken bir konudur.”³¹⁷ Zîra anlatan ve dinleyen arasında *anlanan* şeyin ne olduğu iki taraf için de önem arz etmektedir.

Mecazla ilgili ifade ve itiraf edilmesi gereken önemli bir husus da şudur ki; özellikle tefsir, şerh, yorumbilim vb. çalışmalarda, mecazi bir te’vile başvurulurken maksadın dışına çıkıldığı ve dolaylı anlatım sanatıyla aslında daha iyi anlaşılması gereken konunun, bağlamından koparıldığı müşahede edilmektedir. Bu hatayı kimlerin yaptığından ziyâde, hataya ve gerekli davranış üslûbuna dikkat çeken Turan’a göre;

³¹⁵ Koç, *Din Dili*, s. 110.

³¹⁶ Koç, *a.g.e.*, s. 115-117.

³¹⁷ Koç, “Din Dili Olarak Kur’an Dili”, *Kur’an’ın Aydınlığına Doğru, 1. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu (3-5 Şubat 1995)*, 1995, s. 286.

“Ayetlerin anlaşılması ve yorumlanmasında, hakikate veya mecaza hamledilmesinde kural tanımazlık, akademik hiçbir ilmi hassasiyetle bağdaşmaz. Aslında bazı grupları dinden uzaklaştıran, ayetleri yanlış anlamaları değildir; bunların önce yanlış itikatlara sapsmaları, sonra da bu yanlış anlayışlarını desteklemek için Kur’ân ayetlerini kullanmak istemeleridir. İşte bu noktada, mecaz konusunda ifrat ve tefrite düşmeden, yani gerek artı yönde, gerekse eksi yönde aşırılığa kaçmadan mecazı yerli yerince kullanabilmek, çok büyük bir önem arz etmektedir. Mecaz konusu herkesin Kur’an’la ilgili olarak farklı şeyler söyleyebileceği bir gevşeklik alanı demek değildir. Mutlaka bir takım kıstaslar ve kurallar söz konusu olacaktır...”³¹⁸

Hatanın ne olduğunu ifâde ettikten sonra mecazla ilgili metodolojik ve etik değerlendirmelerde bulunan Turan, sözlerinin devamında şu hakikatleri kaydetmektedir: “Dini Nassların anlaşılmasında mecaz meselesinin suiistimallere açık olmaması için uyulması gereken bazı kaideler vardır: Bir lafızda asıl olan hakiki manadır, lafzın hakiki manada anlaşılması mümkün olduğu zaman, mecaza hamledilmez... Nassları tefsir ve te’vil edenlerin hem dinin ruhunu, hem de din dilinin özelliklerini çok iyi bilmeleri gerekir. Kullanım sonucu dile yerleşmiş olan mecazlar artık hakikat olarak algılanmaya başlar. Mesela ‘sobayı yakmak’ deyimi kullanılır. Bu mecazi bir ifade olmaktadır; zira yakılan soba değil, içindeki yakıtlardır. Ancak bu söylenirken, mecaz mı hakikat mi olduğu düşünülmez. Kur’ân’da da buna benzer misaller bulunmaktadır. Bu türden ayetlerin üzerinde mecaz veya kinaye açısından durulması, daha ziyade dil ve belagat incelikleri açısındandır.”³¹⁹ Şimdi bazı mecaz örneklerinin incelenmesi, meramın daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır:

“...Allah katında en değerli olanınız, Allah’tan en çok korkanınızdır”³²⁰ şeklinde tercüme edilen âyet-i kerîme ile ilgili mecazlar dikkatleri celbetmektedir. Mekândan münezzeh olan Yüce Allah için fiziki bir atmosfer söz konusu olamayacağı için, “Allah katı”ndan maksat Yüce Allah’ın ulûhiyet ve azametidir. Bu hakikatle birlikte beşerin fiziki manada “Allah katı”nda olması da söz konusu değildir. Burada ikinci mecazdan maksat, Yüce Allah’ın kuluna verdiği değerdir; kulun yükselişidir.

³¹⁸ Maşallah Turan, “Din Dilini Yorumlama Çabaları ve Bu Bağlamda Akıl-Nakil Dengesinin Önemi” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı: 30, Erzurum 2008, s. 156.

³¹⁹ Turan, “a.g.m.”, s. 158.

³²⁰ Hucurât, 49/13.

“Allah’tan en çok korkanınız” ifâdesi ise, “Allah’a en iyi kulluk yapanınız” veya “Allah’ın çizdiği hudutları/belirlediği kanunları en iyi koruyanınızdır” şeklinde tercüme ve te’vil edilebilir. Nitekim âyet-i kerîmenin **أَتَّقِيكُمْ** (etqâkum) lafzının zamirsiz kelime kökü **وَقِيَ** dir. Yani “و”, “ق”, “ي” kök harflerinden oluşan ve “korunmak” manasına gelen (mazi fiil vezninde) kelimedir. O hâlde “korkmak” değil “korunmak” diye tercüme edildiğinde mecazın güzelliği daha da belirginleşecektir. Yani kişinin Yüce Allah’tan korkması demek, hudutlara-haramlara karşı nefsinin korunması demektir. Zaten nefsinin koruyabilen insan, insan-ı kâmil olmakta ve böylece Yüce Allah’ın lütfuna mazhar olmaktadır. Buradaki mecazlardan maksadın özü, “korunan kul” vasfını beşere kazandırabilmektir. Zîrâ yeryüzünün en büyük rütbesi ve manevi derecesi “Abdullah” (Yüce Allah’ın kulu) olmaktır.

Söz konusu “Abdullah” (Allah’ın yeryüzündeki halifesi³²¹) olmakla ilgili bir hadîs-i kutsî’de Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “*Kulum, farz ibadetlerden daha sevimli bir şeyle bana yaklaşamaz. Nâfile ibadetlerle de bana yaklaştırmaya devam eder. Sonuçta ben onu severim. Sevince de onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum. Benden istediğinde ona (istediğini) veririm. Bana sığındığında onu korurum.*”³²² Burada *din dilinin* ifâde unsurlarından olan mecazın çokça örneği mevcuttur. Mecaz (metafor) yoluyla, kulluğun kalitesi ve kulun manevî yükselişi ifâde edilirken; Yüce Allah’ın, kulunun duygu ve algılarına tenezzül buyurduğu da düşünce sahiplerinin idrâkine sunulmaktadır. Yüce Allah, gerçek manada kulluk yapanın hikmeti işitmesini, hakikati görmesini, güçlü olmasını ve otoriter bir şekilde hâkimiyet kurmasını lütuf buyurur. Bu lütuflara mazhar olan da kuşkusuz kurtuluşu erer. Zîrâ Yüce Allah, en iyi işiten, en iyi gören ve her şeyi hakîkatiyle bilendir.³²³

³²¹ “Hani, Rabbin meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ buyurmuştu. Onlar, ‘Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın? Oysa biz sana hamdederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.’ demişler, Allah da, ‘Ben sizin bilmediğinizi bilirim’ buyurmuştu. Allah Adem’e bütün varlıkların isimlerini öğretti. Sonra onları meleklere göstererek, ‘Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi bana bunların isimlerini bildirin’ buyurdu. Melekler, ‘Seni bütün eksikliklerden uzak tutarız. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphesiz her şeyi hakkıyla bilen, her şeyi hikmetle yapan sensin’ dediler. Allah şöyle buyurdu: ‘Ey Âdem! Onlara bunların isimlerini söyle.’ Âdem, meleklere onların isimlerini bildirdince Allah, ‘Size, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ki ben bilirim, yine açığa vurduklarınızı da, gizli tuttuklarınızı da ben bilirim demedim mi?’ buyurdu.” (Bakara, 2/30-33). Halife olan (onurlandırılan) insanla ilgili âyetlerin devamına ve Kur’ân’da insan bahsine bkz.

³²² Buhârî, Rikak, 38.

³²³ Nisâ, 4/58; İsrâ, 17/1; Hac, 22/75; Şu’arâ, 26/220; Mü’min, 40/19-20; Mücadele, 58/1.

Mecaz sanatına başvurulurken, dolaylı anlatım çerçevesinin dışına çıkılarak, maksat aşılıp ve mecazi anlam bağlamından kopuk bir şekilde tercüme ve te'vil edilen Bakara Sûresi'nin 34. âyet-i kerîmesini de *din dilinin* mecaz etiği ve üslûbu açısından kritik etmek daha faydalı olacaktır. Bazı karşılaştırmalı meâl ve tefsirlere bakıldığı zaman, kahir ekseriyetin âyetle ilgili yakın meâller verdiği müşahede edilmekle birlikte; duygu, algı, düşünce, iknâ, kanaat ve kabûl kıstaslarına uygun bir şekilde tercüme ve te'vil yapan uzmanlar da mevcuttur. Söz konusu âyet-i kerîmenin tercümesi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın eski meâlinde; “*Meleklerle, ‘Âdem’e secde edin’ demiştik, İblis müstesna hepsi secde ettiler, o ise kaçındı, büyüklük tasladı ve inkâr edenlerden oldu*” şeklinde yer alırken; yine Diyanet Vakfı'nın eski meâlinde “*Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik. İblis hariç hepsi secde ettiler. O yüz çevirdi ve büyüklük tasladı, böylece kâfirlerden oldu*” şeklinde yer alır. Ancak yapılan ilmî istişâreler, anlambilim ve yorumbilim incelemeleri neticesinde, zamanla bu ve benzeri tercüme ve te'villerde problem olduğu kanaatine varan Diyanet İşleri Başkanlığı, tercüme ve te'villerde tashih cihetine gitmiştir. Yapılan tashih neticesinde yeni tercüme şöyledir: “*Hani meleklerle, ‘Âdem için saygı ile eğilin’ demiştik de İblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, İblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu.*”³²⁴ Burada esas problem şudur: Bütün kutsal kitapların müşterek ana gâyelerinden biri “Tevhîd” (Yüce Allah'ın “Bir”liği/eşsizliği/ortaksızlığı) iken, yüz yirmi dört bin Peygamber (seçkin elçiler) sadece Yüce Allah'a kulluk etmeye davet ederken, imanın yetmiş aşkın şubesinin imâmesi/dibâcesi/besmelesi öncelikle ve özellikle *kelime-i tevhîd* iken,³²⁵ beş temel esas üzerine binâ edilen İslâm'ın ilk esası *kelime-i şehâdet* iken,³²⁶ gün içinde kılınan namazlarla kırk kez Fâtihâ Sûresi'nin “*Ya Rabbi yalnız sana ibadet ederiz...*”³²⁷ âyeti okunurken, âyete'l-kürsî ve âyete'l-kübrâların temel öğüt ve öğretileri kulu şirkten korumaya yönelikken, yine tevhîdi ifade ettiği için fazîlet bakımından *Kur'ân'ın üçte birine denk olan İhlâs Sûresi*³²⁸ ehâdiyeti haykırırken, Yüce Allah neden yarattığı Âdem kuluna secde edilmesini ve hâşâ şirki emretsin ki? (Velew ki halîfe bile olsa?..)

³²⁴ Bakara, 2/34.

³²⁵ Buhârî, İmân 3; Müslim, İmân, 58; Ebû Dâvûd, Sünnet, 14; Nesâî, İmân, 16; Tirmizî, Birr, 80; İmân 16; İbn-i Mâce, Mukaddime, 9.

³²⁶ Buhârî, İmân 3; Müslim, İmân, 57.

³²⁷ Fâtihâ, 1/4.

³²⁸ Ebû Dâvûd, Vitr, 18; Nesâî, İfütah, 69; Tirmizî, Sevâbu'l-Kur'ân, 10.

Ayrıca herhangi bir detaylı okuma ve analiz ihtiyacı hissetmeden kürsüde, minberde, mihrabda veya hitap mevkii olan başka platformlarda, “*Melekler, Âdem babamıza secde ettiler*” veya “*Melekler Âdem’e namaz kıldılar*” şeklinde bir tercüme yaparak muhataplara secdeyi namaz secdesi gibi anlatan müftü, vâiz, hatip, hoca ve diğer zevât-ı ilmiye, bu hatayı telafi yoluna gitmezlerse bu âyet-i kerîmenin yanlış tercümesine inanma noktasında yüzyıllardır bir fecaat olduğu gibi maalesef bundan sonra da devam edecektir. Böyle bir inanış, tercüme ve te’vil, mensûbu olunan Hanif Din’e ve tevhîd inancına aykırı olduğu için özellikle “secde”den maksadın ne olduğunu incelemek gerekir. Yüce Allah’a yapılan kulluk secdesi gibi bir secdenin Hz. Âdem’e (a.s.) yapılması veya bunun böyle yorumlanması apaçık şirk alâmetidir. Kullarını ancak kendi yüceliğine ibadet etmek üzere yarattığını beyân buyuran Yüce Allah,³²⁹ Ulûhiyet ve Rubûbiyet otoritesini neden yarattığı bir kuluyla paylaşsın ki? Burada ilim ehline olan güven göz önünde bulundurulmakla beraber “yanlış bir anlam”daki zincirleme hata “yanlış anlama”da da kendini göstermektedir. Öncelikle detaylandırılmayacak âyet ve hadislerin kısa sohbetlere konu edilmeyerek böyle durumların ve sonuçların bir problem olmaktan çıkarılabileceği gibi; sohbet veya derse konu edilecekse de “secde”nin sadece tek anlamının olmadığı; muhtelif anlamlarının olduğu üzerinde durularak ve gerekli ön bilgi verilerek söze başlanmalıdır.

“Sözlükte ‘eğilmek, boyun eğmek, tevazu ile alını yere koymak’ anlamındaki sücûd masdarından gelen secde, fıkıh terimi olarak namazda alın, burun, el ayakları, dizler ve ayak parmakları zemine değecek şekilde yere kapanmayı ifade eder...”³³⁰ Bir önceki sayfada zikredilen yedi husûsun hakîkati ve namaz secdesinin tanımına göre çok net şekilde denilebilir ki; “İslâm’da tevhid prensibine göre ibadet kastıyla Allah’tan başkasına secde etmek haramdır...”³³¹ İslâm Dini’nin ana kaynaklarından hiçbirinin, Yüce Allah’tan başkasına bu manada secde etmek gibi bir şaşkınlığa ve şirke izin vermediği çok iyi bilinmekle birlikte; ana kaynakların âlimi ve âmili olan hiçbir ilim ehli de Yüce Allah’tan başkasına kulluk secdesine fetvâ vermez; veremez! Dolayısıyla ibâdet edilmeye lâyık olan ve ortağı bulunmayan sadece Yüce Allah’tır.

³²⁹ “*Ben cinleri ve insanları birtek bana kulluk etsinler diye yarattım.*” (Zâriyât, 51/56). Bu âyet-i kerîmedeki “illâ” hasr edatıdır ve asla ikinci bir kişiyi kabûl etmez. Yani Yüce Allah’a yapılan secdenin aynısının Hz. Âdem’e yapılmış olması mümkün değildir, aksi şirktir.

³³⁰ *DİA*, Nihat Dalgın, “Secde Maddesi”, Cilt: XXXVI, İstanbul 2009, s. 271.

³³¹ *DİA*, Dalgın, “Secde Maddesi”, Cilt: XXXVI, s. 271.

Bakara Sûresi'nin 34. âyet-i kerîmesinin vaazda, sohbetle, derste vb. yerde bahse konu edilmesi durumunda secde türlerinin de beyân edilmesi gerekmektedir. Zîrâ Hz. Âdem'in yaratılışındaki secde ancak bu şekilde anlaşılabilir. Secde türleri başlıca; namaz secdesi,³³² tilâvet secdesi,³³³ şükür secdesi,³³⁴ sehiv secdesi³³⁵ ve kritik ettiğimiz saygı secdesi³³⁶ olarak zikredilebilir. İlk dört secde türü çok iyi bilindiği ve zikredildiği hâlde, Hz. Âdem'in yaratılışını ifade eden saygı secdesi, "saygı" ön sıfatıyla nâdiren zikredilir. "Saygı secdesi" olarak zikreden ulemâ da ekseriyetle tercüme ve te'villerindeki yanılığın tashih etikten sonra zikretmişlerdir.

Secde maddesinin müellifi Nihat Dalgın, saygı secdesiyle ilgili tespitlerini paylaştığı Diyânet İslâm Ansiklopedisi'nde (Müfessir İbn Âşûr'dan iktibasla) sözlerinin devamında şu öz ve önemli bilgileri kaydeder: "Tefsir âlimleri bu secdenin mahiyeti konusunda başlıca iki görüş ileri sürmüştür. Buna göre bu secdenin ibadet değil selâmlama kastıyla ve hürmet ifadesi olarak yapılan bir secde, bir nevi biat olması ya da Âdem'in kible kabul edilerek Allah'a secde edilmesi söz konusudur. Bununla birlikte meleklere mahsus bu secdeyi insanların davranış ve kavrayışları çerçevesinde yorumlamaya çalışmanın gereksiz olduğunu ileri sürenler de vardır. Diğer taraftan Kur'ân, ebeveyni ile kardeşlerinin Hz. Yûsuf'a secde ettiğini de haber verir.³³⁷ Müfessirler bunu ibadet amacıyla değil o dönemin âdeti olan ve selâmlama kastıyla yapılan bir secde, bir tür selâmlama ya da Yûsuf'u kavuşturduğu için Allah'a şükür amacıyla yapılan bir secde şeklinde açıklar."³³⁸ Burada da mecâza mevzu olan ifâdeler, *din dilinin* dolaylı anlatım etiğine göre değerlendirilince, aynı şekilde Hz. Yûsuf'u selâmlamayla birlikte yine kulluk secdesinin Yüce Allah'a yapıldığı ifade edilmelidir. Benzerlik taşıyan Hz. Âdem ve Hz. Yûsuf konularıyla ilgili Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'ân Yolu Tefsiri*'ndeki genel görüşler de şöyle özetlenebilir:

³³² Sadece Yüce Allah'ın Ulûhiyet ve Rubûbiyetine yapılan ve kulluğu ifade eden secde türüdür.

³³³ Sadece Yüce Allah'ın Ulûhiyet ve Rubûbiyetine yapılan ve namaz gibi farz olan okuma secdesidir.

³³⁴ Sadece Yüce Allah'ın Ulûhiyet ve Rubûbiyetine yapılan ve sayısız nimete teşekkür secdesidir.

³³⁵ Sadece Yüce Allah'ın Ulûhiyet ve Rubûbiyetine yapılan ve yanılığın ifade eden özür secdesidir.

³³⁶ Kulluk kastıyla sadece Yüce Allah'ın Ulûhiyet ve Rubûbiyetine yapılan; saygı kastıyla da Yüce Allah'ın irâde, işâret ve takdîr buyurduğuna yapılan selâmlama secdesidir.

³³⁷ "Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere kapandılar; Yûsuf dedi ki: 'Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; Rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu Rabbim bana lütuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi çölden (çıkartıp buraya) getirdi, üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra!.. Şüphesiz Rabbim dilediğine çok lütfkârdır. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir.'" (Yûsuf, 12/100).

³³⁸ DİA, Dalgın, "Secde Maddesi", Cilt: XXXVI, s. 272.

Özellikle namaz (kulluk) secdesi şeklindeki bir hareketin, ibadet maksadıyla Yüce Allah'tan başkasına yapılması, hak dinlerin hiçbirinde câiz görülmemiştir. Hz. Âdem'in yaratılışındaki secde anlam ve amaç açısından değerlendirilince, Meleklerin Yüce Allah'a ibadet secdesi yaptıkları; yani sadece Yüce Allah'a taptıkları ve yeryüzünde O'nun halifesi olmak üzere yaratılmış, birçok üstün vasıflarla donatılmış Hz. Âdem'e saygı gösterdikleri ve hilâfet liyakatini tasdik ettikleri şeklinde bir sonuca varılır. Ayrıca Hz. Âdem için yapılan secde şeklindeki saygı hareketi, Yüce Allah'ın emriyle olduğundan ve Hz. Âdem'e değil de Yüce Allah'a ibadet maksadı taşıdığından şirk şâibesinden de uzak bulunmuştur.³³⁹ Öte taraftan; müfessirler Hz. Yûsuf kıssasındaki “*huzurda yere kapanma*” hareketi olan secdeyi iki şekilde yorumlamışlardır: a) Hz. Yûsuf'a karşı bir saygı selâmı olmak üzere yere kapanmışlardır. (“*Yûsuf babasına demişti ki: ‘Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı*”³⁴⁰ âyeti bu anlamı destekler mahiyettedir). b) Hz. Yûsuf'a kavuştukları için Allah'a şükretmek üzere secdeye kapanmışlardır. Hz. Yûsuf, bir nezaket ve tevazu örneği daha göstermiş; sahip olduğu bu imkân ve ihtişamın kendisine Yüce Allah tarafından lütfedildiğini söyleyerek senâda bulunmuştur. Kardeşlerinin kendisine muhtaç oldukları bir dönemde onlardan intikam almayı düşünmediği gibi, onların yaptıklarını hatırlatacak tek kelime dahi söylememiş, kardeşleriyle arasını şeytanın açtığını ifade etmiştir. Bununla birlikte bu olayların ilâhî takdir ve hikmet neticesinde meydana geldiğine de işaret etmiştir.³⁴¹

Bu konuda son olarak önemine binâen ifâde edilmelidir ki; Hem Hz. Âdem hem de Hz. Yûsuf bahsinde geçen secde emirlerinde, yönelme anlamındaki “ilâ” yerine “li” murâd edilmiştir. Yani âyetlerde “ilâ âdeme” değil de “*liâdem*”; “ileyye sâcidîn” değil de “*li sâcidîn*” lafızları mevcuttur. Başka bir deyişle; “*liâdem*” lafzı, “*Âdem yaratıldığı için secdeniz Allah'a, saygınız Âdem'e olsun*”; yine “ileyye sâcidîn” lafzı, “*on bir yıldız, güneş ve ay benim için saygı gösterdiler*” şeklinde tercüme ve te'vil edilebilir. Zîra Hz. Peygamber de (s.a.s.), Yüce Allah'tan başkasına secde edilemeyeceğini ifâde buyurmuştur.³⁴² Bu bağlamda başka örneklerle sınırlılık ihlâl edileceğinden *din dilinde mecazın* bu kadarıyla iktifâ edilmelidir.

³³⁹ Krş.: DİB Kur'an Yolu Tefsiri (Komisyon), Cilt: I, s. 105-106.

³⁴⁰ Yûsuf, 12/4.

³⁴¹ Krş.: DİB Kur'an Yolu Tefsiri, Cilt: III, s. 258.

³⁴² Tirmizi, Rada', 10.

3.3. Din Dilinde Sembol

İngilizce ve Almanca dillerinde ‘Symbol’; Fransızca dilinde de ‘Symbole’ olarak bilinen ‘Sembol’: “Bir düşünce, fikir ya da nesnenin yerini tutan, bir kavramı veya bir düşünceyi belirten (gözle görülür ve anlamı bilinir) işaret”³⁴³ olarak tanımlanmakla birlikte; herhangi bir hâl/durum veya varlığı duygu-algı ağırlıklı ifade eden işaret ve işlemdir. Kezâ; “İbranice’de ‘mashal’, Grekçe’de ‘symballein’ ve Yunanca’da ‘symbolon’ olarak karşılanan sembol, iki yarım parçanın -gösteren ve gösterilen- bir araya getirilmesi anlamına gelir. Bir isim olarak sembol kelimesinden ziyâde ‘sembolize etme’, etimolojik bakımdan bir ittifakı güvence altına alan ve onun nişanesi olan, kırılmış bir madeni para veya madalyonun iki parçasının birbirine yaklaştırılması anlamına gelir... Sembolik ifade, duyu dünyasına ait bir nesneyle bu nesneyi kesinlikle aşan insan ruhunun ve dolayısıyla da aşkının temasa geçmesinin dışavurumudur. En basit tanımında sembol, bir şeyi diğer formda tasavvur etmek demektir. Demek ki sembol, görünmez olan şeyi bir formda görme işidir...”³⁴⁴ Dolayısıyla kavramların yetersiz olduğu yerde semboller devreye girmekte, duygu ve algı ağlarına nüfuz ederek anlam bütünlüğünü sağlamaktadır.

Bu meyanda; “sembol deyince hemen akla gelen kavramlardan biri de şüphesiz metafordur. Bir metafor, biri asıl, diğeri ikincil ya da ödünç alınan iki algıyı birleştirir ve bir şeyi öteki şey sayesinde tanımlar. Metafor, bütün yaşayan dillerdeki vital prensiptir...”³⁴⁵ Koç’a göre sembolik dil: “Dilin erişemediği hakikatlerin başka türlü anlaşılma ve kavranma şekillerinin bulunabilmesi; sanat ve edebiyatta olduğu gibi teoloji alanında da sıcak ve sezgiye dayalı esnek bir dil olması; teveccüh, tavır ve ibadetlerimizin şekilselliği ve Yüce Allah’ı insanlara anlatırken kullandığımız dildir.”³⁴⁶ Bununla birlikte; “sembolik dili savunanlar dinî ifadelerin durağan, oturmuş ve herkes için genel geçerliliği olan bir anlama sahip olmaktan çok canlı, devingen ve daha çok çağrıştırmacı özelliğe sahip ifadeler olduğunu söylemektedirler.”³⁴⁷ Doğrusu burada da tanım ve terimden ziyâde yine “anlam” vurgusu öne çıkmaktadır.

³⁴³ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2005, s. 1479.

³⁴⁴ Çınar, “Din Dili: Dinî Sembol ve Ritüel”, *Dindarlık Olgusu Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri (25-26 Aralık 2004, İSAM konferans Salonu, Üsküdar-İstanbul)*, 2006, s. 326.

³⁴⁵ Çınar, “a.g.m.”, s. 327. (Vital: Staminial, yaşamsal, hayati anlamlarında kullanılan bir kavramdır).

³⁴⁶ Koç, *Din Dili*, s. 88.

³⁴⁷ Koç, *a.g.e.*, s. 89.

Sembolün genel olarak hayatın ve tabiatın takdim ettiğinden daha fazlasını açığa vurduğunu dile getiren Koç'un ifâdeleriyle;³⁴⁸ “sembolik dilin meşru ve yararlı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz... Sözgelimi İhlâs Sûresi'nin ikinci âyetinde Yüce Allah'ın *Samed* olduğu bildirilir. Yağmur ve sel sularının aşındıramadığı, fırtınalara karşı etkilenmeden dimdik ayakta duran bir kaya ya da kayalık demek olan *Samed*, her şeyden müstağni ve her yaratılanın kendisine muhtaç olduğu yüce ve güvenilir bir sığınak ve dayanak anlamında, sembolik olarak Allah'a atfedilmiştir.”³⁴⁹

Sembolle ilgili önemli değerlendirmelerde bulunan Aliye Çınar, bu bağlamda; din dilinin lâfzî bir dilden ziyade, sembolik bir dil olduğunu ileri sürerek sembolik bir dilin, dinin lehine bir çaba olduğunu ifâde eder. Çınar'a göre; sembol kavramı, kutsalı tecrübe etmenin, bu kutsal tecrübesini anlatmanın ve başkalarına aktarmanın mümkün olduğunu sağlayan bir anahtardır. Sembolik düşünce gerilerse, insanın kutsalı ifade etme kapasitesi de geriler. Kutsal tecrübesinin uyandırılması, dini sembollerin canlandırılmasıyla doğru orantılıdır.³⁵⁰ Çınar sözlerine devamla şu tezi savunur: “Nitekim insan bilincinin dünyayı tasavvur etmek için iki tarzdan faydalandığı bilinen bir gerçektir: Bunlardan biri, doğrudandır ve eşya algıda veya basit duyuda olduğu gibi zihinde mevcut görünmektedir. Diğeri ise, dolaylıdır ve ondan eşyanın duyuya ‘canlı bir şekilde’ görünmediği durumda söz edilebilir. Dolaylı bilinç durumlarında var olmayan nesne, bilince bir imge aracılığıyla yeniden sunulur. Dolayısıyla bilimsel ve imgesel düşünüş biçimlerinin birbirinden farklı olduğunu belirtmemiz gerekir. Bilim, imgelemin saptırıcı kısırlıklarından ziyade, doğrudan nesnel algının peşindedir... Sembolik imgelem lâfzî bilgi aktarmaktan ziyade, ruhu uyandırmayı amaçlar.”³⁵¹ İşte bu noktada akıl, irade, duyu, duygu ve algıyla muhatap olan insandır. Zîrâ; “aklı sayesinde düşünen, kavram kuran, mukayese yapan; duyguları ile heyecanlanan, seven, gülen, kızan; iç dünyasının derinliklerinde şuuraltı oluşturan, hayal kuran, sezen (sezgisi olan); hepsinden önemlisi bütün bunları anlamlandıran, anlamlandırdıklarını da dil aracılığıyla ifade eden tek ve müstesna varlık, insandır.”³⁵²

³⁴⁸ Koç, *a.g.e.*, s. 92.

³⁴⁹ Koç, *a.g.e.*, s. 99.

³⁵⁰ Çınar, “a.g.m.”, s. 325.

³⁵¹ Çınar, “a.g.m.”, s. 325.

³⁵² H. Ömer Özden, “Platon ve Aristoteles'in Estetik Anlayışları”, *Arayışlar (İnsan Bilimleri Araştırmaları)*, Yıl: 3, Sayı: 5-6, Isparta 2001, s.

Ayşe S. Oktay'ın *din dili* ve dinî sembolizmle ilgili tespit ve tahlilleri bu anlamda varoluşsal yansımaları ifâde eden kategorik bir formdadır: “İnsanın sembol yapma yeteneğinin ilk insan Hz. Âdem'in eşyayı adlandırmasıyla başladığı söylenir. İnsan genel olarak iki çeşit sembolleştirme işi yapmaktadır. Birincisi matematik ve mantıkla kullanılan işaret ve semboller gibi zihnin doğrudan algıladığı ancak düşünürken algıladığının yerine kullandığı semboldür ki buna zihinsel semboller denilir. Diğeri din, dil, sanat ve mitoloji gibi bir tecrübeyi veya yaşantıyı ifade etmek ve bir amaç için kullanılan, zihinsel bir zorunluluktan kaynaklanmayan sembollerdir.”³⁵³

*Din dilindeki sembol fonksiyonu ve dinî sembolizm perspektifinden bakarak tasavvûfî şahsiyetlerin duygu ve düşüncelerinden yansıyanları aktaran Oktay, Mevlânâ'nın da dini tecrübeyi yaşayan bir sûfî olarak içinde bulunduğu hali, yaşadığı, tecrübe ettiği duyguları ifade etmekte ve bilgi olarak insanlara aktarmakta zorlandığını, bu durumu dile getirmeye yönelik olarak bol bol sembollere, remizlere benzetmelere başvurduğunu; onun bütün ifadelerin neredeyse sembolik olduğunu; hatta Mesnevî'sinin 'dinle neyden' sözleriyle başlayarak ilk satırında okuyucuyu ney sembolüyle karşıladığını ifâde etmektedir.*³⁵⁴

*Din dili ve dinî sembolizm açısından ülkemizin uluslararası mümessilliği vasfına sahip olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî öğretisini inceleyen Oktay, sözlerine devamla şu tespitlerde bulunmaktadır: Aşk, sarhoşluk, yanmak gibi semboller; bunu tatmayanlar için o hâlin kıyas yoluyla kavranılmasını sağlayan simgeler olduğu gibi bunu tadan ve hâl dilini bilenler için o mistik yaşantıyı temsil eden ortak dilin işaretleridir. Mevlana'nın aşkın varlık, duyular üstü âlem ve dini tecrübelerini yani mistik yaşantısını ifade etmede sembolleri kullanmakta son derece başarılı olduğu görülmektedir. Aksi olsaydı düşünceleri doğumunun 800. yılına kadar kalıcı olmaz, binlerce insan o sembollerin temsil ettiği gerçekliği anlama ve onun düşüncelerini dile getirmek konusunda bu kadar istekli olmazdı.*³⁵⁵

³⁵³ Ayşe Sıdika Oktay, “Mevlana Düşüncesinde Din Dili ve Dinî Sembolizm”, 2007 Unesco Mevlâna Yılında Uluslararası VII. Dil, Yazın, Deyişbilim Sempozyumu (02-05 Mayıs 2007) Bildiri Kitabı, 2007, Cilt: I, s. 47-48.

³⁵⁴ Oktay, “a.g.e.”, s. 48.

³⁵⁵ Oktay, “a.g.e.”, s. 52.

Burada dinî sembolle bağlantılı olarak *din dilinde* temsil olgusu da ön plana çıkmaktadır. Ancak temsil konusuna bir sonraki alt başlıkta değinildiği için sembol konusuyla karışık işlenmemesi daha tutarlı bir yöntem olacaktır. İnsanın duygu ve algılarını hedef alan sembol üzerinden din dilinin mâhiyetini ve kavramlar arası ahengini araştıran Suat Cebeci, klişe bir kritik kurgusunu kırarak şu beyânda bulunmaktadır: “Bir kültür içinde ortak dil kullanan insanlar, anlamları aynı kelime veya kelime grupları ile sembolleştirip kolektif hafızada kodlarlar. Gerçek dünya; diğer bir deyişle nesnel gerçeklik, tabii olarak onların dil kodları ve dil yapıları ile anlam kazanır. Bir bakıma nesnel gerçeklik orada öylece var olan değil, bizim algılayıp ifade ettiğimiz şeydir. Neyi algılamış ve ifade etmişsek ancak onun gerçekliğine ulaşmışızdır... Gerçekliğin izharı ancak dil sembolleri ile mümkün olabildiğine göre bu bağlamda gerçeklik algılamasının kendisi doğrudan doğruya bir kodlama sürecidir ve kodlama müşterek olmadığında paylaşacağımız bir şey yok demektir.”³⁵⁶ Yani hatip ve muhatap, öğretmen ve öğrenci, anlatan ve dinleyen arasında karşılıklı bir ortak algı ve anlam yükleme gereklidir ve *din dilindeki* sembol açısından da çok önemlidir.

Metodolojik bir yaklaşımla tam da bu noktada taşı gediğine taşıyan Mehmet Görmez’in görüşleriyle ifâde edilmelidir ki; anlatılan, anlaşılana tekabül ediyorsa bu doğru anlamadır... Görmez, klasik anlambilimcilerin daima ‘anlatan’a öncelik tanıdıklarına, çağdaş anlambilimcilerin de ‘anlayan’ı esas aldıklarına dikkat çekerek; sosyal bilimlerden istifade edilmesi durumunda (ki elzemdir), bugün beşeri bilimlerin tamamı için önem arz eden anlambilim ve yorumbilimin tüm alanlarına başvurulması gerektiğini savunur.³⁵⁷ Dolayısıyla iki bilim kolunun ortak bileşenlerini, tezlerini sentez etmede gösterilecek başarı, hem kapalı kavram ve kavrayışlara çözüm mâhiyetinde bir ‘sembol anlam haritası’ olacak hem de dinî iletişimin psiko-sosyal etkilerini daha da belirginleştirecektir. Zîrâ anlambilim ve yorumbilim dinî nasslarda önemli olduğu kadar, sosyal iletişime yönelik sözlü ve yazılı ifâdelerde de önemlidir. Anlatanın anlatımı; yani üslûbu, anlatılanın anlamı ve dinleyenin algısı ve anlamlandırması birbirine bağlı olan unsurlardır. Halkaların bağıl hiyerarşisi, anlama olgusunu sağladığı gibi; bu halkalardan birinin aksaklığı/eksikliği ise doğru anlamayı önler.

³⁵⁶ Suat Cebeci, “Din Dilinin Mahiyeti ve Kavramsal Uzlaşısı Sorunu”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2004, Cilt: II, Sayı: 5, s. 8.

³⁵⁷ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 248-249.

Elbette bu hakikat sadece dinî sembollerle sınırlı değil; *din dilinin* diğer edebî üslûp ve anlatım unsurlarında da geçerlidir. Özellikle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) söz, fiil ve takrirlerinin taklit edilmesinde, rolmodel alınmasında yüksek önem arz etmektedir. Bu bağlamda estetik düşünce ve üslûp üzerinden Hz. Peygamber'in (s.a.s.) *din dili* dünyasını anlama ve anlamlandırma üzerine ifadelerde bulunan Nusret Çam'a göre; Hz. Peygamber'in estetik muhayyilesinin anlaşılamamış olması bazı âyet ve hadislerin de doğru anlaşılmasına ve dolayısıyla davranış disiplinsizliğine sebebiyet vermiştir.³⁵⁸ Alak Sûresi'nin başında geçen ve "sevgi" anlamına gelen meşhur "alak" kelimesini örnek vererek; sevgi anlamına gelen bu sözün, "kan pıhtısı" şeklinde anlaşıldığını ve bunun yanlış olduğunu; aynı şekilde Kur'ân'da sıkça geçen 'takva' kelimesinin de gerçek anlamına dikkat edilmeksizin aynı düşüncenin bir sonucu olarak hep 'korkmak' kelimesi ile karşılandığını, oysa takva kelimesinin "*Allah sevgisini içselleştirerek saygılı olmak*" şeklinde tercüme edilmesi gerektiğini savunan Çam, "ihسان" ve "muhsin" kelimelerinin örnekliliği üzerinden son eleştirilerini şöyle ifade eder: "Bu sözcükleri hemen hemen bütün tefsirciler yalnızca 'iyilik yapma' olarak anlamışlar, bunun diğer anlamı olan 'güzellik, güzelleştirme' gibi estetik kavramları göz ardı etmişlerdir. Bunun sonunda ise güzellikler ve sanat belli ölçülerde yitirilmiştir. Kezâ Kur'ân'daki 'ziynet', 'sekinet', 'meveddet', 'vedûd' kelimeleri de aynı şekilde ya yanlış anlaşılmış, ya da hiç anlaşılmamıştır."³⁵⁹

Doğrusu sembolün, *din dilindeki* sözel karşılığı hâricinde hayatın hemen her alanında simgesel olarak da etkin olduğu ifade edilmelidir. Örneğin; Kâbe-i Muazzamâ, Mîkat, ihram, tavaf, Makam-ı İbrahim, sa'y, Arafat, Müzdelife, Mina, kurban; cami, minare, ezan, vatan, sancak, İstiklâl Marşı'nın manevî motifleri vb. değerlerin her biri birer sembol ve İslâm şîârıdır. Bu itibarla sembol, simge, imge, üslûp ve söylem tarzının özellikle duygu ve algıda mâkes bulması ve doğru düşünce kanalıyla davranışlara olumlu olarak yansımaları önem arz etmektedir. Bilhassa âyet ve hadis ağırlıklı semboller üzerinden gerçekleştirilen dinî iletişimde bu hassasiyette olunması gerekmektedir. Zîrâ sembolize edilen olgu, anlatan, dinleyen ve anlatılanla birlikte *anlanan ve anlamlandırılan* boyutlar da bağlayıcıdır.

³⁵⁸ Nusret Çam, "Hz. Muhammed'in Estetik Dünyası ve Bunun Anlamı", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)*, (19-20 Nisan 2001) Isparta 2001, s. 41.

³⁵⁹ Çam, "a.g.e.", s. 42.

3.4. Din Dilinde Temsil

Temsilin *din dilinde*ki fonksiyonu bağlamında önemine binâen ifâde edilme-
lidir ki; “söz”den ve “temsilî işaret”ten önce temsil olgusu ve mümessil değ-
lendirilmelidir. Zîra Hz. Peygamber (s.a.s.), tebliğ ve tebyinden daha önemli bir gö-
rev ifâ etmiştir ki; o da “temsil”dir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabe-i kirâma
ve muhataplarına söylem tebliğinden daha çok eylem (davranış) tebliğinde bulun-
muştur. Hadis külliyatları sebab-i vürûdlarla birlikte dikkatle ve rikkatle incelendi-
ğinde görülecektir ki; Hz. Peygamber (s.a.s.), ekseriyetle davranış formu üzerinden
olumlu davranış değişikliğini hedefleyen bir temsilde bulunmuş ve rivâyet edilen ha-
dîs-i şerîflerin büyük kısmında da teorikten ziyâde pratik ön plândadır. Vahiy, sadece
dînî söylemde, teorik ve retorikte, sohbet ve hutbede kalmamış; hayatın genelini kap-
samıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.), örnek bir genç, örnek bir ticaret temsilcisi, örnek bir
arkadaş, örnek bir eş, örnek bir baba, örnek bir dede, örnek bir öğretmen, örnek bir
komutan, örnek bir devlet başkanı, hâsılı örnek bir şahsiyet olarak insanlara rolmodel
olmuş ve rehberleri olarak onları anlam ve ahlâka yönlendirmiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s), bu vasıfların ve makamların hepsini en başarılı şekilde
temsil ederek, *din dilinin* nâif üslûbunu güven veren tavrı ve tarzıyla harmanlayarak
toplumun bütün kesimlerini merhamet ve muhabbetle bağrına basmıştır. Söz konusu
üslûp ve anlatım tarzının mündemiç olduğu metotlarla ilgili ilmî çalışmalar serdeden
Şakir Gözütok’un, *Hz. Peygamber’in (s.a.v) Hadislerinde Eğitim Metodları* eseri in-
celendiğinde bu bağlamda dinî müesseselerde eğitim veren müderrislerin başvurduk-
ları ortak ve genel-geçer metotların, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) uyguladığı “takrir me-
todu (işaretlerle, yazıyla, hikâyeyle, temsille anlatım), soru-cevap metodu, tedric me-
todu, yaşayarak öğrenme metodu ve gözlem metodu”³⁶⁰ olduğu müşahede edilecek-
tir. İnsanlar periyodik sohbetlerle, istişârelerle ve alınan kararlarla kanalize edilmiş,
cinsiyet, milliyet, mensûbiyet ve ırk ötelemesi olmadan iman, ibâdet, ahkâm ve ahlâ-
ka dâir eğitim-öğretim gerçekleştirilmiş, psikososyal baskılardan uzak bir özgürlükle
soru-cevap atmosferi oluşturulmuş, anlatılan ve öğretilen zamana yayılmış, Vahyin
ışığında rolmodel olunmuş, istikâmet ve istikrâr mekanizması oluşturulmuştur.

³⁶⁰ Detaylar için bkz.: Gözütok, *Hz. Peygamber’in (s.a.v) Hadislerinde Eğitim Metodları-Buhârî ve Müslim Örneği.*, 2016, 171-212.

Muhatap kitlenin en yüksek verimi alabilmesi için, Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından temsil üslûbu tahkîk edilerek; bazı anlatımlar şekillendirilmiş (şekil çizilerek anlatılmış), yine en etkili anlatım biçimlerinden olan tahkiye diline/hikâyeleştirilmeye başvurulmuş, herkesin kavrama gücünün farklılığı göz önünde bulundurularak çeşitli temsillerle konular zihinlere nakşedilmiş; soyut kavramlar temsille anlatılarak konuların anlaşılması kolaylaştırılmış, kişiye sorulan ve karşılığında verilmesi istenen cevaplarla birşeyler kazandırmak için mezkûr metotlar uygulanarak zihinler engin ufuklara yönlendirilmiştir.³⁶¹ Yine Gözütok'un tespitlerine göre; bu metotlar temsil üslûbu ve etkili anlatım tarzıyla birleştirilerek, kişilerin zihin yeteneklerini geliştiren diğer metotlarla birlikte (özellikle) soru-cevap metodu, bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez, değerlendirme, düzeylerindeki her tür öğrenme için rahatlıkla kullanılmıştır.³⁶² Böylece özgürlük, özgüven ve özdenetim mutlak başarı getirmiştir.

Kezâ Mehmet Görmez'in tespitleri de; Hz. Peygamber'in (s.a.s.), bilhassa tasavvur alanımızın dışında kalan soyut hakikatleri anlatmak için temsili hikâyeye başvurduğu yönündedir.³⁶³ Görmez'e göre; dolaylı anlatımın önemli bir ifâde tarzı da kıssalar ve temsili hikâyeciklerdir. Hz. Peygamber bir hakikati anlatmak için bazen her dil ve kültürde mevcut olan kıssalar ve temsili hikâyelere başvurmuştur. Ancak bunların sayı itibariyle hadis külliyyatı içinde çok fazla yer tuttıkları söylenemez.³⁶⁴ Kütüb-i Tis'â üzerindeki incelemeler neticesinde, -tekrarları hariç- toplam yüz otuz dokuz kıssa tespit edilmiştir.³⁶⁵ "Vazifelerin sadece sözlü ifadelerle, emir ve yasaklarla ifa edildiğini veya edilebileceğini söylemek mümkün değildir. Peygamberlik müessesesi daha çok pratik ile ilgili bir müessesedir. Allah, vahyini sayısız yollarla bildirip açıklayabilirdi; ancak bir beşerin dini bizzat yaşayarak insanlara göstermesi daha uygun görülmüştür. Bu sebeple bir Peygamberin sadece sözlü ifadeleri değil, dinin tatbiki sadedinde sergilediği örnek fiilleri, tutum, tavır ve davranışları da o Peygambere ümmet olmayı kabul etmiş insanlar için hayati ehemmiyet arz eder."³⁶⁶

³⁶¹ Detaylar için bkz. ve krş. : Gözütok, *a.g.e.*, s. 171-212.

³⁶² Gözütok, *a.g.e.*, s. 185.

³⁶³ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 313.

³⁶⁴ Görmez, *a.g.e.*, s. 322.

³⁶⁵ Görmez, *a.g.e.*, s. 322'de yer alan 350 numaralı dipnot bilgileri: Bu tespit, kıssalar konusunda en kapsamlı araştırmayı yapan Muhammed ez-Zîr'e aittir. Eserin adı, *el-Kasas fi'l-Hadîsi'n-Nebevî*'dir. (Mektebetü'l-Medeni, Riyad 1985).

³⁶⁶ Görmez, *a.g.e.*, s. 334.

İmam Gazâlî ise, temsil makamında olup karşılık gören rehberliği şöyle ifade eder: “Rehber, dünya ve makam sevgisinden yüz çevirmiş ve sonu Peygamber’e (s.a.s.) ulaşan rehberler zincirinin halkalarından basiretli bir zata tabi olmuş olmalıdır. Aynı zamanda nefsinin az yeme, az uyku ve az konuşma ile olduğu gibi çokça namaz kılma, sadaka verme ve oruç tutma ile terbiye etmiş olmalıdır. Bu rehber, basiretli rehberine uymakla, sabır, namaz, şükür, tevekkül, iman, kanaat, ruh dinginliği, yumuşaklık, alçak gönüllülük, ilim öğrenmeye çalışmak, doğruluk, utanma, sözünde durma, ağırbaşlılık ve sakinlik gibi güzel özellikleri kendine huy edinmişse demek ki, bu rehber kendine uyulmayı hak eden, Peygamberin nurlarından bir nurdur. Böyle rehberlere ise sık sık rastlanmaz. Çünkü bunlar aynen kırmızı kükürt/ fosfor madeni³⁶⁷ gibidirler, kolay kolay bulunmazlar.”³⁶⁸

İmam Gazâlî aynı şekilde iletişim ilişkilerine zarar veren tartışma üslûbundan da uzak durulması gerektiğini tavsiye eder. Zararı faydasından daha çok olduğundan ve kötü sonuçlar doğurduğundan; mümkün mertebe bir konu hakkında herhangi biri ile tartışmamayı öğütler. Elbette herhangi bir meselede doğruların ortaya çıkması ve hakîkatin izhâr olması için münazaranın olabileceğini, buna kimsenin itiraz edemeyeceğini, ancak münazarada iki şeye dikkat edilmesi gerektiğini savunur. Birincisi; kimin dilinden olursa olsun doğruların ortaya çıkması önemlidir. İkincisi; münazara, kalabalıklar önünde değil, sitâre (her türlü fitneye karşı setredilmiş, korunaklı) bir yerde yapılmalıdır.³⁶⁹

Bu nasihatlere aldırılmayanı câhile benzeten, câhili yenemediğini itirâf eden İmam Gazâlî, “...câhillerden yüz çevir!”³⁷⁰ âyeti sırınca; ahmak câhilin hastalığını, iyileştirilmesi mümkün olmayan hastalık olarak ifade ederken dikkatleri Hz. İsa’nın (a.s.) isabetli sözüne çeker: “Ben ki ölüleri diriltmiş biriyim ama ahmakları bir türlü yola getiremedim.”³⁷¹ Özellikle günümüzde milyonların izlediği televizyon ekranlarında yapılan münazaralar, İmam Gazâlî’nin beyân ettiği gibi faydadan çok zarar vermektedir.

³⁶⁷ Eskiden altının korunması, saf şekilde kalması için kullanılan nadir bir maden.

³⁶⁸ İmam Gazâlî, *Eyyuhe'l-Veled (Ey Oğul)* 5. Baskı, (Terc.: İbrahim Barca), İstanbul 2016, s. 63.

³⁶⁹ Krş.: Gazâlî, *a.g.e.*, s. 78-79.

³⁷⁰ A'râf, 7/199.

³⁷¹ Krş.: Gazâlî, *a.g.e.*, s. 83.

Kuşkusuz bütün Peygamberler, Yüce Allah'ın buyruklarını, temsil makamındaki mübelliğ ve mübeyyin sıfatlarıyla insanlara açıkça anlatmışlardır. *Din dili* üzerinden belli bir usûl çerçevesinde beşeriyeti iman, ibadet ve ahlaka çağırılmışlardır. Bu çağırının güzelliği sebebiyledir ki; Yüce Allah: “*Allah'a çağırandan daha güzel sözlü kim olabilir?*”³⁷² beyânıyla metheder. Bu minvalde bazı örneklerin fayda sağlayacağı ve örnek teşkil edeceği kanaatindeyiz. *Hadislerle İslâm* (DİB) eserinde, Hz. Süleyman'ın (a.s.) hak dine bir daveti ve davet üslûbu şöyle özetlenir: “Hz. Süleyman, Sebe melikesi Belkıs'a gönderdiği ve Allah'ın adı ile başlayan mektubunda, gücünün Yüce Rabbinden geldiğini ve karşı koyamayacakları bir kuvvete sahip olduğunu hissettirmişti. Vezirlerine danışan Sebe melikesi, Hz. Süleyman'ın yanına gitmeye karar vermiş, onun sarayına gittiğinde o güne kadar hiç görmediği büyük bir mülk ve zenginlikle karşılaşmıştı. Camdan olan köşk zemini öylesine gerçekti ki saraya girdiğinde zemini su zannedip ıslanmaması için eteklerini toplayarak yürümesi gerektiğini düşünmüş ve eteğini çekerek sudan sakınmaya çalışmıştı. Bunun üzerine Süleyman (a.s.), ‘*Gerçekte bu, saydam camdan yapılmış bir köşk zemindir*’ deyince Belkıs şöyle cevap vermişti: ‘*Rabbim, gerçekten ben kendime zulmettim; (artık) ben Süleyman'la birlikte âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim oldum.*’”³⁷³ Doğrusu Hz. Süleyman (a.s.), saray ideolojisine ve kendi çıkarlarına çağırmadığı için, sahip olduklarını kendi kazancı olarak değil, İlâhî bir lütuf olarak ifâde ettiği için, hâkimiyet ve hikmetin yalnızca Rabbani otoriteye has olduğunu hissettirdiği için, nihai hedefi insanlığı kölelikten kulluğa (esaretten özgürlüğe), dalâletten hidâyete, sefâletten saâdete ve karanlıktan aydınlığa çıkarmak olduğu için, Yüce Allah da insanlara görünür-görünmez varlıkları ve imkânları Hz. Süleyman'a (a.s.) musahhar (hizmetçi) kılmıştır.

³⁷² Fussilet, 41/33. “Doğrusu İslâm'ın, içinde doğduğu kültür alanının çok ötesine taşarak başka dil, kültür ve medeniyet alanlarına mesaj iletmesinin altında yatan neden, Kur'an'ın dilinin böyle evrensel bir niteliğe sahip olmasıdır. Kur'an'ı, içinde doğduğu toplumsal ve kültürel bağlama aşırı bir biçimde bağlı kalarak anlamaya ve yorumlamaya çalışmak, onun evrenselliğini anlamamak olur. Buna benzer bir şeyi mecâzi ya da müteşabih ayetler konusunda da söyleyebiliriz. Mecazi ya da müteşabih bir dil kullanıldığında sözün nesnel karşılığının belli bir yere kadar gerçek olmadığını kabul etmek durumundayız. Ancak bu nesnel karşılığı bütünüyle ortadan kaldıracak olursak, mecazi, müteşabih ya da temsili olarak adlandırdığımız dil salt bir süslenmiş dil olmanın ötesinde bir şey ifade etmez. Bu andığımız diller arasında, özellikle mecazi dilin bilgi verici olabilmesi için, onun bir başka anlam düzeyine indirgenmesi mümkün olmayan birtakım özellikler içermesi, yani bilgi verici bir muhtevaya sahip bulunması gerekir. Bu durum Kur'an'daki mecazlar, meseller, modeller, sembolik ve temsili anlatımların topyekün bir ifadesi olarak gördüğümüz müteşabih ayetler için özellikle geçerlidir. Yeter ki bu âyetleri muhkem âyetler ışığında gereği gibi değerlendirmesini bilelim.” Koç, “Din Dili Olarak Kur'an Dili”, *Kur'an'ın Aydınlığına Doğru, 1. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu (3-5 Şubat 1995)*, s. 287.

³⁷³ Neml, 27/44. Detaylı bilgi için bkz.: DİB *Hadislerle İslâm*, (Komisyon) Cilt: VI, s. 86.

Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) Efendimiz de, özellikle ahlâk ve ehliyet, marifet ve meziyet sahibi heyetler ve elçiler vasıtasıyla insanlara tebliğde bulunmuş ve iki cihan mutluluğuna davet etmiştir. Bilhassa imparatorluklara ve yabancı devlet başkanlarına/emirlerine/yöneticilerine gönderdiği mektuplardaki nâif üslûp, onların duygu ve düşüncelerini pozitif etkilemiş ve *din dilinin* derin ve dinamik tesiri yüksek makam sahibi imparatorların, kralların davranışlarına da yansımıştır.

Din dilinin tebliğ ve temsil inceliğini, etik ve estetik gücünü, husûsiyetle Hz. Ebubekir, Hz. Ali, Hz. Mus'ab, Hz. Hâlid ve Hz. Muâz (r. anhum) gibi mümessil ve mübelliğ sahabe efendilerimize öğreten ve öğütleyen Hz. Peygamber'in (s.a.s.), Dihyetü'l-Kelbî vasıtasıyla Rum Kayser'i (kral) Heraklius'a gönderdiği mektubun cevabı, büyük İslâm Medeniyeti'nin ne kadar cihanşümûl/evrensel ilkelerle gönüllere taht kurduğunun da ispatıdır. İşte Heraklius'un "*fazilet odur ki düşman tasdik etsin*" dedirten cevabı: "Ben semavî kitapları mütalaa ettim. Yakında bir Peygamberin zuhur edeceğini biliyordum. Ancak ben bu Peygamber'in Arabistan'dan zuhur edeceğini düşünmemiştim. Fakat bu zatın, o Peygamber olduğuna kâni oldum. Keşke Allah bana imkân verse de, o Peygamberin yüce huzûruna ulaşabilsem."³⁷⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.), aynı şekilde Abdullah b. Huzeyfe'yi İran Hükümdarı Hüsrev Pervize, Amr b. Ümeyye'yi Habeşistan Kralı Necaşi'ye, Hatib b. Belta'yı Mısır Kralı Mukavkıs'a, Amr b. As ve Ebû Zeyd el-Ensari'yi Umman Devlet Lideri Cafer'e ve kardeşi Ubeyd'e elçi sıfatıyla görevlendirdiği gibi; Bahreyn, Yemame ve Gassanilere de din, ahlâk, kültür ve medeniyet elçileri göndermiştir.³⁷⁵ Elbette davet kale ve krallarla sınırlı kalmayıp cihânı sarmış ve çağları aşmıştır. Temsille ilgili son tahlilde şu hakikati hatırdan canlı tutmak gerekir: Vahyin davetçi ve dinamik *din dili* ile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tebliğ ve temsil dilinin doğru anlaşılması ve anlamlandırılması için sadece edebiyatın yetmeyeceği bilinmelidir. Bu itibarla genelde her inanç sahibinin, özelde de her Müslümanın, Kur'ân'da bahsi geçen Peygamberlerle birlikte son Peygamber Hz. Muhammed'i (s.a.s.) ve tarihin öncü şahsiyetlerini örnek alarak, aynı istikâmette hayatın her alanında örneklik teşkil etmesi ahlâkî bir ödevdir. Zîra örnek almak kadar örnek olmak da elzemdir.

³⁷⁴ Fikret Karaman, *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet*, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 193.

³⁷⁵ Detaylı bilgi için bkz.: Karaman, *a.g.e.*, s. 194-199.

3.5. Din Dilinde Tenzih

Din dilinin üslûp unsurlarından tenzih, Yüce Allah'ın müteâl zâtı ve sıfatları ile ilgili nasıl konuşulması gerektiğini öğreten bir dil disiplini. Bu disiplin gereği âyet ve hadislerdeki dil doktrini (öğreti) önce içselleştirilmeli, sonra üslûb-u hakîm ve edeple eğitim-öğretimdeki yazılı ve sözlü ifâdelere yansıtılmalıdır.

“Müminler o kimselerdir ki, Allah'ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah'ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır. Onlar yalnızca Rabblerine güvenirlir”³⁷⁶ âyeti mûcibince, Yüce Allah yüksek bir saygı ve sadakatle anlatılmalı ve anlatım üslûbu aynı zamanda kulluğun ifâdesi olmalıdır. En büyükten söz ederken, matematiksel manada “bir” olan değil; müteâl manada eşi ve benzeri olmayan şekilde söz edilmelidir. Koç'un söylemiyle “bütün güzellikler, bütün haşmet, ululuk ve yükseklikler O söz konusu olduğunda eksik kalır. En yüce gerçeklik hakkında kullanılan yüklemelerin hiçbirisi, bunlar ne kadar iyi ve yüce olursa olsun, sıradan iyi ve yüce şeylerin hiçbir cinsine herhangi bir aidiyeti çağrıştıramaz. O kendi kendisiyle özdeş olan bir varlıktır. O'nun gerçekliğini kavramanın ve dile getirmenin dışında; hakkında daha fazla olumlu bir şey söyleyemeyiz. O her şeyin üstünde olduğundan O'nu bir isim kuşatıp sınırlandıramaz. Olsa olsa O'nun ne olmadığını söyleyebiliriz.”³⁷⁷ “...O'nun benzeri olan hiçbir şey yoktur...”³⁷⁸ “...O, Allah'tır, birdir/tektir. (eşsizdir). Allah Samed'dir (Her şey O'na muhtaçtır, O, hiçbir şeye muhtaç değildir)... Hiçbir şey O'na denk ve benzer değildir.”³⁷⁹

Melekler, Yüce Allah'ı bütün noksan sıfatlardan tenzih ederler ve O'nun öğrettiklerinden başka bilgileri yoktur.³⁸⁰ “Ra'd (gök gürültüsü) Allah'ı tesbihle överek tenzih eder; O'nun korkusundan dolayı melekler de tesbih ederler...”³⁸¹ Hz. Yûsuf, Hz. Mûsa, Hz. Yûnus, Hz. İsa, Hz. Muhammed ve diğer Peygamberler, Yüce Allah'ı bütün noksan sıfatlardan tenzih ederek şânını zikretmişlerdir.³⁸²

³⁷⁶ Enfâl, 8/2.

³⁷⁷ Koç, *Din Dili*, s. 56.

³⁷⁸ Şûrâ, 42/11.

³⁷⁹ İhlâs, 112/1-2, 4.

³⁸⁰ Bakara, 2/32.

³⁸¹ Ra'd, 13/13.

³⁸² Yûsuf, 12/108; A'râf, 7/143; Enbiyâ, 21/87; Mâide, 5/116; Vakıa, 56/96.

“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tesbih ederler. Her şey hamd ile O’nu tesbih eder...”³⁸³ Her tesbih, aynı zamanda bir tenzih ve takdis ifâde eder. Yani Yüce Allah’ın azâmeti karşısında tüm varlıkların acziyeti söz konusudur. Kıyam, kıraat, rükû, secde ve bütün ibadetler, en büyük varlığın manevî huzurunda en küçük olmanın itirafıdır. Namaz kılan kul, rükûda *Sübhâne Rabbiye’l-azîm* zikri ile der ki; Ya Rabbi! Senin zâtın ve şânın bütün eksik sıfatlardan münezzehtir/berîdir. Bütün kusurlar ve küsürler benimdir. Ben bilerek ve isteyerek, Rabbimin huzurunda boynumu, belimi ve benliğimi büktüm... Lebbeyk/buyur Ya Rabbi! Hüküm senindir. Azâmet senindir. İzzet senindir ve sendendir. Kulluğa kabûl buyur; benim kulluğumla cihâna kutlu çağrışı duyur! Kalbimi aşkınla doyur; Ya Rabbi buyur!

Namaz kılan kul, secdede *Sübhâne Rabbiye’l-a’lâ* zikri ile der ki; Ya Rabbi! Senin zâtın ve şânın bütün noksanlıklardan uzaktır. Senâ senin; bütün yanlışlar ve yanlışlıklar benimdir. Azâmet ve kibriyâ sahibi sensin. Yaratan, yaşatan ve yöneten sensin. Büyüklüğünü ifâde etmede bütün büyüklükler zerre dahi edemez. Sen aşkın olansın; melek, cin ve insan muhayyilesini aşansın, kâinattan taşansın. Varlıklar adedince zikredilen ve şükredilensin. On sekiz bin âleme sığmayan; başlangıcı ve sonu olmayansın. Zamanın ve mekânın ihâta edemediği Sübhân’sın. Sınırlı bir varlık olan insanın, akıl ve anlam sınırlarını sonsuzluğuyla aşan Yüce Yaradan’sın. Rahmân’sın. Esmâ-i Hüsnâ’nda yüceliğini beyân buyuransın. Kendisinden başka İlâh olmayansın. Ya Aliyy! Ya Azîm! Ya Müteâl! Ya Mütekebbir! İşte huzurunda en ufak, unufak oldum! Benlik kibrimle ayak basılan yerde yol oldum. Bedenimde kıymet âbidesi olan başımı, toprak tevâzusuyla azâmetine sundum. Dâvetini duydum. Aşkınla, zikrinle doydum. Ya Rabbi, ben sana kul oldum.

Örgün-yaygın eğitim müesseselerinde verilen din eğitimi ve öğretiminde, yukarıda örneğini takdîm ettiğimiz şekilde veya başka örneklerle ibâdetlerin anlamına yönelik bilgilendirmenin olması durumunda, öğrenci/muhatap davranışlarında olumlu değişimlerin müşahade edilmesi kuvvetle muhtemeldir. Tenzih (tesbih-takdis) konusunu Ali Haydar Bey’in bir beytiyle bitirmenin ufuk kazandıracığı kanaatindeyiz: Büyüksün İlâhî büyüksün büyük / Büyüklük yanında kalır pek küçük.³⁸⁴

³⁸³ İsrâ, 17/44.

³⁸⁴ *DİA*, İsmail Durmuş, “İtnâb Maddesi”, Cilt: XIX, İstanbul 1999, s. 220.

3.6. Din Dilinde Tedric

Tedric kavramı, Kur'ân-ı Kerîm'den önceki kutsal kitaplar ve metinler için geçerli olmayıp, sadece Kur'ân Vahyinin derece derece, peyderpey, aşamalı olarak nâzil olmasını ifâde eder. Suyûtî'yi referans alan Pakiş'in *Kur'ân Tarihi* eserinde beyân edildiği üzere; Vahiy, âyet içerisinde bir cümle, bir âyet, iki âyet, üç âyet, dört âyet, beş âyet, on âyet ve bir sûre şeklinde indirilmiştir.³⁸⁵ İmam Gazâlî, Zerkeşî ve Suyûtî gibi âlimlerin görüşlerine geniş yer verilen *Kur'ân Tarihi*'nde, inzâl ile ilgili genel kanaat şudur: Kur'ân-ı Kerîm, kadîr gecesinde bir bütün olarak Levh-i Mah-fûz'dan beytü'l-izze'ye³⁸⁶ (dünya semâsına); oradan Vahiy meleği Hz. Cebrâîl (a.s.) vasıtasıyla takriben yirmi üç yılda tedricî (derece derece, peyderpey, aşamalı) olarak son Peygamber Hz. Muhammed'e (s.a.s.) tenzil buyurulmuştur (indirilmiştir).³⁸⁷

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) hitâben: “Şüphesiz bu Kur'ân, âlemlerin Rabbi'nin tenzil buyurduğudur. Uyarıcılardan olası diye onu güvenilir Ruh (Cebrâîl) senin kalbine apaçık Arapça bir dil ile indirmiştir”³⁸⁸ buyurulması; toplum düzenini ifsât eden içki ve kumar gibi³⁸⁹ kötü alışkanlıkların üç aşamalı alıştırmaya ile sakındırılması ve son aşamada haram kılınması,³⁹⁰ aslında uyarının ve disiplin uygulamanın nasıl olması gerektiğine dâir sünnetullahı (İlâhî düzendir). Bu hakikatlerden hareketle; *din diliyle* Kur'ân merkezli pozitif değişim çağrısı yapmada, toplum tabakalarını terbiye etmede, eğitim müesseselerini disiplin altına almada, muhtelif muhatap kitleleri yönlendirmede, katı ve kötü davranışları psikososyal terapiyle köklü ve kademeli olarak istedik seviyeye ulaştırmada; en etkili yöntemlerden biri tedricîdir.

³⁸⁵ Detaylar için bkz.: Pakiş, *Kur'ân Tarihi*, s. 68.

³⁸⁶ Kur'ân'ın bir bütün olarak indirildiği dünya semasındaki izzet mekânıdır.

³⁸⁷ Detaylar için bkz.: Pakiş, *Kur'ân Tarihi*, s. 69-73.

³⁸⁸ Şuarâ, 26/192-195.

³⁸⁹ “Mekke döneminde gelen amelî hükümler umumiyetle genel ve soyut niteliklidir. Söz konusu hükümlerin somut davranışlara uygulanabilir düzeyde ayrıntılı hale getirilmesi Medine devrinde gerçekleşmiştir. Meselâ haksız yere cana kıyma, zulüm, haksızlık, israf, ölçü ve tartıda hile yapma, yeryüzünde fitne ve fesat çıkarmanın yasaklanması; adaletli davranma, iyilik ve yardımlaşma, infakta bulunma, affedici olma ve yetimleri korumanın emredilmesi böyledir. Bu yöntemle müslüman topluma kazandırılan ahlâkî duruş, Medine devrinde yapılacak ayrıntılı hukukî düzenlemeler için hem meşruiyet zemini oluşturmuş, hem de onların sorunsuz biçimde uygulamaya konulmasını sağlamıştır.” (DİA, Talip Türcan, “Tedric Maddesi”, Cilt: XXXX, İstanbul 2011, s. 265.

³⁹⁰ İçkiden sakındırma ile ilgili birinci aşama: Nahl, 16/67; ikinci aşama: Bakara, 2/219; üçüncü aşama: Nisâ, 4/43 ve son aşama (haram kılınması): Mâide, 5/90. (İçkinin haram kılınma süreci, Mekke'de başlayıp Medine'ye hicretten sonra son bulmuştur. Yani dört yıl gibi uzun bir vâdede gerçekleşmiştir. Katı kuralların kırılması için, psikososyal açıdan uygulabilecek en güzel örneklerden biridir.)

3.7. Din Dilinde Tekrir

Doğrusu tekrirden önde kısaca takrime değinmek ve bu itibarla tekririn takrir ile ilişkisini ifâde etmek yerinde olacaktır. Uzmanlara göre; “eğitim ve öğretimin olduğu her yerde, hemen ilk bakışta göze çarpan ve âdeta eğitim ile bütünlük sağlamış yegâne metot, takrîr metodudur. İnsanların en kolay ve rahat anlaşabilmelerini sağlayan unsur dil, yani ifâdedir. İnsanlar düşündüklerini, bildiklerini ve tecrübelerini çoğu zaman araya başkalarını veya bir aracı koymadan ve doğrudan doğruya karşılardakilere aktarmak ihtiyacını duymuşlardır. Bu sebeple takrîr metodu, bilgi edinmede ve aktarmada kullanılan en eski ve en etkili metotlardan biridir.”³⁹¹ Buna göre tekrire ve takririn ortak pâyeleri insan, dil ve eğitimidir. Din eğitimi disiplini ise önce *din dili* merkezli iletişim üzerinden takriri sağlar, olumlu davranış değişikliğini hedefler ve akabinde bilgi ve beyânın zihinlerde iyice yer etmesi için ihtiyaç odaklı tekrire, yani tekrar metodunu uygulayarak başarıyı sağlar. Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadîs-i şeriflerde tekririn muhtelif örnekleri mevcuttur.

*“Allah sözün en güzelini; âyetleri, (güzellikte) birbirine benzeyen ve (hükümleri, öğütleri, kıssaları) tekrarlanan bir kitap olarak indirmiştir. Rablerinden korkanların onun etkisiyle tüyleri ürperir, sonra yine Allah’ı anmaya yönelerek bedenleri ve kalpleri huzura kavuşur. İşte bu Kur’ân Allah’ın hidayet rehberidir. Onunla dilediğini doğru yola iletir. Allah kimi saptırırsa artık onun için hiçbir yol gösterici yoktur.”*³⁹² âyeti, bilginin gücünü, hüküm ve hikmetlerin huzur ve mutluluk sağladığını, hak ve hidâyet kaynağı Kur’ân’ın kurtuluş vesilesi olduğunu vurgular. Bazı tekrar/tekrire örnekleri şunlardır: *“Şüphesiz ben size gönderilmiş güvenilir bir peygamberim. Artık Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana itaat edin. Buna karşılık sizden hiçbir ücret istemiyorum. Benim ücretim ancak âlemlerin Rabbi olan Allah’a aittir. O halde Allah’a karşı gelmekten sakının ve bana uyun.”*³⁹³ (Beş tekrar). Şuarâ Sûresi’ndeki bu tebliğ, Hz. Nuh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. Lût ve Hz. Şuayb (aleyhimü’s-selâm) efendilerimiz tarafından uyarı ve dâvet mâhiyetinde olup; Nuh kavmi, Ad kavmi, Semud kavmi, Lut kavmi ve Eyke halkına yönelik yapılmıştır.

³⁹¹ Detaylar için bkz.: Gözütok, *Hz. Peygamber’in (s.a.s.) Hadislerinde Eğitim Metodları*, s. 171 ve 172’de refere edilen: Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Konya 1988, s. 144.

³⁹² Zümer, 39/23.

³⁹³ Şuarâ, 26/107-110, 125-127, 131, 143-145, 162-165, 178-180. (Krş.: Kur’ân-ı Kerîm İndeksi).

“Andolsun biz, öğüt alınması için Kur’ân’ı kolaylaştırdık. Var mı düşünüp öğüt alan?”³⁹⁴ (Dört tekrar); “Onca lûtfedilene rağmen, Rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?”³⁹⁵ (Otuz bir tekrar); “O gün (hesap günü) yalanlayanların vay haline!”³⁹⁶ (On tekrar)³⁹⁷ âyetlerindeki mesajlar gâyet açık ve anlaşılırdır. Elbette aynı disiplin Hz. Peygamber’in (s.a.s.) hitâbında da etkin olmuştur. Nitekim; “Muhatabı sözlerini ezberleyecek şekilde tane tane”³⁹⁸ ve “dinleyen herkesin anlayabileceği şekilde açık konuşan”³⁹⁹; “bir söz söyleyeceği zaman iyice anlaşılması için üç kez tekrar eden”⁴⁰⁰ Hz. Peygamber (s.a.s.) gibi “örnek”⁴⁰¹ bir öğretmenin yüksek huzurunda, “sanki başlarının üzerinde bir kuş varmış gibi...”⁴⁰² yine öğretmenlerini can kulağıyla saygı içinde dinleyen bir sahabe nesli yetiştirmiş ve dünyaya yön vermiştir.

Bilgi ile birlikte bilinç aşıl原因, usanç vermeyen ve estetik âhenkle birlikte algıları ve duyguları etkileyen tekrarların, ibret ve öğüt verici (eğitici) mâhiyette olup vurgulanan konu, kıssa vb. beyânların hafızalarda ve hayatta canlılığını korumasıyla birlikte düşünce ve davranış değişikliğini öncelediği söylenebilir. Tekrarlar genel itibariyle tevhd, ahlâk, anlam, aktif kulluk ve ibâdete vurgu yaparlar. Cennet ve cehennem muvâzenesiyle iyilik ve kötülüğün karşılıksız kalmayacağını kavratarak adâleti tesis eden tekrarlar, cehâlet ve zulmü de kesin ve keskin ifâdelerle yasaklar. Ayrıca sibak-siyak disipliniyle incelenince birbirine benzer veya yakın lafızlarla idrâklere sunulan kevnî (kozmolojik) düzen, beşerin yeryüzü hayatına; âhiretle ilgili âyet tekrarları ise insânî (irâdî) tercihlerin ve içtimâî yönelişlerin ıslahına yöneliktir. Nasıl ki hergün nefes almaya, günü ve güneşi görmeye, gıdaya ve suya, hayatın seyri için gündüze, istirahat için geceye ihtiyaç varsa; es-seb‘u’l-mesânî (tekrarlanan yedi âyet) veya ümmü’l-kitâb (Kur’ân’ın ve kulluğun esas/özü) olan Fâtîha başta olmak üzere *tekrîr* de, hakikat ve hikmet dâiresinde ihtiyaçtır; kalbin ve zihnin zindeliğine ilaçtır.

³⁹⁴ Karner, 54/17, 22, 32, 40. (Krş.: Kur’ân-ı Kerîm İndeksi).

³⁹⁵ Rahmân, 55/13, 16, 18, 21, 23, 25, 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40, 42, 45, 47, 49, 51, 53, 55, 57, 59, 61, 63, 65, 67, 69, 71, 73, 75, 77. (Krş.: Kur’ân-ı Kerîm İndeksi).

³⁹⁶ Mürselât, 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49. (Krş.: Kur’ân-ı Kerîm İndeksi).

³⁹⁷ Özellikle Hz. Âdem kıssasının farklı öğüt ve öğretilerle tekrarları ile muhtelif kıssa ve mesel tekrarları için Cerrahoğlu’nun *Tefsir Usûlü* isimli eserine bkz. (İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 24. Baskı, Ankara 2013, s. 173 vd.).

³⁹⁸ Buhârî, Menâkıb, 23; Ebû Dâvûd, Edeb, 18; Tirmizî, Menâkıb, 9.

³⁹⁹ Buhârî, Edeb, 18.

⁴⁰⁰ Buhârî, İlim, 30.

⁴⁰¹ Ahzab, 33/21.

⁴⁰² Ebû Dâvûd, Tıb, 1.

4. DİN DİLİNİN PSİKOLİNGÜİSTİK ve NÖROLİNGÜİSTİK ANALİZİ

Din dili, insanın mensup olduğu *din*, konuştuğu *dil*, düşünce ve davranışlarını şekillendiren *duygu* gibi insanlık tarihi kadar kadim bir varoluşa dayanır ve dinî iletişimin temelini teşkil eder. Elbette dinin, dilin ve *din dilinin* bir doğası ve kaynağının olduğu bilinen bir hakikattir. Bu itibarla din kaynağının, İlâhî otorite olduğunu; dil kaynaklarının, *insanla* birlikte başlıca din, aile, çevre, eğitim, kültür, akıl, algı, kalp ve duygu olduğunu; *din dili* kaynağının da kutsal metinler, kitaplar, yani Yüce Allah olduğu ifade edilebilir. Dolayısıyla metafiziğe dâir okunan, yazılan, görülen, duyulan, konuşulan, hissedilen, duygu ve algı merkezli davranış sergilenen herşey dini ve *din dilini* ifade eder. Daha öz bir ifadeyle dînî öğretilere, linguistik (dilbilimsel) açıdan *din dili* denir. İşte din ve *din diline* dâir bu öğüt ve öğretilerin insanda psikolojik olarak karşılık bulması *duygu*, nörolojik (limbik/ beyinsel/zihinsel) olarak karşılık bulması da *algı* ile gerçekleşmektedir. Bilinmelidir ki duygu ve algı, din dilinde *anlamlandırma* açısından kilit rol oynamaktadır. Bu doğrultuda aktif algılamaya/işlevsel düşünmeye sevkeden Kur’ân âyetlerinin dinamik dili ve üslûbu incelendiğinde kesinlikle duygu ve algıların dikkate alınması gerektiği anlaşılmaktadır. Duygu ve algı, *din dili* analizinde göz ardı edilen ve ihmâlından dolayı problemlerin etkin ve evrensel bir çözüme kavuşturulamadığı iki ana unsurdur. Önemine binâen ifade edilmelidir ki; *din dilinin* pragmatik ve paradigmatic (yararcı ve örnek) yapısını anlayabilmek için öncelikle *din* olgusunu anlamak; dini anladıktan sonra da *din dili* öğretilerini duygu ve algı merkezli anlamlandırmak gerekmektedir.

4.1. Din Dilinde Duyu, Duygu ve Algıların Önemi

Anlambilimcilere göre anlama ve anlamlandırmanın altı temel unsuru vardır:

1. Anlatan,
2. Anlatılan (ifade),
3. Amaç,
4. Bağlam (tabii, tarihsel, toplumsal),
5. Anlaşılan,
6. Anlayan.⁴⁰³

⁴⁰³ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 381.

Uzmanlara göre; anlatılan, anlaşılana tekabül ediyorsa bu ‘doğru anlama’dır. Doğru anlama, yukarıdaki altı unsuru da bütün detaylarıyla göz önünde bulundurmaya bağlıdır. Tarih boyunca anlama yöntemleri arasındaki fark, bu altı unsurdan sadece birine öncelik tanımaktan kaynaklanmıştır. Klasik anlambilimciler, daima anlatana öncelik tanırken, çağdaş anlambilimciler anlayanı esas almışlardır.⁴⁰⁴ İşte tam bu noktada psikolinguistik ve nörolinguistik çözümlere elzemdir. Yani din ve *din diline* ait değerlendirme yapılırken veya sosyal dil üzerinden dini ve *din dilini* anlamaya çalışırken, psikolojik ve nörolojik (duygusal ve algısal) boyutlar hesaba katılmalıdır. “Psikoloji insanın *ne olduğunu* anlamamıza yardımcı olurken, ahlâk da insanın *nasıl olması gerektiğini* araştırır. Özellikle eğitim sahasında, psikolojinin verilerinden yararlanmayan ve sadece öğütler vermekle yetinen bir ahlâk çalışması yeterince başarılı olamaz.”⁴⁰⁵ *Din dilinin* algılanması ve anlamlandırılması da interdisipliner (disiplinlerarası) analizi ve duygudurum farkındalığını gerekli kılmaktadır.

ABD New York Şehir Üniversitesi’nden Hao Li ile Heng Ji, Çin Harbin Teknoloji Enstitüsü’nden Yu Chen ile Dequan Zheng ve ABD Rutgers Üniversitesi’nden Smaranda Muresan isimli bilim insanları da, sosyoiletişim ağlarını kapsayan bir analizle duyguların dile, dilin de duygulara yansımaları üzerinde önemle durmuşlardır. Barack Hussein Obama’nın da adının geçtiği dünyanın etkin insanları ile bazı gruplar üzerinde yapılan analiz, özellikle duyguların dile yansımada yüksek önem arz ettiğini izhâr ve izah etmektedir.⁴⁰⁶

Yüce Allah’tan Peygamber’e (Vahiy yoluyla), Peygamber’den de topluma (öğreti yoluyla) iletilen mesajlarda duyularımız, duygularımız ve algılarımız en az dil kadar değer ifade ederler. Zira duyumsadığımız gibi yaşar, algıladığımız gibi aktarmaya çalışırız. Eğer eğitilmiş bir duygu ve algı ağına sahip kapasitedeysek, mesajı yüksek iletişim frekanslarıyla anlar ve aktarırız. Fakat eğitim eksikliği söz konusu ise, duygu ve algıların mesajı dar bir çerçevede anlaması ve eksik aktarması kaçınılmazdır.

⁴⁰⁴ Görmez, *Metodoloji Sorunu*, s. 382.

⁴⁰⁵ Mustafa Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, 8. Baskı, İstanbul 2015, s. 25.

⁴⁰⁶ Hao Li-Yu Chen and others, “Combining Social Cognitive Theories with Linguistic Features for Multi-genre Sentiment Analysis”, (Sosyal Bilişsel Kuramları Dilsel Özellikler ile Birleştirmek Çok Türü Duygu Analizi) *26th Pacific Asia Conference on Language Information and Computation (Dil, Bilgi ve Hesaplama İlişkin 26. Pasifik Asya Konferansı)*, U.S.A. 2012, s. 127-136.

Duyguların dışavurumu ise ya hâl dili veya kal diliyle olur. Hâl ve kâl (davranış ve konuşma) dilleri müstakil görünseler de aslında iki dilin kaynağı da duygu dilidir. Duygu dili ise iki akıl merkezinden beslenir. Biri *beynin limbik sistemi* (duygusal beyin); diğeri ise *fuâd/kalbin aklıdır*.⁴⁰⁷ Dolayısıyla duygular aklın; dil ise duyguların tercümanıdır. Bu meyanda *din dilinin* muhatabı olan her birey ve toplum, beyindeki duygu, duygu ve algıların nörofrekans merkezi olan limbik lob ve limbik sistemi iyi bilmeli ve eğitimini önemsemelidir/talep etmelidir.

Tarih boyunca duyular, duygular ve algılar (beynin limbik sistemi) iletişimde-ki anlamlandırma ve etkin aktarmada mihenk merkeziyken, eğitim ve din eğitimi sahasının iletişim dâiresinde yeteri kadar mercek altına alınmamıştır. Nitekim duyguların psikoterapik ve nöroterapik boyutlarda davranışlara etkisi düşünüldüğünde, aktif iletişimde söylemden çok davranışların değer kazandığı bir gerçektir. Bu itibarla sosyal ve dînî söylemlerde, tavır, düşünce ve davranışlarda duygu ve algıların kilit rol üstlendikleri unutulmamalıdır.

⁴⁰⁷ Bkz.: Fuâd/Kalbin Akli Nedir? *DİA*, Süleyman Uludağ, “Kalb Maddesi”, Cilt: XXIV, İstanbul 2001, s. 229-232. “...Kalp, dinî ve tasavvufî bağlamda bilgi ve düşüncenin kaynağı veya aracıdır... Kur’an’da ve hadislerde fuâd, sadr, lüb, nühâ ve rû’ gibi terimler genellikle kalp manasında kullanılmıştır. Fuâd bazılarına göre kalp ile eş anlamlıdır; bazılarına göre ise kalp ondan daha özeldir. Mütercim Âsım Efendi’ye göre kalbin Türkçe karşılığı gönül, fuâdınki yürektir. (Kamus Tercümesi, I, 445) Kur’an’da yüreğe (fuâda) metanet vermek için önceki peygamberlerin kıssalarından bahsedildiği belirtilir. (Hûd 11/120) Kalbin, göz ve kulak gibi sorumlu olduğunu bildiren âyette ise (İsrâ 17/36) fuâd kalp anlamına gelir. “Göğüs” manasındaki sadr, “Allah göğüslerde olanı bilir” (Â-i İmrân 3/119, 154) ve, “Allah bir kimsenin hidayetini dilerse göğsünü İslâm’a açar” (En’âm 6/125; Zümer 39/22) meâlindeki âyetlerde mecaz yoluyla kalp mânasında kullanılmıştır. “Ulû’l-elbâb” (Â-i İmrân 3/7, 190) ve “Ulû’n-Nühâ” (Tâhâ 20/54, 128) ifadeleriyle kalp sahiplerine hitap edilmiştir. (Râgıb el-İsfahânî, el-Müfredât, “Lüb”, “Nühâ”, “Şadr”, “Fu’âd” maddeleri) Kur’an’da akletme (düşünme) fiili kalbe nispet edilmiş; (Hac 22/46) yani düşünmenin, kalbin bir işlevi olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde fikhetmenin de (anlama) kalbin bir işlevi olduğuna dikkat çekilmiştir. (A’râf 7/179) Kur’an’da ve hadislerde kalbin mahiyeti ve tarifi üzerinde değil işlevleri ve nitelikleri üzerinde durulmuştur. Kur’an ve hadiste geçen kalp kelimesi insanın anlama, kavrama, düşünme ve şeylerin hakikatini bilme yönünü, başka bir ifadeyle insanı insan yapan ve diğer canlılardan ayıran temel niteliğini dile getirir. İnsanın idrak eden, bilen ve kavrayan tarafı olduğu için kalp İlâhî hitaba muhataptır, yükümlü ve sorumludur. Dinî ve insanî hayatın merkezinin kalp olduğu Kur’an ve hadislerde açıkça ifade edilmiştir. “Kalpleri var ama onunla bir şey anlamıyorlar” (A’râf 7/179); “Akletmek için onlarda kalp yok mu?” (Hac 22/46); “Kalbi olanlar için bunda öğüt vardır” (Kâf 50/37) meâlindeki âyetler kalbin idrak, ilim, mârifet ve düşünme aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Bundan dolayı kalp (fuâd) sorumludur (İsrâ 17/36; Ahzâb 33/5). Kalbin İslâm’daki büyük önemi iman ve inkâr mahalli olmasındandır. Bütün İslâm âlimleri imanın aslî şartının kalbin tasdiki olduğu hususunda ittifak etmiştir. (Fahreddin er-Râzî, el-Muhassal, s. 174; Teftâzânî, II, 249). İman gibi inkâr ve red de kalbin bir fiilidir. İslâm’da vahyin mahalli de kalptir. Hz. Cebrâil, Kur’an’ı Hz. Peygamber’in kalbine indirmiştir (Bakara 2/97; Şuarâ 26/193-194). Resûl-i Ekrem’in gördüğü rüyalar ve aldığı ilham kalple ilgilidir. Sûfilerin büyük değer verdikleri keşif ve mârifetin kaynağı da kalptir...” Akıl ve kalp/kalbin akli ile ilgili detaylı ve doyurucu bilgiler için ayrıca bkz.: Abdulbaki Güneş, *Kur’an’da İşlevsel Akla Verilen Değer*, Van 2003, 244 s.; Güneş, *Kur’an’da Kalp Kavramının Semantik Analizi*, Van 2003, 168 s.

Psikolinguistik ve nörolinguistik açıdan duygu ve algıların beyindeki merkezi *limbik sistem*dir. Limbik sistemin diğer bir adı da duygusal beyindir. Selin Metin'in doktora araştırmasına göre; limbik sistem, duygu oluşumu ve iletiminden sorumlu yapılar ve bu ağlar arasındaki döngülerden oluşmakla birlikte; bellek oluşumu ve depolanması, öğrenme, davranışlar, duygusal cevaplar, ruh hali, motivasyon, karar verme, dikkat ve odaklanma vb. duyularla ilgili işlevlere sahiptir. Bu görevleri yerine getirmek için limbik sistem yapıları birbirleriyle ilişki içinde ve çeşitli döngülere göre çalışırlar... Bu nedenle, bir bilişsel süreci ele alırken limbik sistemi de göz önüne almak doğru olur.⁴⁰⁸ Çünkü disleksi⁴⁰⁹ ve dille ilgili problemler, artık anne-baba veya eğitsel başarısızlıklara değil; nörolojik (algısal) faktörlere atfedilmektedir.⁴¹⁰

Dildeki Duygular isimli çalışmada, duygu ve düşünce gibi son derece öznel bir alanın ifade ve yorumlarının sadece dilden dile, kültürden kültüre değil; aynı zamanda bireyden bireye doğal olarak değiştiğini ifade eden Belinda Maia ve Diana Santos, duygu (emotion) ile ilgili önemli tespitlerde bulunmuşlardır.⁴¹¹ Maia ve Santos'a göre; bilgisayarlar, çok miktarda veriyi insan beyninden daha hızlı işleyebilmesine rağmen, insanlardaki basit duygusal tepkileri bile yorumlamaktan acizdir.⁴¹²

Bu durum gösteriyor ki, teknolojinin ileri bir seviyede olduğu çağımızda dahi *yapay zekâ* kesinlikle insan zekâsının muâdili olamaz ve her insanın aklı, duygusu ve karakteri, Yüce Allah tarafından özel olarak yaratılmıştır. İnsanın ses tonu, parmak izi vb. özellikleri bir başkasının yaratılış özellikleriyle aynı olmadığı gibi; duygu ve algıları da aynı değildir. İnsan; fitrat ve fiziğiyle, kimya ve kimliğiyle özel varlıktır. Bir nesneden milyonlarca kopya üretilebilir fakat insan seri üretime tabi değildir. Kendine has karakter, duygu ve düşünceleri vardır. Dolayısıyla insanın etik eğitimi yani ahlâk ve din eğitimi bir duygu doktoru edâsıyla verilmeli ve böylece muhatabın algılarıyla bilişsel açıdan *din dilini* anlamlandırması sağlanmalıdır.

⁴⁰⁸ Limbik sistem (duygusal beyin) ile ilgili detaylara bkz.: Selin Metin, *Eylem Seçiminin Limbik Sisteme Bağlı Olarak Dinamik Sistem Yaklaşımı İle Modellenmesi* (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi), İstanbul 2013, s. 5.

⁴⁰⁹ *Disleksi*, hafıza ve dil problemleriyle ilgili en yaygın öğrenme bozukluğudur. Dinleyememe, dinlediğini anlayamama ve unutkanlık, disleksinin en belirgin yansımalarıdır.

⁴¹⁰ Belinda Maia-Diana Santos, "Emotions in language: Linguistic and computational approaches" (Dildeki duygular: Dil ve sayısal yaklaşımlar), *Tutorial at LREC*, Portoroz/Slovenya 2016, makale sayfa numarası yok; manuel makale numaralandırma: s. 4.

⁴¹¹ Maia-Santos, "a.g.m.", m.m.n.: 5.

⁴¹² Maia-Santos, "a.g.m.", m.m.n.: 1.

5. DİN EĞİTİMİ'NDE DİN DİLİ

Bütün semavi dinlerin, kutsal kitapların ve peygamberlerin ortak gâyesi eğitimle davranış değişikliğini önceleyerek Yüce Allah'a kulluk etmeye çağrı olmuştur. Tarih boyunca toplumlara yönelik *din dilinin* temelini tevhîd akidesi,⁴¹³ ahlâk, ibadet ve olumlu davranış değişikliği teşkil etmiştir. Peygamberler kendi kavimlerinin ve dönemlerinin dilleri ile tebliğ ve irşatta bulunmuşlar, kaba/katı/kırıcı dil ve üslûptan uzak durmuşlardır.⁴¹⁴ İşte bu tutum ve tavırlar muhatabın iknâsını kolaylaştırmış ve güven aşlamıştır. Kuşkusuz kitle iknâda, karşılıklı güven, sevgi, değer ve duygu dili önem arz etmektedir. Bu bağlamda iknâî metotla muhatabı moralize eden Kur'ân-ı Kerîm'le birlikte; hadîs-i şerifte de, “*insanlarla akılları/ufukları nispetinde anlayabilecekleri şekilde konuşulması gerektiği*”⁴¹⁵ beyân buyurulmuştur ki; bu aynı zamanda güven duyacakları iknâî bir dil demektir. Doğrusu dinin özü anlaşılmadan, *din dilinin* anlaşılması mümkün değildir. Din ve *din dilinin* anlaşılması ve anlamlandırılabilmesi için de “*sözün en güzelini*”⁴¹⁶ emreden Yüce Allah tarafından “*güzel ahlâkı tamamlamak üzere*”⁴¹⁷ “*âlemlere rahmet olarak gönderilen*”⁴¹⁸ Hz. Peygamber'in (s.a.s.), rolmodellüğünün⁴¹⁹ önemiyle birlikte muhatabın işlevsel bir duygu ve algıya sahip olması elzemdir. Bu itibarla çalışmada, *eğitim, din eğitimi, dil ve din dili* kavramları üzerinden *din dili* ile ilgili problem analiziyle *I. aşama*; eğitim ve *din dili* ilişkisi analiziyle *II. aşama*; âyet ve hadîs örnekleriyle *din dilinin* etik, estetik ve üslûp yapısının din eğitimindeki önemini analiziyle *III. aşama*; din dilinin duygu, duygu ve algılara etkisinin analiziyle *IV. aşama* işlenerek olumlu düşünce ve davranış değişikliği amaçlanan *V. aşamaya* zemin hazırlanmıştır. *V. aşama* olan bu bölümde ise; çocuk, ergen, genç, yetişkin ve yaşlı kategorilerine yönelik *din dili* işlenmiştir.

⁴¹³ İlk Peygamberden son Peygambere kadar Hanif Dinin önemini ve özetini ifâde eden tevhîd zinciri:

Lâ ilâhe İllallah, Âdem Saftıyullah,

Lâ ilâhe İllallah, Nûh Nebıyyullah,

Lâ ilâhe İllallah, İbrâhîm Halîlullah,

Lâ ilâhe İllallah, Mûsâ Kelîmullah,

Lâ ilâhe İllallah, İsâ Rûhullah,

Lâ ilâhe İllallah, Muhammed Resûlullah (ve aleyhim selâmullah).

⁴¹⁴ İbrahim, 14/4; Âl-i İmrân, 3/159.

⁴¹⁵ Ebu Davud, Edeb, 22.

⁴¹⁶ İsrâ, 17/53.

⁴¹⁷ Muvatta, Hüsnü'l-Hulk, 1.

⁴¹⁸ Enbiyâ, 21/107.

⁴¹⁹ Ahzab, 33/21.

5.1. Din Eğitiminde Çocuklara Yönelik Din Dili

Kur'ân-ı Kerîm'de “dünya hayatının süsü”⁴²⁰ ve “imtihan”⁴²¹ vesilesi olarak zikredilen çocuk, biyolojik, fizyolojik vb. gelişim evreleri açısından önemli olduğu gibi eğitim-öğretim açısından da önem ve öncelik arz etmektedir. “Hiçbir baba, çocuğuna, güzel terbiyeden daha üstün bir hediye vermiş olamaz”⁴²² ifâdeleriyle eğitimin önemine dikkat çeken öğretmen Peygamberimiz (s.a.s.),⁴²³ “Çocuklarınızı üç marifet/meziyet üzerine eğitiniz: Peygamberinizin sevgisi, ehl-i beyt sevgisi, Kur'ân okuma sevgisi...”⁴²⁴ buyurarak, çocuğun doğuştan sahip olduğu din duygusunun yani fitrat özelliklerinin nasıl korunması gerektiğini öğretmektedir. Nitekim “Her doğan, fitrat üzere doğar”⁴²⁵ ifâdeleriyle meşhur olan hadîs-i şerîfin benzer bir varyantında şöyle buyurulmaktadır: “Hiçbir çocuk yoktur ki fitrat üzere doğmuş olmasın. Ancak ana-babası onu Yahudileştirir, Hıristiyanlaştırır veya Mecusileştirir.”⁴²⁶ Yetiştirilme kategorisi içinde Müslüman ifâdesi zikredilmemiştir. Zîrâ doğan her insan zaten hanif (Müslüman) olarak doğar.⁴²⁷ Hayata hanif fitratla başlayan ve her yönüyle şekillendirilmesi mümkün olan çocuğun terbiyesinden (eğitiminden) öncelikle ilk öğretmen konumunda olan anne-baba sorumludur. Zîrâ Abdullah b. Ömer'in rivâyet ettiği bir hadisle öğreniyoruz ki, Hz. Peygamber (s.a.s.), herkesin kendi tebaasından sorumlu olduğunu beyân buyurmuştur.⁴²⁸ Dolayısıyla anne-baba da evlâdının dininden, dilinden, eğitim ve öğretiminden sorumludur.

⁴²⁰ Kehf, 18/46.

⁴²¹ Teğâbun, 64/15.

⁴²² Tirmizî, Birr, 33.

⁴²³ “Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik.” (Bakara, 2/151); “Ben ancak bir öğretmen olarak gönderildim.” (Müslim, Talak, 4).

⁴²⁴ Suyûtî, el-Fethu'l-Kebîr, Hadis No: 487.

⁴²⁵ Müslîm, Kader, 23; Tirmizî, Kader, 5.

⁴²⁶ Buhârî, Cenâiz, 92; Müslîm, Kader, 23.

⁴²⁷ Hz. Peygamber (s.a.s.), ashabına, Yüce Allah'ın öğrettiklerini öğretirken; söylemekle emrolunduğu ifâdelerden biri de şudur (Yüce Allah buyurdu ki): “...Ben kullarımı hanif olarak yarattım...” (Müslim, Cennet, 63; Ahmed b. Hanbel, Müsned, Cilt: IV, 162. Ayrıca haniflikle ilgili diğer âyet ve hadisler de gayet açıklayıcıdır. Örnek âyet: “İbrahim ne Yahudi idi ne de Hıristiyan. Fakat o, hanif (Allah'ı bir bilen, hakka yönelen) bir müslümandı. Allah'a ortak koşanlardan da değildi.” (Âl-i İmran, 3/67.) Örnek hadis: “Ben Yahudilik ve Hıristiyanlıkla gönderilmedim. Hanif ve yaşanabilir bir dinle gönderildim...” (Ahmed b. Hanbel, Müsned, Cilt: V, 266).

⁴²⁸ “Hepiniz çobansınız ve tebaanızdan sorumlusunuz. Yönetici bir çobandır ve tebaasından sorumludur. Erkek ailesinin çobanıdır ve tebaasından sorumludur. Kadın eşinin evinin çobanıdır ve tebaasından sorumludur. İşçi işverenin malının çobanıdır ve tebaasından sorumludur. Dolayısıyla hepiniz çobansınız/idareciniz ve idareniz altındaki herkesten, her şeyden sorumlusunuz.” (Buhârî, Nikâh, 81, 90, 91; Buhârî, Vesâyâ, 9; Müslim, İmâre, 20; Ebû Dâvûd, İmâre, 1).

Gözütok'un ifâdeleriyle; "bir âilenin en güzel meyvesi, hiç şüphesiz çocuktur. Her anne ve baba, çocuklarının en güzel şekilde yetişmesini ve terbiye edilmesini arzu eder. Gerçek manada bir eğitimin olabilmesi için öncelikle çocuğun kötülüklerden muhafazası gerekmektedir. Zirâ ya çocuk kötü davranış ve alışkanlıklar kazanmadan önce onun eğitimi gerçekleştirilmeli; ya da davranış hâline getirdiği kötü alışkanlıklar varsa, onlar tamamen yok edildikten sonra iyi davranışları kazanması için eğitim yapılmalıdır."⁴²⁹ Eğitim-öğretimin küçük yaşlarda verilmesinin hem kolay olacağına hem de başarılı bir netice sağlayacağına; ergen ve yetişkinlerde aynı kolaylık ve başarıdan söz edilemeyeceğine dikkat çeken Gözütok, belli bir yaşa sahip insanların şahsiyet, eğitim, tavır ve davranış açısından gereken olgunluğa ulaşmamış olmaları durumunda, yeni eğitimlerle hedeflenen *insan tipine* ulaşmanın kolay olmadığını savunur.⁴³⁰ "Ağaç yaşken eğilir" atasözüyle kazanılan toplumsal tecrübeler de gösteriyor ki ihmallerin telafisi güç olmakta veya zorlanan şartlara ve uygulamalara rağmen telafi edilememektedir. Bu itibarla eğitimin öncelikli ve nitelikli olması gereken ilk müessese *âiledir*. "Çocuğun ailede öğrendiği bilgi, taş üzerine nakşedilen yazı gibi iz bırakır ve unutulmaz. Çünkü küçüklükte öğrenilen ve alışılan şeyler bir çeşit meleke kazandırmakta olup çocuk üzerindeki etkisi hayat boyu devam edecektir. Onlar, dışarıda ortaokul, lise ve üniversiteye gitseler bile merkezî okul konumunda olan ailelerini unutmaları mümkün değildir. Hatta eğitim kurumlarının tamamını bitirseler bile en son dönüp gelecekleri yer yine aileleridir..."⁴³¹ O hâlde eğitimin, hayatın ve toplumun temel taşı niteliğinde olan âile, bilgi ve bilincin ana şubesidir ve varlığına vesile olduğu çocuğun her evresinden sorumludur.

Çocuk eğitimi açısından gelişim evrelerinin dikkate alınması başarı sağlanması açısından önem arz etmektedir. Özellikle psikososyal açıdan çocuğun sağlam karakter kazanmasında, gelişim dönemleri kilit rol oynamaktadır. "Jean Piaget'nin, gelişimi evreler halinde inceleyen ve bilişsel süreçlerin de biyolojik süreçler gibi gerçekleştiğini ileri süren tezi, eğitim çalışmalarının önünü açmıştır."⁴³²

⁴²⁹ Gözütok, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, İstanbul 2016, s. 69.

⁴³⁰ Gözütok, *Süfi Pedagojisi*, İstanbul 2012, s. 104.

⁴³¹ Fikret Karaman, *Din ve Sosyal Hayat*, 2. Baskı, Ankara 2016, s. 168.

⁴³² Cemil Oruç, "Piaget'nin Bilişsel Gelişim Kuramının Erken Çocukluk Din Eğitimine Yansımaları: Ronald Goldman'ın Bulguları Çerçevesinde Din Eğitiminin İmkânı", *International Early Childhood Education Congress (Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Kongresi 18-20 Mart 2016)*, İstanbul 2016, s. 373.

Cemil Oruç'un tespitlerine göre; Piaget'nin kuramında soyut düşünce 10-11 yaşlarında gelişmeye başlarken Goldman'da soyut dini düşünce 13-14 yaşlarında gelişmeye başlamaktadır. Oruç, aradaki iki-üç yıllık gecikmenin iki sebebine işaret ederek sözlerine devamla şöyle der: “Bunun ilk sebebi, dini düşüncenin gelişiminin bilişsel gelişime bağlı olarak gerçekleşmesidir. Çocuklar ‘din dili’ni anlamadan önce genel deneyimlerle zenginleşmeli ve sembolik ifadeleri, metaforları anlayacak deneysel zenginliğe ulaşmalıdır. Çocukların özellikle dini kıssalardaki bu türden ifadeleri anlaması için soyut düşünce yeterliliğine ulaşması gerekir. Gecikmenin ikinci sebebi ise çoğu zaman yetersiz ve bazen de gereksiz bilgi yüklenmesidir. Özellikle de henüz soyut işlemler dönemine ulaşmadan çocuğa bu tür sembolik ve metaforik ifadelerin anlatılması onun bunları tam ve gerçek anlamda kavrayamamasına ve bazen de yüzeysel veya yanlış anlamasına sebep olur. Gerçek anlam yerine yüzeysel anlamı benimseyen çocuklar ilerleyen yaşlarda sadece öğrendikleri ve benimsedikleri ile yetinme eğilimi gösterirler. Bundan dolayı da soyut dini düşüncenin gelişimi gecikir.⁴³³ Doğrusu çocuk tarafından eğitimin algılandığı ve anlamlandırıldığı ilk dönemden itibaren, âilenin doğru ve yönlendirici telkinleri, tutum ve davranışları etkin rol oynamakta ve çocuğa yönelik *din dili* bu seyir sürecinde aynı şekilde etkin olarak kullanılmaktadır. Ne var ki zikredilen sembolik ifade ve metaforlar, dinî kıssa ve hikâyelerle soyut düşüncenin gelişimi genel olarak zayıf kalmakta ve yanlış metot ve üslûptan dolayı çocuklar *din dilini* anlamakta güçlük çekmektedirler.

Bu dönemin dini gelişim açısından önemli bir özelliğinin *antropomorfik*⁴³⁴ düşünce şekli olduğunu ve buna göre çocuğun birçok soyut kavrama somut anlamlar yükleyerek onları somut özelliklere göre düşündüğünü ifade eden Oruç, bu düşünce şeklinin Piaget ve Goldman'a göre kendiliğinden geliştiğini; dil ve deneyim konusundaki sınırlılıkları sebebiyle çocukların, soyut ve metaforik birçok ifadeyi zihinsel şemalara sahip oldukları en yakın kavramlarla ifade ettiklerini; bunun da doğal olarak çocukların benzetmeler yapmalarına ve ortak noktalar buldukları konularla ilişkili olarak düşünmelerine yol açtığını dile getirmektedir.⁴³⁵

⁴³³ Oruç, “a.g.m.”, s. 376.

⁴³⁴ İnsanbiçimci düşünce anlamında kullanılır. Çocuklar açısından söylemek gerekirse; soyut varlığı somut bir varlık olan insana benzetme durumu.

⁴³⁵ Oruç, “a.g.m.”, s. 376.

Bu süreçte ebeveyn sevgisi ve ilgisi kesinlikle göz ardı edilmemesi gereken olgulardır. “Psikologlar, ebeveynin sevgi ve şefkat gibi mânevî ilgisinin, çocuklar için maddî ilgi kadar zorunlu bir ihtiyaç olduğunu ısrarla belirtmektedirler. Modern psikoloji göstermiştir ki, ebeveynin -özellikle de annenin- sevgi ve şefkatinden yoksun kalan çocuklar, ruhî ve ahlâkî bakımdan kusurlu olmakta, bu şekilde yetişen kişilerde suç işleme temâyülü kuvvet kazanmaktadır.”⁴³⁶ Anne-babanın çocukları için dinî ve ahlâkî konularda iyi örnek olmaları gerektiğini ifade eden Mustafa Çağrııcı, aksi hâlde sözleriyle telkin etmeye çalıştıklarını davranışlarıyla yalanlamış olacaklarını ve aslında çocukların, sözlü telkinleri fiil hâline dönüştürmekten çok gördüklerini taklit etme kabiliyetine sahip olduklarını savunur.⁴³⁷ Zirâ ebeveynler, çocukların yakın çevrelerindeki modeller olarak ilk özdeşim kurdukları kişilerdir.⁴³⁸ Bu itibarla özdeşim kurulan modelin/modellerin din ve dile dâir aktarımları, çocukta kalıcı izler bırakabilmekte ve *din dili* algıları pozitif veya negatif yönde oluşabilmektedir.

Pedagojik yaklaşımla çocuklara yönelik *din dili* üzerinden inanç duygusunun temelindeki iki esas duygunun *Allah sevgisi* ve *Allah korkusu* olduğunu savunan Ahmet Yusuf Özel, bu duyguların aynı zamanda ibadete yönelten faktörler olduğunu; ancak henüz ibadetle mükellef olmayan çocukta bu iki duygunun nasıl etki bıraktığının gözlemlenmesi gerektiğini dile getirir. Yerli-yersiz yapılan Allah korkusu telkinlerinin çocuk ruhunda birtakım olumsuz sonuçlara yol açtığını ve bu nedenle ilk yaşlardan itibaren başlatılması gereken faaliyette, Allah sevgisinin esas olması gerektiğini vurgulayan Özel,⁴³⁹ sözlerinin devamında şunları kaydeder: “İnsandaki duyguları ve bunların nasıl geliştiğini inceleyen Psikanaliz de insanda en temel duygunun sevgi ve bağlanma duygusu olduğunu ileri sürmektedir... Duygusal gelişmenin, zihinsel gelişmeden önce olduğunu tespit eden psikologlar, her şeyden önce, çocuğun kalbini kazanarak ondaki güven, ümit ve bağlanma duygularını geliştirmenin gerekli olduğunu ortaya koymuşlardır. Bu nedenle, özellikle 3-8 yaşları arasında verilecek din eğitiminde, Allah’a iman öğretimi söz konusu olduğunda; çocuk için, Allah sevgisine dayalı bir öğretim metodu tercih edilmelidir.”⁴⁴⁰ Doğrusu *din dili* de bunu gerektirir.

⁴³⁶ Çağrııcı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, s. 213.

⁴³⁷ Çağrııcı, *a.g.e.*, s. 216.

⁴³⁸ Ahmet Yusuf Özel, *Çocuğunuzun Okul Başarısı İçin Yapmanız Gerekenler*, İstanbul 2010, s. 26.

⁴³⁹ Özel, *a.g.e.*, 62.

⁴⁴⁰ Özel, *a.g.e.*, 63.

Ebeveyn eğitiminden sonraki ilk pedagojik eğitim, kuşkusuz okul öncesi eğitimidir. “Okul öncesi dönem din eğitiminin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesinin önemli koşullarından biri, belki de en önemlisi öğretmenin yeterliliğidir. Çünkü öğretmen din duygusunu çocuğun gündemine taşıyıp onu çocuğun özel koşullarına göre yorumlama sorumluluğunu üstlenmektedir. Bu bakımdan öğretmenin din eğitimi konusunda belirli yöntemleri benimsemiş olması gerekir.⁴⁴¹ Ancak dikkat edilmesi gereken başka bir husus da âile, okul ve sosyal çevre arasındaki uyumdur. Okul ve sosyal çevreyi belirleme ve bu doğrultuda başarı kaydetme âilenin inisiyatifindedir. Karaman’ın dediği gibi; çocukların eğitimi, yetiştirilmesi ve topluma kazandırılması ile ilgili asıl mekân aile, okul ve çevredir. Bu nedenle aile, okul ve çevre üçgeninde çocuk ve gençlerin arayışlarına uygun bir ortamın olması şarttır. Âilenin öğrettiklerini okul, okulun öğrettiklerini ise çevre dışlamamalıdır...”⁴⁴² Aksi hâlde yanlış uygulanan metotlar ve *din dili* üzerinden çocuklara yönelik itici tutum, tavır ve davranışlar, ergenlik döneminde çocukların dine karşı mesafeli olmasına sebebiyet verebilmektedir. Ayrıca eğitim müesseselerinin çocuklara ilişkin eğitimi, ebeveyn eğitimi veya tutum ve davranışlarıyla çelişirse sürecin zorlaşması kaçınılmaz olacaktır. Burada ebeveyn ve öğretmenin eğitim, uygulama, tavır ve davranış tutarlılığı önem arz etmekte ve ihtiyaç oranında periyodik olarak ebeveyn eğitimini de gerekli kılmaktadır.

Piaget ve Goldman kuramlarından hareketle; erken çocukluk döneminin, sezgisel dinî düşüncenin geliştiği hazırlık aşaması olduğunu vurgulayan Oruç, çocuğun, ergenlikten itibaren edineceği soyut dini düşünce yeterliliğine ulaşmak için bu dönemde (hazırlık mahiyetinde) doğal bir din eğitimi sürecinden geçmesi gerektiğini ve dinî tasavvurları ayrı bir konu şeklinde değil günlük hayatın işleyişi içerisinde doğal olarak öğrenerek gelecekteki dinî hayata hazırlanabileceğini savunmaktadır.⁴⁴³ Sözü edilen bu adaptasyon sürecinde, çocuğun duygu, merak ve hayâl olguları belirgin ve aktif olduğundan dinî içerikli oyun ve etkinliklerle desteklenmeli, sevgi ve merhamet söylemleriyle duygu ve algıları iyiliğe kanalize edilmeli, merak ettikleri dikkate alınarak anlayabileceği bir dille cevaplandırılmalı ve hayâllerini anlatmasına imkân tanınarak idrâki kolaylaştırılmalıdır.

⁴⁴¹ Oruç, “a.g.m.”, s. 378.

⁴⁴² Fikret Karaman, *Din ve Sosyal Hayat*, 2. Baskı, Ankara 2016, s. 169.

⁴⁴³ Oruç, “a.g.m.”, s. 384.

Uzmanlara göre özellikle okulöncesi dönemde, çocukların sağlıklı bir dinî inanca sahip olabilmeleri için dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Çocuklar bu dönemde genelde egosantrik (benmerkezci) duygu ve düşünceye sahip olduklarından kendilerini hayatın merkezinde düşünürler ve hayal dünyaları çok geniştir. Kolay inandıkları için özellikle soyut kavramlara itiraz etmeden anlatıldığı gibi kabûl ederler. İbadet şekilleri dâhil; gördükleri hemen her şeyi taklit ederler. Âilelerine güvenirlere ve âilelerinin sosyokültürel durumuna göre gelişim gösterirler. Her şeye meraklı oldukları için duyduklarını ve hayal yoluyla manevi varlıkları ve soyut kavramları sorarlar.⁴⁴⁴ Duygularıyla hareket ettikleri için özellikle gördüklerinin etkisinde kalırlar. Çünkü çocuklarda bilişsel gelişim aşamalarında görsel algı zihinsel algıdan önce gelir. Dolayısıyla çocukların eğitiminde sözlerden çok davranışlar etkilidir.⁴⁴⁵ Bu hassas dönemde soruları ciddiye alınarak net cevaplar verilmeli, ifâde ve işlemleri kâle alınmalı, tüm çekince ve korkuları giderilmeli, Yüce Allah ve Hz. Peygamber (s.a.s) ile ilgili tasavvurlarının olumlu olması yönünde pedagojik destek verilmeli, asla kutsal konularda korkutulmamalı, ödül-ceza uygulamalarının dengesi korunmalı, mümkün mertebe ceza uygulanmamalı (zarûri bir hâlde uygulanacaksa da fiziki ve psikolojik açıdan zarar/şiddet görmeyecekleri şekilde olmalı), ödüllere teşvikleriyle eğitimi ve kutsal değerleri sevmesi sağlanmalıdır.

Elbette burada en büyük sorumluluk âilenin bilinçli sorumluluğudur. Çocuk psikolojisi uzmanlarından Haluk Yavuzer'e göre; gerek sosyal gerekse de kutsal dile âit eğitimde ve kelime öğretiminde, âile kurumu, çocuğun alacağı kavramları seçerek vermek, onları yorumlamak ve sonucu değerlendirmekle mükelleftir. Bu seçici ve değerlendirici süreç, çocukta kişisel ve sosyal davranışlarla ilgili değer duygusunun gelişmesiyle sonuçlanmaktadır. Hiç kuşkusuz çocuğun bulunduğu kültür çevresi içinde yer alan ve onu etkileyecek olan gelenek ve kurallar da vardır. Ancak yargıların oluştuğu, tercihlerin yapıldığı ya da en azından etkilendiği yer âiledir. Kişiliğin gelişmesi, bir dizi tercihin geliştirilmesiyle olanaklıdır. Bu tercihler bireyin değerlerini temsil eder ve geniş ölçüde âilenin koşullandırmasının bir sonucudur.⁴⁴⁶ Dolayısıyla din, dil, düşünce, davranış, sevgi, merhamet vb. değerlerin ilk kaynağı âiledir.

⁴⁴⁴ Krş.: İsmail Karagöz, *Kur'an'ı Yaşamak: İyi İnsan İyi Müslüman*, 4. Baskı, Ankara 2015, s. 331.

⁴⁴⁵ Detaylara bkz.: Karagöz, *a.g.e.*, s. 333.

⁴⁴⁶ Haluk Yavuzer, *Çocuk Psikolojisi*, 19. Baskı, İstanbul 2000, s. 136.

Nitekim uzmanlarca yapılan araştırmalar sonucu varılan kanaat şu yöndedir: “Çocuklarda sağlıklı bir din anlayışının oluşması öncelikle âilenin yaşantısı, davranışı ve sevgisi ile mümkün olabilmektedir. Sevgi, çocukları Allah inancına yaklaştıran bir unsurdur ve zamanında kazandırılması gereken bir özelliktir. Sevginin hâkim olduğu bir âilede yetişen çocuğun yetişkinlik döneminde her bakımdan başarılı, sosyal ve din ile barışık olduğu gözlemlenmiştir... Çocukların din eğitiminde en önemli konu, yetişkinlerin söz ve davranışlarının birbiri ile uyumlu ve örnek alınabilecek nitelikte olmasıdır. Çocuklar için yapılacak bütün faaliyetlerde olaylara ‘çocuk gözü’ ile bakabilmek ve dini ‘çocuğun dini’ olarak sunabilmek, anlayabilecekleri bir ‘din dili’ kullanmak işimizi hayli kolaylaştıracaktır.”⁴⁴⁷ Zîrâ çocuk dili sevgi, merhamet ve duâ dilidir. Nitekim Nebevî öğreti, çocuklara sevginin hissettirilmesini⁴⁴⁸ merhamet gösterilmesini⁴⁴⁹ ve duâ edilmesini⁴⁵⁰ öğütlemektedir.

Çocuk, aldığını kabûl eder ve öğrendiğini kabûle sunar. Başka bir ifâdeyle çocuk *aynadır*. Gördüğünü olduğu gibi yansıtır. Bu hakikat olumlu yönde de olumsuz yönde de tezâhür eder. Özellikle karakter oluşumunun ilk hassas evresi olan 0-6 yaşa ve erken çocukluk dönemine özel önem gösterilmelidir. “Uzmanların ve bilim adamlarının söylediğine göre çocuklar kişilik gelişiminin büyük bölümünü yedi yaşına kadar tamamlar.”⁴⁵¹ Kişilik gelişimini ve çocuk psikolojisini çok iyi bilen Hz. Peygamber’in (s.a.s.), güven veren giyimi ve tebessümüyle çocukları öperek merhamet göstermesi,⁴⁵² bir dizine Üsâme b. Zeyd’i, diğer dizine torunu Hasan’ı oturtarak ve onları bağırına basarak duâ etmesi,⁴⁵³ adalet duygusu gelişimi için çocuklara yönelik hakkâniyetli olmayı öğütlemesi,⁴⁵⁴ mescide gelen çocuk sıkılmasın diye namazını kısaltması⁴⁵⁵ vb. davranışları, çocuklara yönelik *din dilinin* pratize edilmiş örnek yansımalarıdır.

⁴⁴⁷ Mustafa Önder, “Sevgi, Din Dili ve Hikâyelerin Çocukların Din Eğitimindeki Yeri ve Önemi” *The Journal of Academic Social Science Studies*, Cilt: VI, Sayı: 3, s. 1286.

⁴⁴⁸ Tirmizî, *Birr*, 15; Ebû Dâvûd, *Edeb*, 66.

⁴⁴⁹ Müslim, *Fedâil*, 66; Tirmizî, *Birr*, 16.

⁴⁵⁰ Ebû Dâvûd, *Vitr*, 29; Tirmizî, *Deavât*, 47; İbn Mâce, *Duâ*, 11.

⁴⁵¹ Demircan, *a.g.e.*, s. 99-100.

⁴⁵² Buhârî, *Edeb*, 18.

⁴⁵³ Buhârî, *Edeb*, 22.

⁴⁵⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt: IV, 269.

⁴⁵⁵ Nesâî, *Kible*, 35.

Aslında sadece çocukların değil; bütün yaş gruplarının ihtiyacı olan *din dili*, teorikten ziyâde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uyguladığı gibi pratik bir *din dilidir*. Yaşanabilir, hayata taşınabilir, kategorik şekilde uygunabilir ve en önemlisi devam ettirilebilir pratik bir *din dili*, çocuk, ergen, genç, yetişkin ve yaşlı kategorileri tarafından memnûniyetle kabûl edilebilecek ve sonraki nesillere aktarılabilir bir *din dilidir*.

Ne var ki *din dili* üzerinden dinî kavramları muhatabın diline, düşüncesine ve davranışına aktarma husûsunda, günümüzde hâlâ pratize edememe problemleri yaşanabilmektedir. Bunu eleştirel bir yaklaşımla kritik eden Bülent Ata der ki; "Bugün modern hayatın köşeye sıkıştırdığı insanlar, içine doğdukları kültürle bir aidiyet krizi yaşıyor. Dinin, hayatın merkezinden dışarı doğru itildiği bir zamanda yaşıyoruz. Eskiden *Müslümanca yaşamak* için ihtiyaç duyduğumuz tüm edimler ailede kolayca içselleştirilebilirdi. Din, kitaplarla öğretilen bilgiler toplamı olmaktan çok, davranışlara sinmiş ahlâkî değerlerle iç içeydi. Din su içmek, yemek yemek gibi gözlemleyerek, model aldığımız, sevdiğimiz insanlardan kendiliğinden öğrenilen ve coşkuyla yaşanan bir şeydi... Söylenen masalların, türkülerin, şiirlerin kahramanları dindar insanlardı. Dinî bilgi ise aktarılan bir ham malzemeden çok, hayata karışmış, yani işlenmiş, kendini kolayca insanlara sevdirecek nefâsetteydi."⁴⁵⁶ Ancak geldiğimiz noktada teorik çok, pratik az... Eğitim sistemleri insanlara kütüphaneler dolusu kitap yükleyedursun, her geçen gün istedik düşünce ve davranışlar zayıflamaktadır.

⁴⁵⁶ Bülent Ata, "Dinî Kavramların Çocuk Diline Aktarılması Sorunu", *Türkiye III. Dinî Yayınlar Kongresi: Türkiye'de Çocuk Yayıncılığı (28-30 Ekim 2005-Ankara)*, Ankara 2007, s. 289. Araştırmanın 296. Sayfası ve devamında; "Allah", "Peygamber", "duâ", "âmin", "İslâm", "ibadet", "selâm", "bayram", "besmele", "ezan", "cami", "sevap", "günah", "helal", "haram", "hac", "oruç", "imsak", "iftar", "hadis", "cennet", "cehennem" vb. kavramlarla, çocukların zihin ve gönüllerinde pedagojik olarak yer etmesi gerektiği şekilde anlaşılır ve sevgi temelli bir dille gayret sarfeden Bülent Ata'nın çalışmalarından bazı örnekler:

Çocuklara Hadis Tanıtımı/Anlatımı Örneği: Hadis: Peygamber Efendimizin söylediği sözler... Bize yol gösteren, örnek olan sözlerdir. Hadisler, dinimizi öğrenmekte bize kaynaklık eder. Karanlık sokaklarda tanıdık bir ses gibidir. Ona tutunup yürürüz; yüreğimize iman, adımlarımıza güç katar. Nerede duracağımızı, nereden döneceğimizi, nerede koşacağımızı söyler. Efendimizin tatlı dili...

Çocuklara Terâvih Tanıtımı/Anlatımı Örneği: Ramazan ayında hep birlikte kılınan bir namazdır. Yirmi rekat kılınır. İftardan sonra akşamı kılıp azıcık dinlenilir, birer çay içilir. Sonra ailecek, camilerde ya da evlerde cemaat olup yatsı namazı, ardından da terâvih kılınır. Çocukları namaza alıştırmak için neşeli, güzel vakitlerdir. Camiiler, evler, Ramazan'ın bereketiyle dolup taşar. Her cami, her ev bir mü'min kalbi olur, dolar taşar, dolar taşar...

Çocuklara Bayram Anlatımı Örneği: Bayram deyince yürek genişler. Çoluk çocuk, genç ihtiyar, bayram deyince yüzleri ve kalpleri birbirine yönelir. Sabah erkenden kalkılır. Birlikte namaza gidilir. Camiler çiçek açar gibi insan açar... Camide yer kalmaz, bahçeye taşar. Yer gök aşk (sevgi) kokar. Namazdan sonra herkes kucaklaşır, kardeş olur. Anneler tatlılar, yemekler hazırlar. Küslüğün bahanesi kalmaz...

Oysa bütün ilmî kitapların tek kitabı yani Kur'ân-ı Kerîm'i anlama çabasıyla kaleme alındığı asrımızdan, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve ashâbı tarafından dünyaya yön verilen asr-ı saâdete bakıldığında; İslâm'ın istendik davranış değişikliği mesajının algılanmış, anlamlandırılmış ve hayatın her alanında pratize edilmiş olduğu; içselleştirilen bilginin bilince dönüştüğü tespit edilmektedir. Bugün siyer, sîret, meğazi, İslam tarihi vb. eserlerden hangisi incelenirse kuvvetle muhtemel bu neticeye ulaşılacaktır. Bilgiye ulaşmanın problem olmadığı, bir *tıkla* ciltler dolusu bilgiye ulaşmanın *an* meselesi olduğu, ancak bilincin belirginleşme ihtiyacının olduğu bu çağda, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yöntem ve yaklaşımlarına her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. (Özellikle ebeveyn ve öğretmenlerin, iknâ etmede ve soyuta/aşkına ilişkin sorularını cevaplandırmada zorlandıkları çocuklar husûsunda...) Eğitimin her alanında olduğu gibi *din dili* alanında da Hz. Peygamber (s.a.s.) örneklik teşkil etmekte, bilhassa çocuklara yönelik tutum ve davranışları psikososyal problemleri etkin olarak çözmektedir.

Doğrusu karne başarısına odaklanılan ve ruhuyla, duygusuyla birlikte karakter gelişimi ihmâl edilen çocukların en çok da sevgi ve ilgiye muhtaç oldukları âşikârdır. Çocuğa yönelik din eğitimi de, *din dili* de ancak bu sevgi ve ilgi kanalıyla aktarılabilir. Bunun gerekliliğini tespit ve analiz için bilimsel araştırmalar ve klinik bulgular şart değildir. Gözütok'un pedagojik eğitime ilişkin ifâdesiyle; "Resûlullah (a.s.m.) herhangi bir konuda öğretimi gerçekleştirirken, topluca eğitim ve öğretim yaptığı gibi, bazı zamanlarda da kişilerle tek tek ilgilenirdi. Günümüzde de pedagoğların işaret ettikleri gibi öğrencilerle fert fert ilgilenmek, öğretimin başarısını arttıran en önemli âmillerdendir."⁴⁵⁷ "İslam eğitim anlayışında öğrenci-öğretmen münasebetlerinin temelini sevgi, saygı ve karşılıklı güven oluşturur. Temel ne kadar sağlam olursa, yapının da o derece sağlam olacağı şüphe götürmez. Sevgi ve saygı eğitim-öğretim binasını ayakta tutan iki temel esastır. Zîrâ öğretmen öğrenciyi sevmedikçe, ona arzulanan şekilde bilgi vermediği gibi, öğrenci de öğretmenini saymadıkça, yeterli bilgi alamaz."⁴⁵⁸ Sevgi ve güven dili fitrat dilidir. Sevgi ve güven, anlamaya; anlamak da doğru düşünce ve olumlu davranış değişikliğine zemin hazırlamaktadır.

⁴⁵⁷ Gözütok, *Resûlullah (a.s.m.) Döneminde Eğitim ve Öğretim*, İstanbul 2014, s. 179.

⁴⁵⁸ Köylü-Gözütok, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul 2017, s. 317.

Nitekim araştırmalara göre anlayarak öğrenme, ezberleyerek öğrenmeye göre daha kalıcı ve hatırlanabilir değerdedir.⁴⁵⁹ Yine eğitim modelleriyle hedeflenen *ken-dini tanıma* da bu anlam ekseninde gerçekleşmektedir. Mahmut Dündar'a göre; "İslam Dini'nin ilme verdiği önemin ardında yatan belirgin neden, insanın kendini tanıma ve dünya ile âhret saâdetini kazanma düşüncesinde anlam bulur."⁴⁶⁰ Bu sürecin hareket merkezi ve öngörülen eğitimle çocuğun terbiye edilme alanı öncelikle âiledir. Kuşku yok ki; "aile, çocukların ruh halleri ve hareketlerinin izlendiği, kabiliyetlerinin geliştirildiği ve olumsuz tavırlarının değiştirilmeye çalışıldığı bir eğitim müessesesidir."⁴⁶¹ ocuk, âilesinde bu marifet ve meziyetlerle donandığı zaman elbette diğer eğitim süreçlerini de başarı ile tamamlayabilecektir. Her eğitim sağlam bir zemin üzerine binâ edildiğinde başarı ile sonuçlanabileceği gibi, *din dili* eğitimi ve iletişimi de ancak sağlam bir karakter sahibinin duygu ve algı ağlarına işlendiği zaman başarı sağlanabilecektir.

Mustafa Karataş'ın kritiğiyle, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), anlattığı konuyu dinleyenlerin zihninde canlandırmak için soyut kavram ve ifadeleri somut hâle getirdiği ve muhataplarının anlayacağı seviyeye indiği öğrenilmektedir. Karataş, tespitlerine devamla der ki; Hz. Peygamber (s.a.s.), cennete ilk giren kimsenin kendisi olacağını anlatırken, cennetin kapısını nasıl çalacağını hareketleriyle izah etmeye çalışmıştır. Bu olaya şahit olan Enes b. Mâlik (. 93/712), "Hz. Peygamber'in (s.a.s.), '*Cennetin kapısını ilk defa alan ben olacağım*'⁴⁶² derken eliyle sanki bir kapıyı tıklyormuş gibi kapı halkasını tutup çaldığı hâlâ gözümün önünde" demektedir."⁴⁶³ Hz. Peygamber (s.a.s.) ile Hz. Enes (r.a.) arasında karşılıklı bir sevgi-saygı olduğundan, anlatım ve davranışlar içselleştirilmiş, düşünce ve davranışlar bu yönde değiştirilmiştir. Çocukların; daha çok sevdiklerini taklit ettikleri, onunla zaman geçirmek istedikleri ve sadece güven duydukları insanları dinleyerek düşünce ve davranışlarını değiştirdikleri gerçeğinden hareketle denilebilir ki; Hz. Enes (r.a.) ve diğer sahabe efendilerimiz daha çok bu duygu atmosferi içinde hareket etmişlerdir.

⁴⁵⁹ Köylü-Gözütok, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, s. 328.

⁴⁶⁰ Mahmut Dündar, *İlk Dönem İslami Eğitim-ğretim Faaliyetleri*, İstanbul 2011, s. 27.

⁴⁶¹ Dündar, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁶² Dârimî, Snen, Mukaddime 8.

⁴⁶³ Mustafa Karataş, "İletilişimde Hz. Peygamber'in örnekliği ve Beden Dili", *Din ve Hayat*, Haziran 2014, Sayı: 22, s. 24.

H.z. Peygamber (s.a.s.), ekseriyetle duygu ve davranış dili üzerinden temsilde bulunmuştur ki; tebliğ ve tebyin sürecinde başarının ana unsurlarından biri de budur. Ebû Katâde el-Ensârî'nin rivâyetiyle; H.z. Peygamber (s.a.s.), torunu Ümâme'yi (H.z. Zeyneb'in kızı) kendisiyle mescide götürür ve Ümâme çok sevdiği dedesinin omuzlarındayken (rükûda düşmesin diye yere bırakıp tekrar alarak) imamlık yapar ve namazını o hâlde tamamlar.⁴⁶⁴ Yine H.z. Peygamber'in (s.a.s.) şefkatini, meşhûr rivâyetlerle anlatılan diğer torunlarında, sahabe çocuklarında ve hatta gayr-ı Müslim çocuklarında dahî görmek mümkündür.⁴⁶⁵

Kâbe-i Muazzama müezzinlerinden Ebû Mahzûre'nin (r.a.), henüz Müslüman olmadığı dönemde gayr-ı Müslim bir grup çocukla birlikte ezanla dalga geçtiği esnada H.z. Peygamber (s.a.s.) ile tanışması, merhametine hayran kalması şu duygu atmosferinde gerçekleşir:⁴⁶⁶ H.z. Peygamber (s.a.s.) ve sahabe efendilerimiz Huneyn seferinden dönerken, yolda konakladıkları yerde ezan okunur. Henüz Müslüman olmayan Ebû Mahzûre ve arkadaşları ezanla dalga geçerler. Çağrıldıklarında yine arkadaş grubu olarak H.z. Peygamber'in (s.a.s.) huzûruna varırlar. “*Yüksek sesini duyduğum hanginizdi?*” sorusu üzerine; arkadaşları Ebû Mahzûre'yi işâret ederler, o da itiraz etmez. Ebû Mahzûre misafir kalır, arkadaşları giderler. H.z. Peygamber (s.a.s.), Ebû Mahzûre'ye ezan kelimelerini öğretir, o da aynı şekilde tekrar eder. Ezan bitince H.z. Peygamber (s.a.s.), Ebû Mahzûre'nin kalbinin İslâm'a ısınması arzusuyla içinde gümüş bulunan bir keseyi ona hediye eder ve onun alınına, yüzüne ve göğsüne dokunarak duâ eder. Bu duygu dolu atmosferde Müslüman olan Ebû Mahzûre, Mekke'de ezan okumak için izin ister, H.z. Peygamber de (s.a.s.) onun bu isteğini geri çevirmez. Önceleri İslâm'a ve Müslümanlara karşı kalbi öfke ve nefretle dolu olan Ebû Mahzûre'nin kalbinde (bu tavır ve davranışlar sonrasında) öfke ve nefretten eser kalmaz ve yerini sevgi ve sadakate bırakır. Öyle ki; H.z. Peygamber'in (s.a.s.) dokunduğu perçemlerini kestirmez ve O'nun (s.a.s.) eli değdi diye başkasının dokunmasına da izin vermez.⁴⁶⁷ H.z. Peygamber (s.a.s.) ve sahabe efendilerimiz ile Ebû Mahzûre (r.a.) arasında geçen bu hâdise, duygu ve davranışlara yansıyan *din dili*yle insan onurunun nasıl korunması gerektiğine dâir büyük insanlık âilesi için Nebevî bir örnektir.

⁴⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 304.

⁴⁶⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 467.

⁴⁶⁶ Detaylar için bkz. ve krş.: DİB, *Hadislerle İslâm*, Cilt: III, s. 451-452.

⁴⁶⁷ Ebû Dâvûd, *Salât*, 28; Nesâî, *Ezân*, 6; İbn Mâce, *Ezân*, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 408, 409.

Yine Hz. Peygamber (s.a.s.), uygun olmayan bir davranışta bulunan Râfi b. Amr isimli çocuğun onurunu koruyarak, dini temsil eden bir şahsın, çocuğa yönelik *din dilini* davranış diline nasıl yansıtması gerektiğini şu örnek olayla öğretmektedir: Râfi b. Amr (çocukluk yıllarında), hurma için Ensardan bir zâtın ağaçlarını taşlar. Bahçe sahibi bu olay üzerine onu yakalar ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzûruna çıkarır. Hz. Peygamber (s.a.s.), olayı bir de çocuktan dinlemek için hurma ağaçlarını neden taşıdığını sorar. Râfi b. Amr, utangaç bir edayla acıktığını ve yemek için taşıdığını söyler. Hz. Peygamber (s.a.s.), henüz haram kavramının ne olduğunu (mükellefiyet) bilmeyen Râfi b. Amr'ın onurunu koruyarak, ağaçları taşlamamasını ve ağaçların dibine düşen hurmaları yiyebileceğini ifâde buyurur. Merhametle Râfi b. Amr'ın başını okşayan Hz. Peygamber (s.a.s.), “*Allah'ım bu yavrunun karnını doyur*” diye duâ eder.⁴⁶⁸ Asr-ı saâdetin nasipli çocukları, kendileri için duâ diliyle niyazda bulunan,⁴⁶⁹ merhamet ve duygu diliyle dokunan,⁴⁷⁰ dostluk diliyle bineğine bindirip sevindiren,⁴⁷¹ değer diliyle omuzlarında taşıyan,⁴⁷² güven diliyle aralarına karışan⁴⁷³ ve selamlaşan,⁴⁷⁴ hatta beş yaşını hatırlayan Medinelî Mahmûd b. Rebi'in rivâyetiyle yüzlerine su püskürterek kendileriyle oynayan⁴⁷⁵ ve şirin bir dille şakalaşan⁴⁷⁶ örnek bir şahsiyetin (s.a.s.) şahsında İslâm'ı ve insanı sevdiler. *Din dili*, hayata hitap eden ve her yönüyle onları yönlendiren, duygu ve algılarını pozitif etkileyen ve davranışlarını düzelterek değiştiren bir rahmet ve hidâyet olarak tecellî etmiştir.

Bu örnekler ışığında; *din dilinin*, Hz. Peygamber (s.a.s.) ve sahabe efendilerimiz (r. anhum) arasında daha çok sevgi, merhamet, güven, değer, duâ ve duygu dili olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.), asla önyargılı davranmamış, insanın onurunu muhafaza etmiş ve problemleri etkin çözüme kavuşturarak muhatabı pozitif etkilemiştir. Hiçbir sûrette şiddete ve kırıcı üslûba tevessül etmeden eğiten, düşünce ve davranış değiştirme odaklı öğretimde bulunan Hz. Peygamber (s.a.s.), ebeveyn ve öğretmenler için çağlar üstü örnek ve önder bir şahsiyettir.

⁴⁶⁸ İbn Mâce, Ticaret, 67.

⁴⁶⁹ Buhârî, Libas, 60; Müslim, Fedâi lü's-Sahâbe, 56.

⁴⁷⁰ Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Fedâil, 65; Ebû Dâvûd, Edeb, 58.

⁴⁷¹ Buhârî, Libas, 99.

⁴⁷² Buhârî, Salât, 106; Müslim, Fedâi lü's-Sahâbe, 59; Mesâcid, 41; Nesâî, Tatbik, 82.

⁴⁷³ Buhârî, Edeb, 81.

⁴⁷⁴ Müslim, Fedâilü's-Sahâbe, 145; Ebû Dâvûd, Edeb, 135, 136.

⁴⁷⁵ Buhârî, İlim, 18; Müslim, Salât, 36.

⁴⁷⁶ Tirmizi, Birr, 57.

Ebeveyn ve öğretmenlerin, din eğitiminde Kur'ân ve sünnet temelli eğitimi esas alarak merhametli ve müjdeleyici olmaları, çocuklara yönelik *din dili* üslûbunun gereğidir. Ebû Hureyre'nin (r.a.) naklettiği bir hadisle bilinmektedir ki: “*Merhamet etmeyene merhamet edilmez.*”⁴⁷⁷ Nitekim Yüce Yaratıcı da yarattıklarına karşı “*Çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*”⁴⁷⁸ Disiplin asla tehditle, tahkirle ve dayakla olacak bir şey olmadığı gibi; bu ve benzeri uygulamalara maruz kalan öğrenciler/çocuklar, hiçbir zaman katı ve kötü davranan ebeveyn ve öğretmeni de sevmezler. Sevgi ve merhamet dilinin etkin olmadığı bir eğitim de fayda sağlamaz. Başaranlar, çağı çile yumağı olmaktan kurtaranlar, hep sevgi ve merhamet dilini kullandılar. İnsanlığın ikinci büyük babası olarak bilinen Hz. Nuh (a.s.), Peygamberliğine inanmamakta inat eden oğlunun tûfan suları içinde kaldığını görünce, onun inat ve isyanını gurur meselesi yapmayıp “*yavrucuğum gel bin bizimle gemiye, inkâr edenlere uyma!*”⁴⁷⁹ diye *din dili*yle çağrıda bulunmuştur. Peygamber Efendimiz'in (s.a.s.) atası Hz. İbrâhîm (a.s.), oğlu Hz. İsmâîl'i (a.s.) “*oğulcuğum/yavrucuğum*”,⁴⁸⁰ sözüyle taltîf ederken, bu güzel gönül diline mukâbil “*babacığım*”⁴⁸¹ sözünü işitmiştir. Hz. Lokman (a.s.), din dilindeki merhamet edâsıyla söze başlarken “*oğulcuğum/yavrucuğum*”⁴⁸² hitâbıyla nasihatte bulunmuştur. Kezâ Hz. Peygamber'den (s.a.s.) Hz. Enes'e (r.a.) miras kalan *din dili* tavrı, üslûp ve davranış tarzı ne güzeldir... On yıl boyunca Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ile kalan Hz. Enes (r.a.), yaptığı ve yapmadığı (yapamadığı) işlerden dolayı sorgulanmadığı ve acı sözle azarlanmadığı gibi;⁴⁸³ kendisine hitap edilince de “*Enesçik*”,⁴⁸⁴ “*oğulcuğum/yavrucuğum*”,⁴⁸⁵ diye hitap edilmiştir. Böyle bir eğitim atmosferinin havasını teneffüs eden Hz. Enes (r.a.), aynı merhamet duygularıyla dilelere pelesenk olan şu hadîs-i şerîfi nakleder: “*Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz*”⁴⁸⁶ İşte bütün bunlar, eğitim otoritesini temsil eden ebeveyn ve öğretmenleri şefkat ve merhamete dâvet etmektedir.⁴⁸⁷

⁴⁷⁷ Buhârî, Edeb, 18; Müslim, Fedâil, 65.

⁴⁷⁸ Nûr, 24/22.

⁴⁷⁹ Hûd, 11/42.

⁴⁸⁰ Sâffât, 37/102.

⁴⁸¹ Sâffât, 37/102.

⁴⁸² Lokman, 31/13 ve devamındaki âyetler.

⁴⁸³ Buhârî, Edeb, 39; Müslim, Fedâil, 51.

⁴⁸⁴ Ebû Dâvûd, Edeb, 1;

⁴⁸⁵ Müslim, Âdâb, 31.

⁴⁸⁶ Buhârî, İlim, 11.

⁴⁸⁷ Krş.: DİB, *Hadislerle İslâm*, Cilt: IV, s. 147.

Çocukları muhatap alan *din dili* üslûbuyla Yüce Allah'ı anlatırken/tanıtırken; yıldızların, çiçeklerin ve kelebeklerin güzelliği üzerinden bir bağ kurarak anlatmak; güzel bir resmin ressamını, duygusal bir şiirin şairini, lezzetli bir yemeğin ustasını merak eder gibi, kâinatı ve kâinattaki varlıkları yaratan Yüce Yaratıcı'yı da (merak merkezli düşünmeye sevk ederek) anlatmak; kezâ bir resmin ressamsız, bir kitabın yazarsız, bir şiirin şairsiz, bir yemeğin ustasız olamayacağı gibi, kâinatın ve yaşayan tüm varlıkların da Yüce Allah tarafından yaratıldığını anlatmak, hem çocuğun duygu ve düşüncelerine hitap edecek hem de ufkunu genişletecektir. Yıldızlarla nakış nakış gözyüzünü süsleyen, sayısını bilemediğimiz kadar çok varlığı yine sayısız nimetlerle besleyen, güneşi ve ayı ısı ve ışık kaynağı olarak hediye eden, serin ve siyah gece örtüsünü yeryüzü varlıkları için büyük bir yorgan yapan ve o varlıklara şefkatle her sabah uyanma özelliği veren, dört mevsim güzelliğiyle türlü türlü sebze ve meyve veren, dağları, denizleri ve bulutları yine çok sevdiği varlıklarına hizmet için yaratan, kar ve yağmur sularıyla toprağı bereketlendiren, kahverengi bir topraktan renk renk ürün elde etmemizi sağlayan, tabiata verdiği düzen ve disiplinle zarardan koruyan bir Yaratıcı tasavvuruyla Yüce Allah'ı anlatmak, çocuğun inanç dünyasını pozitif etkileyecektir. Kanatlarında sanatın en güzel tablolarını taşıyan kelebeklerin ne kadar ince bir sanatla yaratıldıklarını, toprağın bitki örtüsünü koruyan kar tanelerinin ve tomurcuk tomurcuk filizlenen bitkileri besleyen yağmur damlalarının birbirine değmeden bir denge dâhilinde yağdığını, yiyebileceğimiz şekil ve kıvamdaki karpuz, nar, kivi ve incir gibi meyvelerin yüzlerce çekirdeğinin özen ve düzenle dizildiğini dile getirmek, çocuğun sanat ve İlâhî insicam düşüncelerini derinleştirecektir. Peygamber Efendimizi sembolize eden kadife tenli rengârenk gülleri, gülün güzelliğine aşık olan bülbülleri, mis kokulu çiçekleri ve ıslıl ıslıl şebnemleri yaratılış harikası olarak anlatmak, çocuğun sevgi ve merhamet duygularını zenginleştirerek, Yüce Allah'ın sevgi ve sanat zenginliğini idrâke sevk edecektir. Yemyeşil otlarla beslenen hayvanların bembeyaz süt verdiklerini, bir başak tanesinde onlarca-yüzlerce buğday tanesi yeşerdiğini, uçmayı içgüdülerle öğrenen ve gökyüzünde süzülen binlerce kuşun birbirine çarpmadan uçtuğunu anlatmak, çocukların İlâhî kanûnu, İlâhî öğretiyi ve İlâhî sevki kavrama ve kanaatlerini kuvvetlendirecektir.⁴⁸⁸

⁴⁸⁸ Bu sayfadaki ifâdelere benzer kısa masal ve hikâye formatlarına ve Allah inancının çocuklara nasıl anlatılabileceğine bkz.: Özkan Öze, *Rabbim Allah*, 4. Baskı, Ankara 2017, s. 6-16.

Ebru sanatı üzerinden insanın su damlalarıyla nasıl şekillendirildiğini izah etmek, her insanın ruhunun, yüreğinin, yüzünün, gözlerinin, ses tonunun, teninin, algı ve duygularının ve özellikle parmak uçlarındaki karakter kodlarının özel olduğunu ifade etmek, çocukların etik ve estetiğe yönelik kabiliyetlerini kuvvetlendirecek ve bu bağlamda Yüce Yaratıcı'nın ne kadar büyük bir sanat ve estetikle kâinatı ve varlıkları yarattığını düşünmeye sevk edecektir. Çocukların sordukları sorulardan hiçbirinin saçma olmadığını ve rahatça soru sorabileceklerini, merak ettikleri şeylerin hemen hepsinin daha önce milyonlarca insan tarafından da merak edildiğini ve merak ettikleri şeylerin hepsinin bir cevabı olduğunu, (ebeveyn, öğretmen vb. muhatap tarafından, cevabı verilebilecekler cevaplandırılır; onlara henüz kanaat kazandıracak şekilde cevaplandırılmayacak olanlar için de araştırma sözü verilir ve yerine getirilir), özellikle Yüce Allah'ı görmek istediklerini söylediklerinde; bu düşüncenin bütün çocuklarda gizli veya açık bir düşünce olduğunu (açıkça sorduğu için Hz. İbrahim ve Hz. Musa gibi davrandığını), sınırlı bir varlık olarak yaratılan insanın ve insan gözlerinin, sınırsız bir varlık olan Yüce Allah'ı dünyadayken göremeyeceğini; ancak cennette görme yetisi güçlendirilecek gözlerle görebileceğini ve bunu da ileri yaşlarında daha iyi anlayabileceğini izah etmek, hem imanının kalitesini yükseltecek hem de sabırlı ve umutlu olma olgularını/erdemlerini kazandıracaktır.⁴⁸⁹

Yüz elli milyon kilometre uzağımızda olmasına rağmen; milyonlarca insana, dağlara, denizlere, bitkilere ve diğer varlıklara ısı ve ışık kaynağı olan güneşin varlığını bildiğimiz ve hissettiğimiz hâlde nasıl ki güneşin cisim olarak yanımızda olması mümkün değilse; Yüce Allah'ın da fizikî olarak yanımızda olamayacağını, ancak bizi yarattığını, yaşattığını, gördüğünü ve işittiğini ifade etmek, çocuğun “*neden*” önsorusuyla başlayan birçok sorusuna cevap bulabilmesini sağlayacaktır. Yüce Allah'ın ne kadar büyük olduğunu anlatırken; Yüce Yaratıcı'nın büyüklüğü ile yaratılan varlıkların büyüklüğünün kıyaslanamayacağını; Yüce Yaratıcı'nın, yaratılan varlıklara benzemediğini, akla-hayâle gelebilecek en büyük varlıkla dahi kıyaslanamayacağını ve sonsuz büyüklükte olan Yüce Allah'ın, sonlu varlıklara benzemediğini anlatmaya çalışmak, çocuğun, somut ve soyut büyüklüğün aynı olmadığını ve Yüce Allah'ın büyüklüğünün aşkın bir büyüklük olduğunu kavramasını sağlayacaktır.⁴⁹⁰

⁴⁸⁹ Krş.: Öze, *a.g.e.*, s. 17-27.

⁴⁹⁰ Krş.: Öze, *a.g.e.*, s. 29-99.

Çocukların kutsal değerleri özümsemeleri ve *din dili* mârifetiyle kendilerine beyân edilenleri anlamlandırabilmeleri için, mutlak sûrette ebeveyn ve öğretmenlerinin sevgi, merhamet, güven, değer, duâ ve duygu diliyle yaklaşım göstermeleri ve örnek davranış sergilemeleri gerekmektedir. Özellikle de seven, sevilen ve güven veren bir rolmodelin öncülüğünde çocuklara duâ dili öğretilmeli ve usanç vermeden ibadet sevdirmelidir. Yapılan bilimsel araştırmaların sonuçlarına göre; 7-9 yaş grubu çocukların duâ ve ibâdet konularına karşı ilgilerinin yüksek olduğu ifade edilmektedir.⁴⁹¹ Nitekim “*Yedi yaşına geldiklerinde çocuklarınıza namazı öğretin...*”⁴⁹² hadîs-i şerifi de, bu araştırmanın sıhhatini teyit etmektedir. Çocuğun bu yaşlarda devamlı bir şekilde namaz kılmaya başlamasının, onu ‘*motor öğrenme*’ye sevk ettiğini vurgulayan Gözütok; motor öğrenme yoluyla bazı davranış ve tutumların, karakterin bir parçası hâline geldiğini ve bu davranışların, birer refleks gibi kişinin ayrılmaz bir parçasını teşkil ettiğini ifade etmektedir.⁴⁹³

Din eğitiminin sadece teorik bilgi ve tavsiyelerle gerçekleşmesinin mümkün olmadığını; örnek davranışlarla birlikte insandaki fitrî sevginin yansımaları gerektiğini ve dini duygunun da kaynağı olan bu özelliğin keşfedilip geliştirilmesi neticesinde çocuklarla en sağlıklı şekilde iletişim kurulabileceğini; sağlıklı bir din eğitimi için, huzur ve sevgi temelli aile yapısının ve yaşantısının gerekliliğini vurgulayan Mustafa Önder, soyut konuların anlaşılmasında hikâye ve masalların önemli araçlar olduğundan hareketle özellikle çocuklara yönelik din eğitiminde dini hikâye ve kıssalardan faydalanılmasını, mutlaka kaynaklarda geçen şekilleri ve örnek alınacak yönleri ile birlikte yaş guruplarına göre seçilerek anlatılmasını tavsiye etmektedir.⁴⁹⁴ Kezâ çocuk eğitiminde empatiyle öğrenmelerini sağlayacak hikâyelerin, dînî ve ahlâkî gelişim özelliklerine uygun olması gerektiğini ifade eden Muhiddin Okumuşlar, çocuklar için ahlâkî kuralları içselleştirmede hikâyelerdeki iyi bir muhtevâ ve potansiyelin bu yönlerini geliştirmelerine katkı sağlayacağını ve dolayısıyla çocukların dînî ve ahlâkî eğitimlerinin kolaylaşacağını savunmaktadır.⁴⁹⁵

⁴⁹¹ Demircan, *a.g.e.*, s. 115..

⁴⁹² Ebu Dâvûd, Salat, 25; Tirmizi, Mevâkit, 182.

⁴⁹³ Gözütok, *İslâm Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, s. 132-133.

⁴⁹⁴ Önder, “a.g.m.”, s. 1295.

⁴⁹⁵ Muhiddin Okumuşlar, “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, Sayı: 21, s. 246.

Hikâyelerin maksimum düzeyde faydalı olabilmesi için, insanın psikososyal gelişimine uygun biçimde yazılması veya seçilmesi gerektiğini, yaşa uygun konu seçiminin psikoloji ve pedagoji verileriyle belirlenmesinin esas olduğunu dikkatlere sunan Okumuşlar, önemli tecrübe ve tespitlerinin devamında der ki; “özellikle soyut dinî kavramları anlamakta güçlük çekecek somut işlem dönemindeki çocuklara yönelik hikâyelerde, âyet ve hadislerdeki ahlâkî konular, doğrudan âyet ve hadis metinleri kullanılmadan anlatılabilir. Çocuk soyut kavramları anlayacak yaşa geldiğinde, âyet ve hadisleri öğrendikçe önceden okuduğu/dinlediği hikâyelerdeki konuları hatırlayacak ve zaten zihnine yerleşmiş olan ahlâkî esasların dini temellerini kavrayıp kabul etmekte zorlanmayacaktır.”⁴⁹⁶

Diyaret İşleri Başkanlığı'nın muhtelif çocuk yayınlarının pedagojik çizgi çalışmalarındaki etkin çizerlerden Dağıstan Çetinkaya ise, çocuklara yönelik *din dili* nin, dînî duygu ve estetik harmanlanarak sunulmasının önemini şu ifâdelerle dikkatlere sunmaktadır: “Gelişme çağındaki bir çocuğun, çevresindeki bu harikalıkların farkına varması ve bunları hayal dünyasına aktarabilmesi ancak onların estetik ve güzel yorumlarla çocuğa sunulmasıyla mümkündür. Yapılan her bir çocuk yayını, iyiyi de kötüyü de hafızasına kaydeden çocuğun, hayal dünyasını körelten ya da onu daha zenginleştirip bu harikuladeliğin farkına varmasını sağlayan bir yol haritası gibidir. Eğer bu el haritası kötü, estetikten yoksunsa ve amacına uygun değilse, çocuğun yolunu bulmasına yardımcı olmak yerine bu ormanda daha çok kaybolmasına ve ondan nefret etmesine sebep olacaktır. Yok eğer bu el haritası, çocuğun hayal gücünü keşfetmesine yardımcı olacak, estetik ve sade bir harita ise onun içinde bulunduğu bu ormanı tanımaya, sevmeye ve burada bir yol almasına yardımcı olacaktır.”⁴⁹⁷

Bu itibarla kişiliği âile, okul ve çevre faktörleriyle şekillenen çocuklara yönelik *din dili* ve üslûbunun pedagojik çalışma desteğiyle duygu, algı düşünce ve davranışlar üzerinde etkin kılınabilmesi için, ebeveyn ve öğretmenlerin gelişim sürecini ve soyut söylemleri doğru anlamlandırma yetisini ortak diyalogla takip etmeleri ve bilimsel pedagojik yayınlardan istifâde ederek çocukları geliştirmeleri gerekmektedir.

⁴⁹⁶ Okumuşlar, “a.g.m.”, s. 251-252.

⁴⁹⁷ Dağıstan Çetinkaya, “Çocukta Estetik Duygunun Gelişimi ve Görsel Yayıncılık”, *Türkiye III. Dini Yayınlar Kongresi: Dini Klasikler: Tebliğler-Müzakereler (28-30 Ekim 2005 Ankara)*, 2011, s. 231.

5.2. Din Eğitiminde Ergenlere Yönelik Din Dili

Dînî değerlerle donanmış bir âilede büyüyen,⁴⁹⁸ genel eğitim ve öğretim içinde vazgeçilemeyecek bir yere sahip olan din eğitimini⁴⁹⁹ dînî hassasiyet ve husûsiyetlere sahip olmakla birlikte çocuklara yönelik *din dili* üslûbunu bilen öğretmenlerden alan, kutsalını ve kültürünü olumlu davranışlarla pratize eden bir çevrede yetişen çocuk, elbette daha kontrollü bir ergenlik dönemi yaşayacaktır.

Ancak unutulmamalıdır ki, insan hayatının en meşakkatli dönemlerinden biri olan ergenlikte, *din dilinde* mündemiç olan güven ve duygu dili ile yaklaşım gösterilmelidir. Zîrâ ergen psikolojisi yansımaları dikkate alınınca en çok güven, değer ve duygu dili ile diyaloga açık oldukları müşahade edilmektedir. Ergenlerde duygu, dil-den daha etkindir ve genelde algılar ve anlamlandırmalar duygu üzerine binâ edilmektedir. Bu hakikatlerden hareketle, duygu diliyle diyalog kurabilen ebeveyn ve öğretmenler, ergen problemlerini çözmede daha etkin olabilmektedirler.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, “aynı dili konuşanlar değil, aynı duyguları paylaşanlar anlaşır”⁵⁰⁰ derken, bu hakikati vurgulamaktadır. Nice hatipler vardır ki, saatlerce konuşurlar fakat faydaları dokunmaz; nice gönül insanı ve hatipler de vardır ki, sadece davranışlarına yansıyan duygu dilleriyle muhatabı iknâ edebilmektedirler.

⁴⁹⁸ Dînî değerlerin kazandırılabilceği ve çocuklara yönelik din diliyle hazırlanmış bazı eser örnekleri:

1. Mehmet Emin Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*
2. Özkan Öze, *Rabbim Allah*, (DİB).
3. Selcen Yüksel Arvas-Derya Işık Özbay, *Hikâyelerle Çocuklara Esmâ-i Hüsnâ*, (DİB).
4. Arvas-Özbay, *Hikâyelerle Çocuklara 40 Âyet*, (DİB).
5. Arvas-Özbay, *Hikâyelerle Çocuklara 40 Hadis*, (DİB).
6. Arvas-Özbay, *Hikâyelerle Çocuklara 40 Duâ*, (DİB).
7. Esmâ Budak-Faruk Kanger ve dğr., *Dînî Değer Serisi 1: Kul Hakkını Gözetmek*. (DİB).
8. Budak-Kanger ve Dğr., *Dînî Değerler Serisi 2: Dürüstlük*, (DİB).
9. Budak-Kanger ve Dğr., *Dînî Değerler Serisi 3: Sorumluluk*, (DİB).
10. Budak-Kanger ve Dğr., *Dînî Değerler Serisi 4: Yardımseverlik*, (DİB).
11. Budak-Kanger ve Dğr., *Dînî Değerler Serisi 5: Tutumluluk*, (DİB).
12. Budak-Kanger ve Dğr., *Dînî Değerler Serisi 6: Büyüklere Saygı*, (DİB).
13. Budak-Kanger ve Dğr., *Dînî Değerler Serisi 7: Azimli Olmak*, (DİB).
14. Budak-Kanger ve Dğr., *Dînî Değerler Serisi 8: Minnettarlık*, (DİB).
15. Budak-Kanger ve Dğr., *Dînî Değerler Serisi 9: Merhamet*, (DİB).
16. Budak-Kanger ve Dğr., *Dînî Değerler Serisi 10: Dostluk*, (DİB).
17. *Dinim İslam (Temel Bilgiler)*, (DİB). (Yaygın din eğitiminde periyodik olarak işleyip öğrencilerimizden ve âilelerinden olumlu geri dönüşler aldığımız bu on yedi eser için ayrıca kaynakçaya bkz.)

⁴⁹⁹ Ay, *Çocuklarımıza Allah'ı Nasıl Anlatalım?*, 29. Baskı, İstanbul 2012, s. 13.

⁵⁰⁰ Ahmet Ögke, “2007 Dünyâ Mevlânâ Yılı Münâsebetiyle”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 8 (2007), Sayı: 20, (Mevlânâ'ya Armağan Sayısı), s. 205.

Başka bir deyişle; dînî iletişimde sesi ve sözü kullanma marifeti ile davranış dili daha etkili olabilmektedir. Yapılan araştırmalara göre “iletişimde;

- Sözün etkisi % 7,

- Ses tonunun etkisi % 38,

- Beden dilinin etkisi ise % 55'tir. Buna binâendir ki, nasıl görüldüğünüz, nasıl bir yüz ifâdesine sahip olduğunuz, nasıl konuştuğunuz, ne konuştuğunuzdan daha önemlidir.”⁵⁰¹ *Ergenlerle Etkili İletişim* isimli çalışmada, “kabul etmek, onaylamaktan farklı bir kavramdır. Kabul edilen, bireyin kendisidir. Onaylanan ya da onaylanmayan ise davranışlardır. Bu nedenle yetişkinler, ergenleri olumlu-olumsuz, iyi-kötü, yeterli-yetersiz yönleriyle olduğu gibi kabul etmelidirler. Onaylamadıkları davranışlarını ise ergenin benlik saygısını zedelemekten ve kişiliğine saldırmadan ‘beden dili’ ile ifâde etmelidirler”⁵⁰² diyen Rukiye Karaköse, ergenliğin, kimlik arayışının şekillendiği bir dönem olduğunu ve bu dönemde onlarla kurulacak iletişimin son derece önemli olduğunu; onların, içinde buldukları çağın gereği olarak, verili kültürü olduğu gibi kabul etmeyeceklerini, mevcut durumu sorgulayacaklarını, eleştiri getireceklerini ve bunların tamamen ergenin kimliğini oluşturma çabaları olduğunu belirtmektedir.⁵⁰³ Ergen için ideal bir yetişkinin (öğretmen, vs.) soğuk ve mesafeli davranan değil, daha erişilebilen biri olduğunu ve öğretim ortamında öğretmen-öğrenci arasındaki etkili iletişimin ve samimi ilişkinin, güvene dayalı olduğunu ifâde eden ⁵⁰⁴ Karaköse sözlerine devamlı şöyle der: “Ergenlik sürecini anlamak, onlarla nasıl iletişim kuracağımızı da bize öğretecektir. Anlamak için ise sevmek ve şefkat duymak gerekir. Onlar bizim sorumluluğumuz altında hayatı tanımaya çalışırken, istedikleri anda başvurabilecekleri güvenilir ve sevecen bir *büyük* olabilirsek, iletişim çok daha kolaylaşacaktır.”⁵⁰⁵ Dolayısıyla ergene yönelik *din diliyle*, daha çok affetme, güven, değer ve duygu olgularının ön plâna çıkması, hata yapması durumunda şahsiyetinin değil; başkaları üzerinden hataların kritik edilmesi, anlayış ve alternatif eksenli rehberlik yapılması, problemlerinin sabır ve sağduyuyla çözümlenmesi için doğru olanı tecrübe edebileceği şekilde yönlendirilmesi gerekmektedir.

⁵⁰¹ Rukiye Karaköse, “Ergenlerle Etkili İletişim”, *Etkili Din Öğretimi*, 3. Baskı, (Editör: Şaban Karaköse), İstanbul 2010, s. 249.

⁵⁰² Karaköse, “a.g.m.”, s. 259.

⁵⁰³ Karaköse, “a.g.m.”, s. 269.

⁵⁰⁴ Karaköse, “a.g.m.”, s. 279.

⁵⁰⁵ Karaköse, “a.g.m.”, s. 279.

Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ergenlere yönelik uyguladığı dînî eğitim ve *din dili* araştırıldığı zaman, bazı örneklerin özellikle belirginleştiği müşahede edilmektedir. Örneğin; ergenlik yaşlarında, güzel ahlâkıyla ahlâklanabilmek için Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanında kalan amcasının oğlu Abdullah b. Abbas'ın (r.a.) bir hatırası şöyledir: Hz. Peygamber (s.a.s.), devesine biner, tergisine de Abdullah b. Abbas'ı (r.a.) alır ve şöyle buyurur: *“Yavrucuğum (Ey Abdullah)! Sana bazı hakikatleri bildireyim: Rahatlık ve huzur döneminde Allah'a kendini sevdin ki, dar döneminde de Allah seni sevsin. Allah'ın hukukunu (emir ve yasaklarını) önemse ki, Allah da seni önemsesin, emânına (korumasına alsın). Allah'ın hakkına (dinine) riâyet et ki, O'nun yardımına hak kazanasın. Bir şey istediğin zaman sadece Allah'tan iste. Yardıma ihtiyacın olduğunda da sadece Allah'tan yardım dile.”* Bu hikmetli sözlerle derin duygu ve düşüncelere gark olan Abdullah b. Abbas, *din dili* üslûbuyla verilen nasihatın mührü mâhiyetindeki şu sözlerle nasiplenir: *“Bilesin ki, bütün varlıklar sana fayda vermek üzere bir araya gelseler, Allah'ın senin için takdir buyurduğundan ötesi olmaz; yine bütün varlıklar sana zarar vermek üzere bir araya gelseler, Allah'ın senin için takdir buyurduğundan ötesi olmaz. Kaderler takdir buyurulmuş, hayat hüküm bulmuştur. Eğer kalbinin kararıyla (tam bir imanla) Allah'a kulluk yapmaya güç yetirebilirsen sakın bundan geri durma! Eğer güç yetiremezsen bil ki hoşlanmadığın şeylere sabretmede sana çokça hayır vardır. Yine bilesin ki; Allah'ın yardımı ancak sabredenler içindir ve her zorlukla beraber mutlaka bir kolaylık vardır.”*⁵⁰⁶

On yaşından yirmi yaşına kadar Hz. Peygamber'le (s.a.s.) kalan Hz. Enes (r.a.) der ki: *“Allah Resûlü (s.a.s.) Medine'yi teşrif buyurduğunda, Ebû Talha elimden tuttu, beni Allah Resûlü'nün (s.a.s.) huzuruna çıkardı ve dedi ki: Ey Allah'ın Resûlü! Enes iyi bir hizmet ehlidir, sana hizmet ediversin. Bunun üzerine ben de sefer ve istirahat günlerinde hizmette bulundum. Sizi emin kılarım ki (Vallahi), yaptığım iş için 'bunu neden böyle yaptın?' demediği gibi; yapmadığım iş için de 'neden yapmadın?' diye beni yargılamadı/azarlamadı.”*⁵⁰⁷ İki örnekte de ergenin duygu ve algı dünyasına yönelik *din dilinin*, şefkat ve anlayışla davranışlara yansıdığı müşahede edilmektedir.

⁵⁰⁶ Tirmizi, Kıyamet, 59, 60; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt: I, 307.

⁵⁰⁷ Müslim, Fedâil, 52.

Kuşkusuz ergenlik dönemi, bireyin kendisini ve çevresindekileri anlamakta en çok zorluk çektiği dönemdir.⁵⁰⁸ Bu gerçeğe istinâden; uzmanlar, daha çok ergenlerin davranış modelleri hakkında bilgi sahibi olunmasını ve bu bilgilerin uygulanmasını tavsiye etmektedirler.⁵⁰⁹ Ergenlerin davranışları hakkında tecrübe sahibi olan ebeveyn ve öğretmen daha rahat yönlendirmelerde bulunabiliyorken, davranış disiplinine kayıtsız olarak yaklaşım gösteren ebeveyn ve öğretmen ise duygu, algı ve fikir çatışmaları ile ergen psikolojisinin daha çetin ve çetrefil bir sürece girmesine sebebiyet verebilmektedir. Bu durum *din dili* vasıtasıyla gerçekleştirilen dînî eğitimde söz konusu olduğu zaman daha hassas düşünülmesi ve davranılması gerekmektedir.

Unutulmamalıdır ki, ergenler tanıma ve tanımlama tavırları ile duygu ağırlıklı hareket ederler. Ayşe Nur Özkan'a göre; kendini tanıma yolculuğu dünyanın en zor yolculuğudur ve bu yolculukta rehber/yönlendirici olgular, duygulardır.⁵¹⁰ Dînî mükellefiyeti yeni başlayan ergenin,⁵¹¹ özellikle kendini tanıma ve dînî değerleri tanımlama döneminde yapıcı ve duygu kontrolüne yardımcı olabilecek bir iletişim üslûbuna ihtiyacı vardır ki, burada *din dilinin* fonksiyonel özelliği önem arz etmektedir.

Ergenlerin sık seyreden öfkeli davranışlarına dikkat çekerek duygunun altındaki mesajı görebilmeyi ve dinamik duyguları yönetebilmeyi vurgulayan Özkan,⁵¹² bu husûsa taalluk eden *din dili* eksenli tespitlerini şöyle özetler: “Kur’ân-ı Kerîm’de öfke ve türevlerinin geçtiği pek çok âyet yer alsada, bilhassa ‘gazap ve gayz’ ifâdelerinin geçtiği âyetlerde, öfke kontrolünde kullanabileceğimiz davranış modellerini bulabiliriz. Gazap her insanda var olan fitrî bir duygudur. Kur’ân-ı Kerîm, bu duygunun af, hilm, hoşgörü gibi ahlâkî davranış modelleri ile dengelenmesini tavsiye eder. Kontrolünden çıkmış bir öfke duygusu söz konusu olduğunda ise, öncelikle bu duygunun davranışa dönüştürülmemesi için öfkenin yutulması (kâzîmîne’l-gayz) tavsiye edilir.”⁵¹³ Dolayısıyla burada önemli olan; ebeveyn ve öğretmenlerin, ergenin değişken duygu ve davranışlarında sabırlı ve sağduyulu bir yaklaşım sergileyebilmeleridir.

⁵⁰⁸ Ayşe Nur Özkan, *Psikolojik ve Manevi Yaklaşımla Ailede Öfke Kontrolü*, 5. Baskı, İstanbul 2013, s. 130.

⁵⁰⁹ Özkan, *a.g.e.*, s. 133.

⁵¹⁰ Özkan, *a.g.e.*, s. 153.

⁵¹¹ Ebû, Dâvûd, Hudûd, 17.

⁵¹² Özkan, *a.g.e.*, s. 175.

⁵¹³ Özkan, *a.g.e.*, s. 179-180. Ayrıca Bkz.: Şûrâ, 42/36-39.

5.3. Din Eğitiminde Gençlere Yönelik Din Dili

Âile, okul ve çevre faktörlerinden pozitif etkilenen, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde karakteri, manevî ve medenî değerlerle şekillenen bir birey, kuşkusuz iyi bir gençlik dönemine adım atacak ve rüştünü ispat edecektir. Düşünce ve davranışları eleştirme dönemi olan ergenlikten, kendini geliştirme dönemine doğru evrilen genç, bu dinamik dönemde artık keşfedilmeyi bekleyen marifet, meziyet ve yetenekleriyle yönlendirilmeye açık büyük bir potansiyeldir. Hayatının en etkin evresindeki gencin duygu, algı ve düşünce dünyası her yönüyle gelişmekte, genç için rol model olgusu önem arz etmektedir. Genç, hayatın her alanında karar kıldığı rol modelin düşünce ve davranışlarını kabullenebildiği gibi rol modelin eylem ve söylemlerini tasdik ve taklit etmede seçici davranabilir; sınırlı tercihte de bulunabilir. İşte bu noktada örgün veya yaygın din eğitiminden sorumlu olan din görevlisi, öğretmen/öğretici ve akademisyen, *din dilinin* kuşatıcı ve işlevsel üslûbuyla etkin yönlendirme yapabilmelidir.

Gözütok, İslam eğitiminde ‘Peygamber’ odaklı bir eğitim sistemi oluşturulduğuna dikkat çekerek, her dînî olgu açısından önemli olduğu gibi, *din dilini* aktarma açısından da önemli olan *rol model* ile ilgili şu önemli bilgileri beyân etmektedir: “Hangi eğitim kurumunda ve hangi tür eğitim alınırsa alınsın, her Müslüman için rol model daima Resûlullah’tır (s.a.s.). Rol modelin, eğitim açısından bazı husûsiyetlere sahip olması ve bu açıdan eğitilecek kimselere örnek olması beklenir. Diğer eğitim sistemlerine göre İslam eğitiminin sahip olduğu en büyük avantaj, işin başında rol modelin teorik olarak tasvir edilen değil, belli ve bilinen bir şahsiyet olarak ortada durmasıdır.”⁵¹⁴ Ayrıca; Gözütok, Hz. Peygamber (s.a.s) tarafından yirmi üç yılda gerçekleştirilen “insan yetiştirme” başarısının şimdiye dek hiçbir şahıs ve eğitim kurumu tarafından gerçekleştirilemediğini ifade etmektedir.⁵¹⁵ Bu minvalde İslâm eğitim tarihi incelendiğinde,⁵¹⁶ Gözütok’un bu tespitinde ne kadar isabetli olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gençlerin karar/kanaat, kimlik inşâ krizlerinin olumsuz etkilerinden korunabilmesi ve duygu dolu dünyalarıyla dînî iletişim kurulabilmesi için, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) gençlere yönelik düşünce ve davranışlarının, öğüt ve öğretilerinin hayatın merkezine taşınması ve yaşanması elzemdir.

⁵¹⁴ Gözütok, *İslâm Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, s. 224.

⁵¹⁵ Gözütok, *Resulullah (a.s.m.) Döneminde Eğitim ve Öğretim*, İstanbul 2014, s. 176.

⁵¹⁶ Örnek İnceleme: Köylü-Gözütok, *Ana Hatlarıyla İslam Eğitim Tarihi*, İstanbul 2017, 520 s.

İmam Gazâlî ile talebesinin, rol model husûsuna taalluk eden bir hatıralarında şu hakikat ifade edilmektedir: Talebe nefsi murakabe ile der ki; “Ben şu âna değin birçok ilim çeşidi tahsil ettim, ömrümün en güzel yıllarını değişik ilimleri öğrenmek ve bilgileri biriktirmek için harcadım. Şimdi ise bana fayda verecek, mezarımda bana dostluk edecek ilimlerle, bana hiçbir faydası olmayan ilimlerin neler olduğunu öğrenmem gerekir. Böylece vaktimi faydasız ilimlerle boş yere geçirmemiş olurum.”⁵¹⁷ Bu düşünce onun peşini bir türlü bırakmaz ve en sonunda hocası İmam Gazâlî’ye bir mektup yazar. Mektubunda hocasından bu kaygılarına yönelik cevap ve nasihatler ile okuyabileceği bazı duâlar yazmasını ister.⁵¹⁸ Mektubun özeti: “Biliyorum; hocamın İhyâ adlı eseri başta olmak üzere; tüm eserleri benim soru ve kaygılarıma cevaplar içeriyor. Ancak benim bu mektubu yazmamdaki amaç; hocamın, ihtiyaç duyduğum şeyleri benim için birkaç sayfada yazıp toplamasıdır. Böylelikle ben, Allah’ın izniyle bu nasihatleri hayatım boyunca yanımda taşıy ve içindekileri uygulamaya gayret ederim.”⁵¹⁹ İmam Gazâlî de cevâben *Eyyuhe ’l-Veled* adlı risalesini yazar.⁵²⁰

Cevap: “Ey değerli ve sevgili oğul! Allah, İlâhî emirlere uymanı sürekli kılsın ve seni sevdiğilerinin yolundan gidenlerden eylesin. Bil ki asıl nasihatler ancak Peygamberlik kaynağından gelendir. Sana o kaynaktan bir nasihat ulaştıktan sonra benim nasihatlerimin ne faydası olabilir ki? Eğer bunca yıldır o kaynaktan herhangi bir nasihat elde edememişsen, o halde söyle bakalım, yıllardır ilim tahsili için didinip duruyor olmanın ne anlamı var?..”⁵²¹ İmam Gazâlî’nin (1058/1111) bu nasihatlerini ve düşüncelerini dokuz asır sonra ilmî çalışmalarına didaktik bir disiplinle yansıtan Gözütok der ki; “İslam eğitimini esas alan bütün eğitim ve öğretim kurumlarında Resûlullah’ın (s.a.v) rol model olarak alındığı gerçeği hiçbir zaman unutulmamalıdır. ...İnanıldığını söyleyen her Müslüman kişi ve topluluk, İslam’ı yaşamak ve uygulamak adına doğruluğundan ve uygulamasından hiç şüphe etmedikleri Resûlullah’ı (s.a.v) dünya dönmekten usandığı güne kadar rol model olarak kabul etmek ve bu örnekliliği devam ettirmek husûsunda tereddüt etmeyeceklerdir.”⁵²²

⁵¹⁷ İmam Gazâlî, *Eyyuhe ’l-Veled*, s. 1-2.

⁵¹⁸ Gazâlî, *a.g.e.*, 2.

⁵¹⁹ Gazâlî, *a.g.e.*, 2.

⁵²⁰ Gazâlî, *a.g.e.*, 3.

⁵²¹ Gazâlî, *a.g.e.*, 4. Ayrıca devamı için bkz.: Gazâlî, *a.g.e.*, 5 vd.

⁵²² Gözütok, “İslam’da Karakter Eğitiminde Rol Model”, *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşasında Dinin Yeri Sempozyumu II (10-12 Haziran 2016)*, Ordu 2016, s. 78.

Bir milletin kalkınması ancak onu meydana getiren insan unsurunun kendi içindeki disiplin, âhenk, birlik, beraberlik ve huzuru ile mümkün olabilir ve bu değerlere ulaşmanın en isabetli yolu ve yöntemi ise başarılı bir eğitim, kültür vb. olgular doğrultusundaki sosyal hareketliliklerdir.⁵²³ Hz. Peygamber de (s.a.s.), bu meydana gençlerin terbiyesi ile özel olarak ilgilenmiş, mescidinin yanı başındaki Suffe’de, Ebu Hureyre gibi nice delikanlıya din eğitimi vermiştir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yanında gençlik dönemlerini yaşayan Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mes’ud, Abdullah b. Abbas, Muaz b. Cebel ve Enes b. Malik gibi büyük sahabilerin, İslam kültür ve medeniyetinin inşasındaki yerleri tartışılmazdır.⁵²⁴

Toplumsal müşahede ile malûmdur ki; kendilerine has bir ruh hali içerisinde olan gençler, istek, arzu, heyecan, gurur, şiddet gibi duyguları yoğun biçimde yaşamalarına rağmen, aynı zamanda tecrübesizdirler. Hz. Peygamber de (s.a.s.), özellikle bu tecrübesizliklerini gözlemleyerek gençlerle ilişkisinde onurlandırıcı, güven verici, cesaretlendirici, akılcı ve ılımlı bir tarz benimsemiş ve psikososyal terapiler uygulamıştır.⁵²⁵ Gençlerin yoğun duygu değişimi yaşadıklarını bilen Hz. Peygamber (s.a.s), onlarla ilişkilerinde bu durumu dikkate almış; onlara karşı son derece makul ve mutedil davranmış ve bunun neticesinde; Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ne derece ince ruhlu ve anlayışlı olduğunu gören gençlerin muhabbetleri daha da artmıştır.⁵²⁶

Malik b. Huveyris’in (r.a.) rivâyetidir: “Biz bir grup gençle Hz. Peygamber’i (s.a.s) ziyaret ettik ve Medine’de yirmi gece kaldık. Hz. Peygamber (s.a.s.), çok merhametli davranırdı. Âile efrâdımıza özlem duyduğumuzu sezince de şöyle buyurdu: ‘*Memleketinize avdet etseniz/dönseniz de, öğrendiklerinizi öğretseniz.*’”⁵²⁷ Gençlerin izin istemek için utandıklarını anlayan Hz. Peygamber (s.a.s.), onları sevindirmiştir... Mescid-i Nebvî’de ders alan nasipli gençlerden Abdullah b. Mes’ud ise (r.a.) derin muhabbet duygularıyla der ki: “*Ellerim, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) avuçlarındayken, bana Kur’ân’dan bir sûre öğretir gibi teşehhüdü öğretti.*”⁵²⁸

⁵²³ Fikret Karaman, *Din ve Sosyal Hayat*, s. 159.

⁵²⁴ Krş.: DİB *Hadislerle İslâm*, Cilt: VI, s. 396.; Ayrıca Bkz.: Tirmizi, *Sıfâtü'l-Kıyârne*, 59; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt: I, 293.

⁵²⁵ Krş.: DİB *Hadislerle İslâm*, Cilt: VI, s. 394.

⁵²⁶ Krş.: DİB *Hadislerle İslâm*, Cilt: VI, s. 395. Ayrıca Bkz.: Buhârî, *Ezân*, 49; Müslim, *Mesâcid*, 292.

⁵²⁷ Buhârî, *Ezân*, 49; Müslim, *Mesâcid*, 292.

⁵²⁸ Buhârî, *Kitâbu'l-İsti'zan*, 27.

Gençlere yönelik olumlu, ılımlı, anlayışlı, merhametli ve değer aşıl原因 bir dil ve üslûp kullanan Hz. Peygamber (s.a.s.), özellikle gençlerle iletişimde, onların duygu ve algılarını önemsemiş ve anlam dünyalarında mâkes bulabilecek mesajlar vermiştir. Ne var ki günümüz gençliği ilgisizlikten, sevgisizlikten ve anlaşıl原因mamaktan yakılarak alternatif mekân ve mekân arayışı içinde çoğu zaman yanlış karar verebilmekte ve telafisi zor olan tercihlerde bulunabilmektedir. Acı ve üzücüdür ki nefis ve nesilleri ifsat eden kafe kültürünün ayyuka çıktığı ve “dur” denilmediği; daha da esef verici olanı; toplumdaki büyük/büyükölük rolünün kaybolmaya yüz tuttuğu çağda, gençler samimi ve sıcak sığınakların özlemini yaşamaktadırlar.

Genç olmanın belki de en zor taraflarından biri, karşı cinse duyulan ilgi ve arzudur. Hz. Peygamber (s.a.s.), bu konuda da gençleri disipline etmiştir. Abdullah b. Mes’ud’un (r.a.) rivâyet ettiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.s.), etrafındaki gençlere şöyle buyurmuştur: “*Gençler! Evlenme imkânı bulunuz evlensin. Çünkü evlenmek, gözü haramdan çevirmek ve iffeti korumak için en iyi yoldur. Evlenme imkânı bulamayanlar da oruç tutsun. Çünkü orucun, kişi için şehveti kesme özelliği vardır.*”⁵²⁹

Hz. Peygamber (s.a.s.), aşırılıklar husûsunda; gençleri kırmadan, incitmeden, küçük düşürmeden engellemiş ve yanlışlarını görebilmelerine yardımcı olmuştur. Nitekim bir genç, haram kılınan bir fiili işlemek için izin isteyince, sahabiler (r. anhum) hemen onu susturmaya çalışırlar. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.), genci himâyesine alır, yanına oturtur ve sırasıyla ona; annesi, kızı, kız kardeşi, halası ve teyzesiyle bir başkasının zina etmesine razı olup olmayacağını sorar. Genç her seferinde, *hayır* cevabını verince, Hz. Peygamber (s.a.s.), her seferinde başkalarının da razı olmayacağını sakın bir dille anlatır, genç için duâ eder ve o genç de pişman olup tevbe eder.⁵³⁰ Güç, heyecan ve kuvvetin zirvede olduğu bu dönemde, tecrübesizlik gençleri tehlikeli girdaplara çekebilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.), bu meyanda güçlü iradesiyle bu fırtınaya dayanıp harama düşmeyen genci, Yüce Allah’ın kendi arşının gölgesinden başka hiçbir gölgenin (himâyenin) bulunmadığı kıyâmet gününde gölgelendireceği (himâye edeceği) yedi kurtuluş sınıfından biri olarak zikretmiştir.⁵³¹

⁵²⁹ Krş.: DİB *Hadislerle İslâm*, Cilt: VI, s. 395. Ayrıca Bkz.: Buhârî, Nikâh, 3; Tirmizi, Nikâh, 1 .

⁵³⁰ Krş.: DİB *Hadislerle İslâm*, Cilt: VI, s. 395. Ayrıca Bkz.: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Cilt: V, 257.

⁵³¹ Krş.: DİB *Hadislerle İslâm*, Cilt: VI, s. 396. Ayrıca Bkz.: Buhârî, Ezan, 36; Müslim, Zekât, 91.

Gençlere yönelik *din dili* ve üslûbunun nasıl olması gerektiğine dâir görüş ve öneri ifâde eden uzmanlar, gençlerin duygularının değişken olduğunu, karar vermede zorlandıklarını, kimlik ve kişiliklerini geliştirme gayreti içinde olduklarını ve fikirlerini paylaşmayı sevdiklerini dile getirerek,⁵³² gençlerle sosyal iletişimde veya *din dili* üzerinden gerçekleştirilen iletişimde, onların takdir edilmelerini, kıyaslama olmadan kabûl edilmelerini, tezcanlılıkları karşısında onlara sakin ve sabırlı davranılmasını, hataları yüzlerine vurulmadan problemlerine çözüm önerisi sunulmasını, onlara güvenilerek sorumluluk verilmesini, kural ve kâidelerin sadece genel konuşmalarda hatırlatılmasını, iyi bir arkadaş çevresi oluşturabilmelerine yardımcı olunmasını, enerjilerini olumlu yönde kullanabilecekleri ilgi alanlarına yönlendirilmelerini ve hiçbir sûrette olumsuzluğa ve umutsuzluğa kapılmayıp gelecek için güvenle ve azimle gayret sarfetmeleri gerektiği yönünde önerilerde bulunulmasını savunmaktadırlar.⁵³³

Bir Çin bilgini der ki (Çin Atasözü): “Plânlarınız bir yıllıksa pirinç ekin; plânlarınız on yıllıksa fidan dikin; plânlarınız yüz yıllıksa insan yetiştirin!” Elbette genç ve dinamik değerler için asırları aşan plânlar yapılmalıdır. Toplumun öncüleri/önderleri, öğretmenleri/öğreticileri, ebeveyn ve büyükleri, gençleri, günün ve geleceğin en donanımlı değerleri hâline getirmeleri için bütün imkânları seberber etmeleri ve sabretmeleri gerekmektedir. Toplum hafızasında canlı kalması gereken bir gerçek de şudur ki; *gençleri*⁵³⁴ en çok da etkileyen ve yönlendiren iyi veya kötü arkadaş çevreleridir. Bu bağlamda özellikle mütedeyyin ve medenî bir arkadaş çevresi edinmeleri husûsunda bilinçli bir öncülük ve koordinatörlük yapılmalıdır. “*Bana arkadaşını söyle; sana kim olduğunu söyleyeyim*” atasözü de bu hakîkati ifâde etmektedir.

⁵³² Detaylar için bkz.: Fatma Bayraktar Karahan, “Ailemde Bir Genç Var”, *Ailem*, 3. Baskı, (Editör: Huriye Martı), Ankara 2018, s. 51-57.

⁵³³ Detaylar için bkz.: Bayraktar Karahan, “a.g.m.”, s. 58-65.

⁵³⁴ “Aristo, iki bin üç yüz yıl kadar önce gençliğin özelliklerini şöyle ifâde etmektedir: *Gençlerin istekleri pek çoktur ve bunları hemen eyleme dönüştürmek isterler. Bedensel isteklerine karşı koyamaz; özellikle cinsel isteklerine yenilirler. Çok değişkendirler; istekleri geçicidir. Tutkuludurlar; huysuz ve öfkelidirler. Kendilerini içtepilerine kaptırır; tutkuların kölesi olurlar. İsteklerinin önüne dikilen en küçük engele bile katlanamazlar. Onura ve başarıya paradan çok değer verirler; çünkü paraya gereksinimleri olmamıştır. Eli açık ve iyilikseverdirler; çünkü kötülükleri (ve muhtaçlığı çok iyi) tanımamışlardır. Çabuk güvenir, çabuk bağlanırlar; çünkü aldatılmamışlardır. Yüksek amaçları ve hayalleri vardır; çünkü daha yaşamın sillesini yememiş; koşulların sınırlayıcı etkisini öğrenmemişlerdir. Gençler yanılınca çok yanılırlar. Sevgide de nefrette de aşırıya kaçarlar. Her şeyi bildiklerini sanır, onun için yanlışlarında sonuna dek direnirler.*” (Rukiye Karaköse, “Ergenlerle Etkili İletişim”, *Etkili Din Öğretimi*, 3. Baskı, (Editör: Şaban Karaköse), İstanbul 2010, s. 269-270).

İslam medeniyetinin örneği ve önderi Hz. Peygamber (s.a.s.) Efendimiz buyurur ki: “İyi arkadaş ile kötü arkadaşın misâli; misk (koku) taşıyan kişi ile körük işi gören kişi gibidir. Misk (koku) taşıyan öyle bir arkadaşdır ki; ya o sana misk ikram eder veya sen ondan misk ya da başka güzel bir koku alırsın. Körük işi gören de öyle bir arkadaşdır ki; ya o senin elbiseni yakar veya sen ondan rahatsız edici bir koku alırsın.”⁵³⁵ Her insan tercihlerinin neticesine göre bir hayat sürdüğü gibi; genç de tercihlerinin olumlu veya olumsuz akibetine uğrar. İyi arkadaş, insana her iki dünyada cenneti yaşattığı gibi; kötü arkadaş da insana, âilesine ve yakınlarına her iki dünyada cehennemi yaşatabilir. Dolayısıyla tercih ve tecrübelerin istişare edilmesi, iyilerin hayat felsefelerinin takip ve taklit edilmesi ve bu minvalde bir arkadaş çevresinin edinilmesi, hayati önem arz etmektedir.

Gençlik döneminin en kritik aşaması olan kimlik değişimi ve din olgusu üzerine yaptığı araştırmadan kesitler sunan Naci Kula der ki; “Dini referans alarak hayat felsefesini oluşturmaya çalışan genç, aynı zamanda toplum içerisinde ne yapacağını, insanlara nasıl faydalı olacağını, hangi mesleği seçeceğini de belirlemeye çalışır. Bu nedenle dinin, gencin kimlik gelişiminde referans olma özelliğini kazanması sağlıklı ve doğru bir dinî bilgi ve bilgilendirme ile gerçekleşebilir. Bunun için de anne, baba, öğretmen başta olmak üzere; yetişkinlerin, gençlere verilecek din eğitiminde sağlıklı ve doğru bilgilendirmeyi kazandırmasının yanı sıra, davranışlarıyla da örnek, model olma gibi önemli sorumlulukları bulunmaktadır.”⁵³⁶ Bu meyanda asr-ı saadet, en iyi örnektir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) eğitim ve hareket halkalarında özellikle genç bir nesil bulunmuştur ki; asil kadro şöyle zikredilebilir: Ali b. Ebi Talip (10), Abdullah b. Ömer (13), Zeyd b. Harise (15), Abdullah b. Mes’ûd (16), Zübeyr b. Avvam (16), Talha b. Ubeydullah (17), Abdurrahman b. Avf (17), Erkam b. Ebi’l-Erkam (17), Sa’d b. Ebi Vakkas (17), Mus’ab b. Umeyr (18), Cafer b. Ebi Talip (22). Kezâ; Hz. Ebû Bekr’in kızları Hz. Aişe ile Hz. Esmâ, Hz. Ömer’in kızı Hz. Hafsa, Hz. Selma bnt. Nuheyk, Hz. Şifâ ile Hz. Hifâ da (r. anhum ecmaîn) hizmet etmişlerdir.⁵³⁷ Dolayısıyla değerlendirilebildiği takdirde; aziz gençlik, pozitif bir potansiyeldir.

⁵³⁵ Müslim, Birr ve Sıla, 146.

⁵³⁶ Naci Kula, “Gençlik Döneminde Kimlik Değişimi ve Din”, *Gençlik ve İletişim*, 2. Baskı, (Derleyen: Emin Gürdamur), Ankara 2018, s. 47.

⁵³⁷ Krş.: Cafer Acar, “Hz. Peygamber ve Genç Sahabiler”, *Gençlik ve İletişim*, s. 103-104.

5.4. Din Eğitiminde Yetişkinlere Yönelik Din Dili

Mutedil bir hayatın en uzun, en verimli/bereketli evresi yetişkinlik evresidir. Uzmanlara göre; yetişkinliği biyolojik, psikolojik, sosyolojik ve hukuksal açıdan tarif etmek mümkündür ancak kişi, toplumun yetişkinlerden beklediği rolleri yerine getirdiği zaman *yetişkin* kabul edilmektedir.⁵³⁸ M. Akif Kılavuz, insan ömrünün ve eğitiminin kategorik evreleri bağlamında uygulanması gereken din eğitimine dikkat çekerek şu beyanda bulunmaktadır: “Çağımızda hayat boyu eğitim anlayışının ön plana çıktığı ifade edilmektedir. Hayat boyu din eğitimi açısından baktığımızda bireyin her gelişim aşamasının, din eğitimi açısından önemli dönemler olduğunu söyleyebiliriz. Genellikle çocukluk ve gençlik dönemi dini inançlar, dini tutumlar ve dini değerlerin benimsendiği ve elde edildiği bir zaman dilimidir; genç ve orta yetişkinlik dönemi ise geliştirildiği ve kuvvetlendirildiği bir dönemdir. İleri yetişkinlik dönemi de dinin birey üzerinde sonuçlarının en yoğun biçimde görüldüğü bir dönemdir. Dini değerlerin aktarılmadığı ve benimsenmediği bir gençlik dönemini genellikle bilgisiz bir orta yaş izlemektedir; onların ardından da anlamdan yoksun bomboş bir yaşlılık dönemi gelmektedir.”⁵³⁹ Bu perspektiften bakınca; dînî duygu, düşünce ve davranışların da yaşa ve eğitime bağlı geliştiği göz önünde bulundurulursa, pegagogik evreden andragojik evreye kadar duygular ve algılar üzerinde etkisi bulunan *din dilinin* de kategorize bir din eğitimi sürecinde işlenmesi önem arz etmektedir.

Kuşku yok ki, çocukluk, ergenlik ve gençlik dönemlerinde iyi bir âile, okul ve çevre kontrolünde büyüyen, din eğitimini usûlüne uygun alan ve *din dilini* de üslûbuna uygun anlam ve amaç bağlamı içinde kavramaya çalışan bir birey, yetişkinlik döneminde artık bilgi senteziyle bilincin ileri seviyesine ulaşabilmekte, dînî söylemleri daha doğru anlamlandırabilmekte, din ve değerler doğrultusunda düşünce ve davranışlarını disipline edebilmekte ve kendinden sonraki kuşaklara da bu minvalde aktarabilmektedir. Aksi takdirde din ve değerlerden bîhaber olan bir âilede büyüyen, ilgi ve bilincin zayıf olduğu bir eğitimin ve sosyal çevrenin olumsuz tesirine maruz kalan bir birey, kendini, âilesini ve kendinden sonraki kuşakları geliştirememektedir.

⁵³⁸ M. Akif Kılavuz, “Yetişkinlerin Din Eğitim Programlarının Planlanması” *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, 1. Baskı, (Editör: M. Faruk Bayraktar), İstanbul 2006, s. 125.

⁵³⁹ Kılavuz, “Yetişkinlik ve Yaşlılık Döneminde Eğitim ve Din Eğitimin Önemi” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002, cilt: XI, Sayı: 2, Bursa 2002, s. 72.

Yetişkinin nasıl bir din eğitimi sürecinden geçmesi gerektiğine dâir *yetiştirici* rol model ile ilgili bazı tespit ve tavsiyelerde bulunan Kılavuz, aynı zamanda *din dilinin* disiplin dâhilinde hangi yaklaşım ve uygulamalarla muhatabı iknâ edeceğinin de yol işaretlerini belirleyerek şu bilgileri paylaşmaktadır: “Yetişkinlerin öğretimi ile ilgilenen kolaylaştırıcıların bazı bireysel ve kişiler arası iletişim özelliklerine sahip olmaları gerekmektedir. Bu özellikleri şu başlıklar altında sıralayabiliriz; Kolaylaştırıcılar gerçeklik özelliğine sahiptir; kendine güvenir; yardıma isteklidir; kişiliğini ortaya koyabilir; ihtiyaçlarını yetişkinlere nasıl ileticeğinin bilincindedir; ödüllendirici, kabullenici ve insanlara güvenen bir kişiliği vardır; öğrencilerinin duygu ve düşüncelerini anlayarak onlara gereken özeni gösterir; öğrencilerinin her birini ayrı bir kişi ve değer olarak görür; yetişkinin değişebileceğine ve öğrenebileceğine inanır; öğretme konusunda istekli, coşkulu, sabırlıdır; yeterli alan bilgisine sahiptir; araç ve gereç kullanabilmede beceriklidir; açıklık ve mizah duygusuna sahiptir.”⁵⁴⁰ Elbette kolaylaştıran, değer aşıl原因an, güvenen ve güvenilen, karakter kalitesini yükseltmeye gayret eden, müjdeleyen, ödüllendiren, duygu ve düşüncelere hitap eden donanımlı bir rehber, bireyin *din dilini* içselleştirebilmesini ve aldığı din eğitimini davranışlarına pozitif yansıtabilmesini sağlayarak *değer* üretmektedir.

Yetiştirilen, geliştirilen bireyin şahsiyet ve değer kazanması din eğitiminin ve *din dilinin* de disiplin değerlerindedir. Bu seviyeye ulaşan birey, düşünce dünyasına etikle değer aşıl原因abilmekte ve davranış kontrolünü daha iyi sağlayabilmektedir. Eğitim müesseselerinin ve öğretmenlerin de husûsiyetle üzerinde durdukları temel erdemlerden biri, uygulanan genel eğitimin veya din eğitiminin, plânlanan zaman diliminde ve programlanan çerçevede bireye özdenetim kazandırabilmesidir. Gözütok, konu bağlamında der ki: “Din eğitiminin asıl gayesi, Allah inancını yerleştirmek ve bununla birlikte Allah’ın varlığını temel alan bir değerler bütünü benimsenmek ve yaşatmaktır. Zira kişinin, kendisini daima gören ve kontrol eden bir zatın varlığını bilmesi ve hissetmesi, onu her zaman daha kontrollü ve denetimli bir hayat yaşamaya sevk edecektir.”⁵⁴¹

⁵⁴⁰ Kılavuz, “Yetişkin Din Eğitimiçilerinde Bulunması Gereken Özellikler” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2003, cilt: XII, sayı: 1, Bursa 2003, s. 151-152.

⁵⁴¹ Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi” (The Effect of Religious Education on Self-Control), *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, Aralık 2017, Cilt: 21, Sayı: 2, s. 1047.

“Günümüzde özdenetim (self-control) olarak ifade edilen, kişinin kendini, zihnini, gönlünü, kalbini, duygularını kontrol etmesi, onları denetlemesi ve yönetmesi, kişinin kendisiyle uyumlu ve toplumla barışık bir birey olması bakımından önemli bir husustur. İslam, nazil olduğu ilk anlardan itibaren bu konuyu gündemine almış ve işlemiştir...”⁵⁴² diyen Gözütok, geçmişten günümüze işlenen din eğitiminin, bireyin duygu, düşünce ve davranışlarını disipline etmesindeki olumlu etkisini de dikkatlerimize sunmaktadır. Din eğitiminin ve *din dili* değerlerinin sonraki kuşaklara etik ve etkin bir şekilde aktarılabilmesinde, özellikle toplumda yetişkin rolünü üstlenen bireyin hem örnek alması hem de örnek olması önem arz etmektedir. Kuşkusuz her dînî değerın düşünce ve davranışlara yansımada Hz. Peygamber (s.a.s.) övülen örnek olduğu gibi, bu meyanda da örnektir. Dündar’ın deyişile; Hz. Peygamber’in (s.a.s.) rol model alınması İlâhî bir öğretdir.⁵⁴³

Nitekim *Üsve-i Hasene (en güzel örnek)*⁵⁴⁴ olarak tebliğ (ulaştırma), tebyin (açıklama) ve temsilde bulunan Hz. Peygamber (s.a.s.), yirmi üç yıl gibi “öz” bir zamanda dünyaya yön veren bir medeniyet inşa etmiştir. “(Ey Muhammed!) Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et...”⁵⁴⁵ âyeti gereği; insanlar, iki cihanda hayır ve huzura dâvet edilmişlerdir. Yine Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bilinçlendirici ve birleştirici üslûbuna istinâden Âl-i İmrân Sûresi’nin şu âyet-i kerîmesi nâzil olmuştur: “Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi. Artık sen onları affet. Onlar için Allah’tan bağışlama dile. İş konusunda onlarla müşavere et. Bir kere de karar verip azmettin mi, artık Allah’a tevekkül et, (ona dayanıp güven). Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever.”⁵⁴⁶ Hz. Peygamber’in (s.a.s.), çağları ve kuşakları aşan kurtuluş çağrısı ve davranışlarıyla, düşmanlar dahî dost olmuşlardır.⁵⁴⁷

⁵⁴² Gözütok, “Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi” s. 1056.

⁵⁴³ Dündar, “Eğitim Sosyolojisi İle Din Eğitiminin Bireyin Sosyolojik Sorunlarına Yaklaşımı” (The Approach Of Educational Sociology And Religious Education To Sociological Problems Of The Individual), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Şubat 2016, Cilt: 9 Sayı: 42, s. 1816. (Ayrıca *Üsve-i Hasene* için bkz.: Ahzab, 33/21).

⁵⁴⁴ Ahzab, 33/21.

⁵⁴⁵ Nahl, 16/125.

⁵⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/159.

⁵⁴⁷ “İyilikle kötülük bir olmaz. Kötülüğü en güzel bir şekilde sav. Bir de bakarsın ki, seninle arasında düşmanlık bulunan kimse sıcak bir dost oluvermiştir.” (Fussilet, 41/34).

Böylece; hem insanların duygu ve düşünceleri hem de eylem ve söylemleri değişmiş ve kendileriyle birlikte çevrelerini de düzen ve disipline tabi tutmuşlardır. Elbette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) muhatap aldığı bireylerden ve topluluklardan özellikle yetişkin olanların çokça hatası mevcuttu. Ancak sabırla, sağduyuyla, özveriyle, sürdürülebilir bir eğitim ve ahlâk modeliyle kısa zamanda düşünce ve davranışlarda olumlu yönde belirgin değişiklikler meydana gelmiş, kamu düzeni oluşturulmuştur. *Din dili* temsilcilerinin, eğitim uzmanlarının, antropologların ve modern psikiyatri araştırmacılarının çok iyi analiz etmeleri gereken bir hakîkate dikkat çekmek isteriz ki; Hz. Peygamber (s.a.s.), yapılan hatalarda kesinlikle herhangi bir şahsı hedef almamış, onu kırmamış, onurunu incitmemiş; bilakis insan olduğu için değer vererek genel bir çerçevede yanlış olan düşünce ve davranışı düzeltmeye çalışmıştır.

Güneş'in dediği gibi; "İslâm iletişim kuramı, her şart ve durumda adalet ve dengeyi esas alır; bir şahıs, grup, klik veya topluluğa göre hareket etmez, aksine bütün insanlara hitap eder. Yine bu kuram, eleştiri ve tenkitlerde hakkaniyeti esas alır, insafli davranır, doğru olanı söyler ve gerçeği ortaya çıkarmaya çalışır."⁵⁴⁸ Bunlarla birlikte Hz. Peygamber (s.a.s.), özellikle yetişkinlerde daha belirgin olan duygu dilini de etkin olarak kullanmıştır. Siyer ve sîret uzmanlarına göre; "O'nun (s.a.s.) engin şefkat ve merhamet hisleri, içindeki duygularını anında dışa yansıtmış ve pek çok düşüncesi yüz ifadesinden adeta okunur olmuştur. Duygu ve hisleri kimi zaman göz-yaşı olmuş, kimi zaman alnında kabaran bir damar olarak ortaya çıkmıştır."⁵⁴⁹ Ama asla kaba ve kırıcı davranmamış; kan, kabile, memleket ve mensûbiyet ötelemesine tevessül etmemiştir.

"*Bazılarınıza noluyor ki, şöyle şöyle yapıyorsunuz?*"⁵⁵⁰ yaklaşımıyla, insanları rencide etmeden, toplum içinde itibar krizleri yaşamalarına sebebiyet vermeden; yine topluma olumlu anlamda yansıyacak şekilde düşünce ve davranışlarını değiştirmelerini sağlamıştır. İşte *din dilinin* doğru anlatılması ve muhatap tarafından da doğru anlaşılması budur ve davranış değiştirmesi zor olan eğitim gruplarından biri olarak bilinen *yetişkin*e yönelik din eğitimi ve *din dili* ahlâk ve üslûbu bunu gerektirir.

⁵⁴⁸ Yusuf Güneş, "İslâm'da İletişim ve İletişim Ahlâkı", *Din ve Hayat*, Haziran 2014, Sayı: 22, s. 31.

⁵⁴⁹ Mustafa Karataş, "İletişimde Hz. Peygamber'in Örnekliliği ve Beden Dili", *Din ve Hayat*, Haziran 2014, Sayı: 22, s. 25.

⁵⁵⁰ Müslim, Fedâil, 35; Ebû Dâvûd, Edeb, 6.

Ebû Hureyre (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) nasihatte rifkat (şefkat) sahibi oluşunu ve insanlık tarihinin en güzel örneğini teşkil ederek yaptığı öğretmenliği şöyle rivâyet etmektedir: “Bir bedevî mescide bevletti (küçük ihtiyacını giderdi). Bu yaptığı üzerine, mescitteki insanlar onu cezalandırmaya kalkışınca, Nebi (s.a.s.) buyurdu ki: *‘Adamcağızı bırakın da yaptığı bevlî üzerine su dökün, temizleyin. Siz kolaylaştırıcılar olarak gönderildiniz; zorlaştırıcılar olarak gönderilmediniz.’*”⁵⁵¹ Müslümanların kutsal olan mescitte olumsuz davranışta bulunan bedevî birey, bir yetişkin olmasına rağmen Hz. Peygamber (s.a.s.) onu kırmamış, kınamamış; himâyesine almış ve eğiterek davranışlarını değiştirmesini sağlamıştır.

Enes b. Malik (r.a.), mescitte bir grup sahâbi efendimizle birlikte (r. anhum) sohbet halkasında, Hz. Peygamber'in (s.a.s.), *din dili* nezâketiyle bir bedeviye uyguladığı din eğitimi şöyle rivâyet etmektedir: “Nebi (s.a.s.) ile mescitte oturduğumuz sırada, deve üzerinde bir adam geldi, devesini bağladı ve sonra, ‘Muhammed hanginiz?’ diye sordu. Nebi (s.a.s.), ashâbı arasında yaslanmış oturuyordu... Biz de ‘İşte yaslanmış olan bu beyaz kimsedir’ dedik. Adam, ‘Ey Abdulmuttalibin torunu’ diye seslendi. Nebi (s.a.s.), *‘seni dinliyorum’* dedi. Adam, ‘ben sana bir şeyler soracağım ancak soracaklarım sana ağır gelebilir; sonra içinde bana karşı kızgınlık oluşmasın’ dedi. Nebi (s.a.s.), *‘buyur, aklına geleni sor’* dedi. Adam, ‘senin Rabbin ve senden öncekilerin Rabbi aşkına soruyorum; seni bütün insanlara Allah mı gönderdi’ dedi. Nebi (s.a.s.), *‘Rabbimizin adını anarak doğruluyorum ki, evet’* diye cevap verdi. Adam, ‘Allah için söyle; yirmi dört saat içinde (bir gün, bir gecede) beş vakit namaz kılmayı sana Allah mı emretti’ dedi. Nebi (s.a.s.), *‘Rabbimizin adını anarak doğruluyorum ki, evet’* dedi. Adam, ‘Allah için söyle; senenin ramazan ayında oruç tutmayı sana Allah mı emretti’ dedi. Nebi (s.a.s.), *‘Rabbimizin adını anarak doğruluyorum ki, evet’* dedi. Adam, ‘Allah aşkına sadakayı zenginlerimizden alıp yoksullarımıza vermeyi Allah mı emretti’ dedi. Nebi (s.a.s.), *‘Rabbimizin adını anarak doğruluyorum ki, evet’* dedi. Bunun üzerine adam dedi ki; ‘sen ne getirdiyse ben ona iman ettim. Kavmim için de elçiyim. Ben, Sa’d b. Bekr kabilesinden Dımmam b. Sa’lebe’yim.’”⁵⁵² Değer verilen ve sakinleştirilen bedevî, iman edip medenî olmaktan onur duymuştur.

⁵⁵¹ Buhârî, Vudû’, 58; Edeb, 80.

⁵⁵² Buhârî, İlim, 6; Müslim, İmân, 10.

Muâviye b. Hâkem es-Sülemî (r.a.), Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yetişkin grubu içinde bizzat kendisine uyguladığı davranış ahlâkını ve *din dili* üslûbunu yine kendi ifâdeleriyle rivâyet etmektedir. Hz. Muâviye (r.a.) der ki: “Namazda Allah Resûlü (s.a.s.) ile beraberdim. Cemaatten biri aksırdı (hapşurdu). Ben de ‘Allah sana merhamet buyursun’ dedim. Bunun üzerine cemaat bana öyle sert baktı ki, ben de ‘analari- nız yokluğunuza yansın, ne oldu, ben size ne yaptım da bana öyle bakıyorsunuz’ de- dim. Bu kez ellerini uyluklarına vurarak tepki gösterdiler. Bu hâllerini görünce beni susturmak istediklerini anladım ve sustum. Allah Resûlü (s.a.s.), namaz kıldıktan son- ra beni yanına çağırdı. Samimiyetle söylemek isterim ki, anam-babam O’nun yoluna fedâ olsun; ben bu olaydan önce ve sonra Peygamber’den daha güzel öğreten bir öğ- retmen görmedim. Beni küçük düşürmedi, dövmedi (sövmedi, kızmadı) ve onurumu incitmedi. Buyurdu ki: ‘*Bu, namaz ibâdetidir. Kıldığımız namazda dünyalık sözler söylenmez. Namaz ancak tesbih, tekbîr ve Kur’ân okumaktan ibârettir.*’”⁵⁵³

Namaz bozulunca telâfisi kolaydır da, insan bozulunca telâfisi zordur. Hz. Peygamber (s.a.s.) insanların hata yapmalarını gâyet normal karşılayarak, şahsiyetle- rini hedef almadan; sadece davranışlarını olumlu yönde değiştirebilecekleri şekilde onları eğitmiştir. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: “*Her insan hata işler; hata işleyenlerin en hayırlıları ise tevbe edenlerdir.*”⁵⁵⁴ Hata yapmak, ya- nılmak insan olmanın neticesidir. Zîra *insan*, kelime kökeni itibariyle üç farklı anlam ifâde etmektedir: Birincisi; *İnsan* kelimesinin kökü *nesiye*’den gelir ve *unutun varlık* demektir. İkincisi; “*İnsan nisyan ile mâlûldür*” özdeyişinden de hatırlanacağı üzere; hata yapan ve çokça yanılan varlık demektir. Üçüncüsü ise; *İnsan* kelimesi *ünsiyet* anlamını taşır ki; muhabbet ehli varlık demektir. İşte Hz. Peygamber’in (s.a.s.) özel olarak dikkate aldığı değer budur. Yani Hz. Peygamber (s.a.s.), insanların hata yap- malarını, nisyanda bulunmalarını; hatta küfür ve kin ehli olmalarını, eğitilmelerinde değiştirilemez ve düzeltilemez bir engel olarak görmemiştir. Bilakis hatalarını telâfi etme yollarına yönlendirmiş, olumsuz davranışlarını olumlu davranışlarla değiştirme- leri için onları eğitmiş, duygu ve algılarına hitap ederek anlam dünyalarını zenginleş- tirmiş ve muhabbet ehli olmaları için muhabbet ve merhamet dilini kullanmıştır.

⁵⁵³ Müslim, Mesâcid, 33.

⁵⁵⁴ Tirmizî, Kıyâme, 49; İbn Mâce, Zühd, 30.

Hız. Peygamber'in (s.a.s.) yetişkinlere yönelik uyguladığı din eğitimi ve kullandığı *din dili* üslûbunun diğere bazı örneklerinin de şu rivâyetlerle zikredilmesi faydalı olacaktır ve günümüz örgün-yaygın eğitimcilerine örnek olacaktır:

Ebû Hureyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre; "Hz. Peygamber (s.a.s.) meclisinde, yani sohbet halkasında bulunan yetişkinlere şöyle buyurmuştur: *Gereğini uygulamak üzere ya da uygulayabilecek birilerine öğretmek üzere; kim benden bazı hakikatleri öğrenmek ister?* Ebû Hureyre, 'ben isterim Ey Allah'ın Resûlü' der ve rivâyete şöyle devam eder: Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.s.) elimden tuttu ve bana şu beş hakîkati buyurdu:

- *Haramlardan kaçın ki, insanlar içinde en iyi kulluk derecesine ulaşasın.*
- *Allah'ın sana taksim buyurduğuna; rızka razı ol ki, en zengin insan olasın.*
- *Komşuna ihsanda bulun (iyilik yap) ki, kâmil iman sahibi olasın.*
- *Kendine istediğini diğere insanlara da iste ki, güvenilen Müslüman olasın.*
- *Gülmeyi de abartma! Kuşkusuz kahkaha (abartılı gülme) kalbi öldürür.*"⁵⁵⁵

Sadece bu hadîs-i şerîfteki vecîz ifâdelerden mülhem; yetişkin eğitimine yönelik şu bir dizi değerin zikredilmesi mümkündür:

- Din eğitimi,
- Ahlâk eğitimi,
- Değerler eğitimi,
- Varlığın gâyesi; Yüce Allah'a kulluk,
- Haram yeme hatasından sakınarak izzeti korumak,
- Bahşedilen nimetlere kanaat ederek zenginliğin zirvesine ulaşmak,
- Empatiyle başkalarını da düşünerek sevilen ve güven duyulan biri olmak,
- Davranışları disiplin altına alarak başkasına rahatsızlık vermektan sakınmak,
- Kalbi manevi bir ölümden koruyarak, bedeninin diğere organlarını da korumak,
- Kahkahadan sakınarak, kalbin katılaşmasından/kötüleşmesinden korunmak,
- Aynı psikososyal durumda olmayanları düşünerek davranışları orantılamak,
- Ahlâkî davranarak toplum teveccühünü ve rızâ-i İlâhî'yi kazanmak.

⁵⁵⁵ Tirmizî, Zühd, 2.

Câbir b. Abdillâh'ın (r.a.) rivâyetiyle, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yetişkinlere şöyle buyurduğu bilinmektedir: “Sizin bana en sevgili olanınız ve kıyâmet günü bana en yakın olanınız, ahlâkça en güzel olanınızdır. Sizin bana en sevimsiz olanınız ve kıyâmet günü benden en uzak olanınız ise, çok konuşan ve konuşurken övünç ve fesahat taslayarak ağzını farklı şekillerle dolduranlardır. Ey Allah'ın Resûlü, ‘ağzını dolduranlar kimlerdir’, dediler. Allah Resûlü (s.a.s.), kibirlenenlerdir buyurdu.”⁵⁵⁶

Bu hadîs-i şerifle, yetişkin eğitimine yönelik şu dersin çıkarılması, din eğitiminin ve *din dilinin* ahlâkî gereğidir: “Güzel ahlâkî tamamlamak üzere”⁵⁵⁷ “âlemlere rahmet olarak gönderilen”⁵⁵⁸ Hz. Peygamber (s.a.s.), “yüksek ahlâkî”;⁵⁵⁹ üstün karakteri gereği örneklik teşkil ederek; İslâm'ın güzel ahlâk olduğunu,⁵⁶⁰ aldatmanın çirkin ahlâk olduğunu,⁵⁶¹ çirkin ahlâkın yasak olduğunu,⁵⁶² kendine ve başkasına zulmetmenin insanlığa sığmadığını,⁵⁶³ Müslüman'ın eliyle ve diliyle incitmeyip güven verdiğini⁵⁶⁴ kibirli (çalım atan, caka satan, para ve rütbesiyle başkalarına yenilmezlik, geçilmezlik taslayan) insanın sevilmediğini,⁵⁶⁵ Yüce Allah'ın güzel ahlâk sergileyen insanı sevdiğini;⁵⁶⁶ güzel ahlâkın; yani iyilik ve doğru davranışın cennet yolu olduğunu⁵⁶⁷ ve nihâyetinde iyiliğin cennete götürdüğünü⁵⁶⁸ öğretmek ve duygularına hitap ederek bireysel ve toplumsal davranış değişikliğini sağlamıştır.

Abdullah b. Ömer (r. anhumâ), Allah Resûlü'nün (s.a.s.), omzuna dokunarak şöyle buyurduğunu rivâyet etmektedir: “Dünyada bir garip (yabancı) veya yolcu gibi ol. Kendini kabir ehlinden say... Akşam olunca sabahı; sabah olunca da akşamı bekleme. Sağlıklıyken hastalık için; hayattayken de ölüm için hazırlık yap.”⁵⁶⁹ Burada da yine dünya ve âhiret, sağlık ve hastalık, hayat ve memât muvâzenesi söz konusudur.

⁵⁵⁶ Tirmizî, Birr, 77.

⁵⁵⁷ Muvatta, Hüsnü'l-Hulk, 1.

⁵⁵⁸ Enbiyâ, 21/107.

⁵⁵⁹ Kalem, 68/4

⁵⁶⁰ Beyhakî, Şu'abu'l-îmân, 6/242, No: 8016.

⁵⁶¹ Müslim, İman, 164.

⁵⁶² İbn Mâce, Ahkâm, 17.

⁵⁶³ Buhârî, Mezâlim, 3.

⁵⁶⁴ Tirmizî, İman, 12.

⁵⁶⁵ İsrâ, 17/37.

⁵⁶⁶ Ebu Davud, Edeb, 10.

⁵⁶⁷ Müslim, İman, 93.

⁵⁶⁸ Buhârî, Edeb, 69.

⁵⁶⁹ Buhârî, Rikak, 3; Tirmizî, Zühd, 25.

Kuşku yok ki, din eğitimi, *din dili* ve din duygusu güçlü karakter ve güzel ahlâk kazandırır. Hz. Peygamber de (s.a.s.) söylem ve davranışlarıyla örneklik teşkil ederek bu doğrultuda muhataplarının düşünce ve davranışlarını etkilemiş ve güzel ahlâk sahibi olmalarını sağlamıştır. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tutumlarından hareketle; din eğitiminde ve *din dilinin* söylem ve davranışlara yansımada güven ve iknâ olgularının ne kadar önem arz ettiği öğrenilmektedir.

Dünyaca ünlü filozoflar da güven ve iknâ olgularıyla ilgili beyanda bulunarak eğitim ve iletişimdeki önemini vurgulamışlardır. Bu bağlamda Nurullah Altaş'ın şu tespiti kayda ve kritiğe değerdir: “Aristo, bilimsel olarak günümüzde yeni ortaya konan ve kanıtlanmış birçok önemli bilgiyi yıllar önce kaleme almış (Rhetoric); iknâda ‘konuşmacı kişiliğinin’, ‘hedef ve konuşma özelliklerinin’, mesajın iknâ gücü üzerindeki etkilerinden söz etmiştir.”⁵⁷⁰ Dile getirilen bu özellikler hatip, hitap ve muhatap arasında güven ve iknâ unsurlarını zorunlu kılmaktadır.

Mustafa Köylü de, “her ne kadar kaynak (hatip/konuşmacı) kişinin etkinliğini göstermek için karizma, imaj, kişilik, cazibe gibi farklı terimler kullanılsa bile, etkili iletişimde en temel unsur kaynak kişinin güvenilirliğidir”⁵⁷¹ diyerek Altaş'ı teyit etmekte ve Aristo'nun *ethos* eseri örneğiyle iknâ kanaatlerini şöyle dile getirmektedir: “Yaklaşık 2.500 sene önce Aristo'nun *ethos* olarak adlandırdığı, çağdaş araştırmacıların da aynı şekilde ‘hâkim faktör’ olarak ileri sürdükleri inandırıcılık ve güvenilirlik, bir din görevlisinde bulunması gereken en temel özelliktir. Güvenilirlik hedef kitlenin konuşmacıya karşı duyduğu saygı ve güvendir.”⁵⁷² Dolayısıyla mesele sadece bilgi aktarımı değildir. Öğretmen, öğretici, öğretim görevlisi tarafından aktarılan bilgilerin içselleştirilmesi, bilginin bilinç formuna dönüştürülmesi, söylemlerin olumlu davranışlarla pratize edilmesi ve güven unsuruyla muhatabın iknâ edilmesi esastır.

⁵⁷⁰ Nurullah Altaş, “Cami Hutbelerinde Etkili İletişim Sağlama Amacıyla Retorik Figürlerinden Yararlanma”, *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, 2007, Cilt: 1, s. 487.

⁵⁷¹ Mustafa Köylü, “Dini İletişim: Din Görevlisi-Cemaat İletişimi”, *Din ve Toplum (İlmî) Dergisi*, 2016, Sayı: 13, s. 150’de refere edilen: Charler Mudd S. ve Malcolm O. Sillars, *Speech: Content and Communication*, fifth ed. Harper and Row, Cambridge, 1986, s. 136.

⁵⁷² Köylü, “a.g.m.”, s. 150’de refere edilen: Çiğdem Kâğıtçıbaşı, *İnsan ve İnsanlar*, İstanbul 1988, s. 168. (“Eğer alıcı konumundaki cemaat, kaynak konumundaki din görevlisinin güvenilir bir kişi olduğuna inanmazsa, din görevlisinin sunacağı bilgilerin pek bir anlamı yoktur. Bunun aksine eğer cemaat, kaynak durumundaki din görevlisine güvenip saygı duyarsa, diğerlerine anlamsız gelen şeylere bile inanabilir...”) Köylü, “a.g.m.”, s. 150.

Peygamberlerin ve dünya toplum liderlerinin *iknâ* olgusu disiplinleri ve Hz. Peygamber'in de (s.a.s.) bu konudaki tutumu bilinmektedir.

Örneğin; “Miladî 622’de, Mekke-i Mükerrerme’den Medine-i Münevvere’ye hicret eden Peygamber Efendimiz’in, Rebiülevvel ayının başlarında vasıl olduğu Medine’nin güneyinde ve bir saat mesafede bulunan Kuba Köyünde Selim b. Avf yurdunun Rânûnâ mevkiinde irâd buyurdıkları ilk Cuma hutbesidir.”⁵⁷³

*“Ey Mü’minler; Ölmeden evvel Allah’a tevbe ediniz ve salih ameller işleyerek O’na yaklaşınız. Biliniz ki Allah, şu ayda, şu günde ve şu bulunduğunuz mekânda kıyâmete kadar Cuma namazını üzerinize farz kılmıştır. Ben hayatta iken veya öldükten sonra, başınızda ister âdil, ister zalim bir idareci olsun, Cuma namazını inkâr etmek veya hafife almak suretiyle terk eden kimsenin; Allah iki yakasını bir araya getirmesin ve işlerini tamamen erdirmesin. Haberiniz olsun ki, özürsüz Cuma namazını terk eden kimsenin namazı da, zekâtı da, orucu da yoktur. Ancak tevbe edenler müstesna. Her kim tevbe ederse, Allah onların tevbesini kabul eder.”*⁵⁷⁴

*“Ey insanlar; Sağlığınızda âhiretiniz için hazırlık yapınız. Muhakkak bilmiş olunuz ki kıyâmet gününde insanın başına vurulacak ve çobansız bıraktığı koyunlardan sorulacak. Sonra Cenab-ı Hak ona, tercüman ve perdedârı olmadığı halde, bizzat diyecek ki; ‘Sana benim Peygamberim gelip tebliğ etmedi mi? Ben sana mal verdim, nimet verdim, sana lütf-u ihsan ettim. Sen kendin için ne tedarik ettin? Dünyada iken ahiretin için hangi hayır ve hasenâtı yaptın? Hangi fazileti işledin?’ O kimse de sağına soluna bakacak, bir şey göremeyecek. Önüne bakacak yalnız cehennemi görecek. Öyle ise her kim, yarım hurma ile olsa dahî, kendini ateşten kurtarabilecekse hemen o hayrı yapsın. Onu da bulamazsa bari kelime-i tayyibe ile güzel sözle kendini kurtarsın. Gerçek Müslüman; elinden ve dilinden başkaları zarar görmeyen kimse-dir. Zira onunla bir hayra (10-700) misil arasında sevap verilir. Allahın selâmı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.”*⁵⁷⁵ Takdîm olunduğu üzere; inanç esasları açık ve anlaşılır bil dille zikredilmiş ve insanlar İslam ahlâkıyla *iknâ* edilmiştir.

⁵⁷³ DİB Din ve Hayat Dergisi, s. 29’da refere edilen: *Tefsîr-i Kurtubî*, 18/119; Beyhakî, 3/171; Müsned-i ‘Abd b. Humeyd, 1/172.

⁵⁷⁴ Krş.: *Din ve Hayat Dergisi*, s. 29.

⁵⁷⁵ Krş.: *Din ve Hayat Dergisi*, s. 29.

Özellikle yetişkinlere yönelik yaygın din eğitimi açısından *hutbe* önemli bir yer tutmakta ve *din dilinin* ana hitap merkezleri olan mescid ve camilerde, bilhassa Cuma ve bayram günlerinde etkin bir dînî iletişim aracı olarak kullanılmaktadır. Yaygın din eğitimi kapsamında îrâd edilen hutbeler ve hutbelerdeki dil ve üslûp, ülkemiz ve İslâm Ülkeleri açısından önem arz etmektedir. Zîrâ dünya geneli sayısı iki milyarı bulan Müslüman nüfusun milyonlarcası; kezâ ülkemizde de yüz elli bin din görevlisinin din hizmeti sunduğu doksan bini aşkın camide, seksen milyon insanın azımsanmayacak kısmı Cuma namazı kılmakta ve *hutbe* dinlemektedir. Bu pencereden bakınca; hutbedeki dil ve üslûpla birlikte hutbenin ne kadar etkili bir yaygın eğitim aracı; hatibin ne kadar önemli bir öğretmen ve sayısı yüz milyonları bulan muhatabın da ne kadar önemli bir eğitim ordusu olduğu anlaşılmaktadır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir sebeple yüz milyonlarca insanın, aynı günde ve ortak amaçla bir araya geldiği başka bir dînî ve sosyal sorumluluk hareketi bilinmemektedir.

Bu bağlamda yaygın din eğitimi ve değişim-gelişim olguları açısından etkili hutbe sunumu, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın sorumluluğunda kurumsal ve kamusal bir öneme sahiptir. Dolayısıyla dilin ve *din dilinin* değer ve fonksiyonları, dînî iletişimde algı ve duyguların değer yargıları, hutbe ve hatip, hitap ve muhatap eksenli olumlu değişim ve gelişimde dil ve üslûp çok önemlidir. Ancak itiraf edilmelidir ki; alanda rûsûh sahibi (etkin ve yetkin) hocalarımızın tahlil ve tenkitlerini gerekli kılan bazı soruları cevaplamak çok güç... Örneğin; Hz. Peygamber'in (s.a.s.), yirmi üç yılda dünyayı değiştiren din ve duygu dilini, ümmeti olarak bin dört yüz yılı aşkıncı neden konuşamıyoruz? Peygamberden Peygambere dil ve üslûp değişmişken ve kâinatındaki değişim kanunu bilinirken, zaman ve insan uyumlu olarak değişmesi gereken dil ve üslûbumuzu neden değiştiremiyoruz? Nice kavimler iknâ olmuşken, günümüz insanı iknâ olmakta neden zorlanıyor? Yaşayan yedi milyar insanın beş milyarının henüz Müslüman olmayı beklemesi (veya düşünmemesi) dil ve üslûp, temsil ve davranış hatası mıdır? Ciltler dolusu teorik bilgiyi pratize etmeden ilerlemek mümkün müdür? Acaba gerçekten kolay olan zorlaştırıldı mı?

Bütün bu soru ve sorunların, araştırmanın bidâyetinden nihâyetine kadar atıfta bulunulan Kur'ân ve Sünnet eksenli bir din ve değerler eğitimiyle çözüme kavuşması mümkündür. Önemli olan teorikten pratiğe geçiş ve *din dili* disiplinedir.

Duygu, algı ve anlam dünyalarına hitap etmeden, düşünce ve davranışları etkileme gâye ve gayretine sahip olmadan kürsü, minber ve mihrâbı işgâl eden hatibin ve haber bülteni gibi sunulan hutbenin, muhatap üzerinde olumlu etkisinden söz edilmesi mümkün değildir. Merhûm Abdulcelil Candan'ın ifâdeleriyle; “Hitabet atılım, cesaret, kahramanlıktır. Bir hitap bazen bir ülkenin geleceğine damgasını vurmuş, seçimlerin neticesini tayin etmiş, ülkeler arasında barışı sağlayabilmiş; bazen de ülkeleri savaş atmosferine sürükleyebilmiştir. İnsanlar vaaz, hutbe, konferans, seminer vb. etkinliklerde almış oldukları mesajla hayatlarını, inanç ve amellerini değiştirmişlerdir. İbn Abbas tek bir hutbeyle binlerce Hariciyi geri çevirebilmiş; Tarık'ın meşhur hitâbesi Endülüs'ün fethine vesile olmuştur. Fasîh ve hikmet dolu bir dil, donanımlı orduların başaramadığını başarır. Samimi bir dil, gönül diliyle iletişime geçer... Mazinin mihmandarları, ‘bir milletin kültür seviyesini ölçmek istersen hatiplerinin söylediklerine bak’ derlerdi.”⁵⁷⁶ Bu yönüyle hatip sadece bilgi beyân eden sunucu değil; kalbi ve duyguyu doyuran, karakteri onaran bilge bir hekim marifetiyle davranandır.

Yûnus Emre der hoca, istersen bin var hacca,
Hep(i)sinden iyice, bir gönüle girmektir.⁵⁷⁷

Kuşkusuz; “*Güzel bir söz, güzel bir ağaç gibidir.*”⁵⁷⁸ Nasıl ki, tohum ve fidan toprağın bereketli bağrında kök salıyorsa; *güzel söz* de insanla kök salar, çağları aşar. Ancak unutulmamalıdır ki, toplumsal istikâmet, bireysel bir istikâmetle mümkündür. “Dünyayı değiştirmek istersen önce kendini değiştir”⁵⁷⁹ der, Mahatma Gandhi. Kendini değiştiren insan âilesini, çevresini, bölgesini, ülkesini ve dünyayı değiştirip geliştirebilir. “*Şüphesiz ki, bir topluluk kendi durumunu değiştirmedikçe Allah onların durumunu değiştirmez*”⁵⁸⁰ âyeti değişim ve gelişimi işaret etmektedir. Ancak her inanç müntesibinin ve din görevlisinin bu değişime merkezden başlaması esastır. Okuyan, değişen ve gelişen bir dünyada, din eğitimi ve *din dili* temsilcisi de donanımlıdır. Elbette dünyayı değiştirmek zordur. Ancak başkasının değişim ve gelişimini beklemek yerine değişmek ve gelişmek, atılacak milyonlarca adımın ilkidir.

⁵⁷⁶ Abdulcelil Candan, *İlmi Hutbelerle Minberin Gücü*, Diyarbakır 2012, s. 14.

⁵⁷⁷ Erişim: [yunusemre.gov.tr], Erişim Tarihi: 27.10.2018.

⁵⁷⁸ İbrâhim, 14/24.

⁵⁷⁹ Mahatma Gandhi: Hindistan Bağımsızlık Hareketinin Siyasi ve Ruhani Lideri (1869-1948), Erişim: [www.e-motivasyon.net/degisim], Erişim Tarihi: 27.10.2018.

⁵⁸⁰ Ra'd, 13/11.

Nitekim bir baba hafta sonu oğluyla oyun parkına gitme sözü verir. Ancak günü geldiğinde verilen söz unutulur. Sevinçle koşan çocuk oyun zamanının geldiğini hatırlatınca, haftanın yorgunluğunu okumayla atmaya çalışan baba, gazetenin verdiği dünya haritasını (düzeltmesi güç bir şekilde) parçalayarak, “Yavrucuğum önce şu haritayı düzelt sonra da oyun parkına gidelim” der ve zaman kazanmak için başından savmaya çalışır. Baba, oğlunun bu haritayı düzeltmeyeceğini ve yorularak uyuyacağını düşünürken; (çok geçmeden) oğlu babasına çıkagelir ve “işte yaptım babacığım” der. Baba büyük bir şaşkınlıkla, kısa bir zaman diliminde bunun mümkün olmayacağını ve bu zor problemi nasıl çözdüğünü anlamaya çalışırken; hayret içinde duygusal bir ses tonuyla acziyetini itiraf etmekten alamaz kendini: “Yavrucuğum! Seni küçümsediğim ve ihmâl ettiğim için çok özür dilerim. Benim dahî yapamayacağım zor bir işi başardın. Acaba problemi çözüme tekniğini benimle de paylaşıyor mısın? Harita nasıl düzeldi?” Çocuk, masum bir edayla (insanlık tarihinin her sayfasına işlenmesi gereken) ders niteliğindeki şu cevabı verir: “Babacığım! Haritanın arka yüzünde bir insan resmi vardı. O insan düzeline, dünya da düzeldi!”⁵⁸¹ Demek ki insan değişir, düzeldir ve gelişir; dünya da değişir, düzeldir ve gelişir.

Merhûm Abdulcelil Candan, *İlmî Hutbelerle Minberin Gücü* isimli eserinde, bireysel değişim merkezli toplumsal değişimi gerçekleştiren ve özellikle yetişkinlere hitap eden bir zafer hutbesini, (Tavtavî’den iktibasla) toplum liderlerine ve dünyaya yön veren hatiplere şu kompozisyon içinde takdîm etmektedir:

Zafer Kazandıran Hutbe

“Yıl 607/1210. Haçlılar tüm güçlerini Ortadoğu’ya yığmışlar ve Akka’yı merkez seçmişlerdi. Haçlı güçleri vebâ virüsü gibi etrafa yayılmıştı. Evlerde yaşlı, çocuk ve kadınlardan başka kimse kalmamıştı. Meysun adındaki kadının dört kardeşi de cepheleydi. Evde tek başınaydı. Hem vatanını hem de dört yiğit kardeşini düşünüyordu. Haçlı kuvvetleri çok yaklaşmıştı. Meysun Müslümanlara nasıl yardım edebileceğini ve savaşa gitmeyip ticaret ve şahsî işleriyle nemelazımcıları nasıl etkileyeceğini düşünüyordu. Şam’ı ayağa kaldırarak güce sahip olduğuna kanaat getirmişti.”⁵⁸²

⁵⁸¹ Cevdet Kılıç, *Felsefe Diyarından Hikmet Yurduna*, İstanbul 2015, s. 270-271.

⁵⁸² Candan, *a.g.e.*, 22-23’te refere edilen: Ali Tantavî, *Kıyasu’n-mine’t-Tarih*, s. 140-145.

“İman ve azim Meysun’u yenilmez bir kahraman haline getirmişti. Nasıl başlayacağını, nasıl strateji uygulayacağını düşündü. Beline kadar inen saç örgülerini hatırladı. Onlardan başka silah olabilecek birşey yoktu. Komşuları çağırdı ve onlara şu teklifi yaptı: ‘Biz erkek değiliz. Hareket alanımız sınırlıdır. Erkekler savaşa gitmiyorsa bizlerin de yapacağı bazı girişimler olmaz mı? Şu gördüğümüz örgülerim sahip olduğum en kıymetlilerimdir. Onları cihat atlarına yular yapmak istiyorum. Umulur ki savaşa katılmayıp oturan erkekleri teşvik eder.’ Makası aldı ve örgülerini kesti. Bunun üzerine diğer arkadaşları da örgülerini kesmeye başladılar. Örgülerini cihat atları için yular yaptılar. Bu yuları Şam Emevi Camii imamına gönderdiler. İbn-i Cevzî neslinden gelen imam, Cuma hutbesinde örgüleri değerlendirmeye karar verdi. İmam Cuma günü elindeki örgü yularla minbere çıktı ve cemaate şu hutbeyi îrâd etti.”⁵⁸³

“Ey cihatla dünyayı fethedenlerin evlatları! Ey dünyaya adalet ve hakkı getiren millet! Ey şehit çocukları! Sizlere ne oldu ki cihadı terk ettiniz? İzzet sizlere ait olduğu hâlde onu müşriklere mi bıraktınız? Şehit kanıyla sulanmış topraklarımızda düşmanların olması sizleri etkilemiyor mu? Cephedeki kardeşlerimizin çektiği sıkıntılardan rahatsız olmuyor musunuz? Bizler nimetler içinde yüzerken, kardeşlerimiz düşman ateşi altında inlemektedirler. Ey cemaat! Cihat tüm şiddetiyle devam etmektedir. Sizler cihada çıkamıyorsanız bari kadınlara yol verin de cihada çıksınlar! Siz sürme sürün, kına yakın!..”⁵⁸⁴

“Ey sakallı ve sarıklı karılar! Elimdeki yuların neden örüldüğünü biliyor musunuz? Evet! Bunlar kadınların örgülerinden yapılmıştır. Örgülerini kestiler. Süslenme ve zevk-u sefa dönemi sona erdi. Dönem cihat dönemidir. Ey cemaat! Örgülerden yapılmış bu yuları cihatta kullanamazsanız, bari kendinize takın da ‘örgülü ve zülüflü erkekler’ olun. İmam hutbesini bitirdi, elindeki yuları olduğu gibi cemaatin üzerine fırlattı ve ekledi: Ey kubbe! Ey mescit! Ağlayın halimize! Erkekler kalmadı!”⁵⁸⁵

“Bunun üzerine cemaat hıçkırıklar arasında cepheye koştu ve haçlıları kovdu. Böylelikle zafer bir erkek ve bir kadın gayretiyle elde edilmiş oldu.”⁵⁸⁶

⁵⁸³ Candan, *a.g.e.*, 22.

⁵⁸⁴ Candan, *a.g.e.*, 23.

⁵⁸⁵ Candan, *a.g.e.*, 23.

⁵⁸⁶ Candan, *a.g.e.*, 23.

Örnek Hutbe: *Bireysel İstikâmetten Toplumsal İstikâmete*

Yüreklerinin Güzelliği Yüzlerine Yansıyan Aziz ve Asil Mü'minler!

Yüce Rabbimiz, şöyle ferman buyurmaktadır: “İşte bu, benim dosdoğru yolumdur. Artık ona uyun! Başka yollara uymayın! Yoksa o yollar sizi fırka fırka edip O'nun yolundan ayırır. İşte sakınmanız için, Allah size bunları emretti.”⁵⁸⁷ Örnek ve Önderimiz; Efendimiz de (s.a.s) şu hakikati beyân buyurmaktadır: “Kulun kalbi doğru olmadıkça imanı doğru olmaz; sözü doğru olmadıkça da kalbi doğru olmaz.”⁵⁸⁸

Ey Büyük İslam Medeniyetinin İzzetli Müntesipleri!

Peygamber Efendimiz (s.a.s.), tarihin ilk evrensel insan hakları beyânnâmesi olan Vedâ Hutbesi'nde, yüz bini aşkın ashâbının şahsında şöyle buyurmuştur: “Size iki emânet bırakıyorum; onlara sınıksız sarılıp uyarmanız, yolunuzu asla şaşdırmazsınız. O emanetler; Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerîm ve Peygamberin sünnetidir.”⁵⁸⁹ Biz de söz ve sadâkatımızla imân ve ifâde ediyoruz ki; isâbet ve ispat buyurulmuştur: “Sözlerin en doğrusu Kitâbullah, Rehberliğin en güzeli Sünnet-i Resûlullah'tır.”⁵⁹⁰ “Rabbimiz Allah'tır deyip sonra dosdoğru hareket edenlere ne korku ne de endişe vardır.”⁵⁹¹ “Rabbimiz Allah'tır deyip dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner ve derler ki: Korkmayın, üzülmeğin, size sözü verilen cennetle sevinin!”⁵⁹²

Ey Cihâna Adâlet ve Asâletle Nam Salan Sülehâ ve Şühedâ Nesli!

Toplumsal istikâmet bireysel istikâmetle kazanılır. Dünyanın değişmesini istiyorsak, değişime önce kendimizden başlamalıyız. Biz birey olarak müstakîm olursak; âilemiz, çevremiz, ülkemiz ve dünyamız da müstakîm olur. Fiziksel değişimlerin besmelesi fikirsel değişimler; toplumsal gelişmelerin besmelesi de bireysel gelişmelerdir. Biz iyi olursak dünyayı iyilik kaplar. Zîrâ biz, lafzı bir kez fakat manası her gün yeniden nâzil olan Kur'ân'ın muhataplarıyız. Sû-i ahlâk depremlerini onarmaya muktedîr olan İslâm'ın müntesipleriyiz. “Gecesi dahî gündüz gibi apaçık bir yol”⁵⁹³ bırakan şanlı bir Peygamber'in ümmetiyiz.

⁵⁸⁷ En'âm, 6/153

⁵⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 199.

⁵⁸⁹ Müslim, Hac, 147.

⁵⁹⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 310; Nesâî, İdeyn, 22.

⁵⁹¹ Ahkâf, 46/13.

⁵⁹² Fussilet, 41/30.

⁵⁹³ İbn-i Mâce, Mukaddime, 43.

Ey Mekke, Kudüs, Kahire, Şam ve İstanbul Fâtiplerinin Torunları!

İstikâmet, İslâmiyettir! İman ve istikâmet âbidesi şanlı ecdâdımız medeniyet tarihi yazarken, bize sadece mesaj yazmak yakışmaz! “Oku, yaz, uyan ve uyar”⁵⁹⁴ cehdinin cihân kahramanlığı dururken; a-sosyalleştiren sosyal medya bağımlılığı yakışmaz! Okur-yazar, okur-yaşar olmak varken; okur-yatar olmak yakışmaz! Kurtuluş çağrılarımızla, çağlar üstü çığırlar açmalıyız. “Allah’a çağırandan daha güzel sözlü kim olabilir?”⁵⁹⁵ O hâlde fikir ve ideolojiye değil, hakîkate çağıralım. “İyilik ve takvada yarışalım!”⁵⁹⁶ Hayatın her ânında yüce İslâm’la yaşayıp Muhammedî duruşu hayatımıza hâkim kılalım! Zîrâ evrensel ahlâk inşası için gönderilen Efendimiz (s.a.s), kavmiyyet kelepçelerini ve taassubiyet prangalarını ümmet ve vahdet devletiyle kırarak, tenkit ve tehditlere karşı tebliğ ve temsilde bulunarak cihâna örnek olmuştur.

Geliniz! Şimdi aşk ile “Hep birlikte Allah’ın ipine (Kur’ân’a, İslâm’a) sımsıkı sarılalım. Parçalanmayalım! Bölünmeyelim! Rahmân’ın lütfeği akıl, irâde, îmân ve İslâm nimetlerini hatırlayalım.”⁵⁹⁷ “İyiliğe anahtar, kötülüğe kilit olalım.”⁵⁹⁸ Yüce Rabbimizin farzı, hayatımızın tarzı olsun. Kuşkusuz; Rabbimiz Allah, rehberimiz Resûlullah, pusulamız Kitâbullah ve kiblemiz Kâbetullah’tır. Bizim sorumluluğumuz ruhbânî değil, Rabbânî olmak; hesâbî değil, hasbî olmaktadır.

Ey Rabbimiz!

Duâ ve yakarışlarımız sanadır: “Ancak sana ibâdet eder ve ancak senden yardım dileriz. Bizi dosdoğru yola; kendilerine nimet verdiği Peygamberlerin, sıddıkların, şehitlerin, sâlihlerin yoluna ilet!”⁵⁹⁹

Ey İbrahim’i Nemrut’a, Musa’yı Firavun’a, ebâbilleri Ebrehe’ye, Yûnus’u karanlıklara, Yûsuf’u Mısırlara ve Muhammed’i Kısırâlara gâlip kılan Rabbimiz! Bizi de sâhil-i selâmete, sırât-ı saâdete, adâlete, ehliyete, meşverete, ma’rifete ve iki cihan cennetine ulaştır! (Âmîn).

⁵⁹⁴ Alâk, 96/1; Nûn, 68/1; Müzzemmil, 73/2; Müddessir, 74/2.

⁵⁹⁵ Fussilet, 41/33.

⁵⁹⁶ Fussilet, 41/33; Hucurât, 49/13.

⁵⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/103.

⁵⁹⁸ İbn-i Mâce, Sünnet, 19.

⁵⁹⁹ Fâtihâ, 1/5-6; Nisâ, 4/69.

5.5. Din Eğitiminde Yaşlılara Yönelik Din Dili

İslam kültür ve medeniyeti normuna göre *yaşlı*; diğer bir ifâdeyle *ihtiyar*, kelime olarak *seçkin* ve *tecrübeli* demektir. Toplumda kendisine danışılan, görüşlerine değer verilen ihtiyar, kendinden sonraki kuşaklar için örneklik teşkil eder.⁶⁰⁰ Hayat tecrübesini beyân eden ilim ehline göre; “uzun yaşamak, Yüce Allah’ın kuluna nime-tidir, lütfudur. Daha tecrübeli bir zihin ve olgun gönülle, daha çok değer üretilir. Yaş-lılık dönemi iyi değerlendirilebilirse büyük imkân ve lütuflara dönüştürülebilir. İngmar Bergman bir sözünde ‘yaşlanmak bir dağa tırmanmak gibidir; çıktıkça yorgunluğu-nuz artar, nefesiniz daralır ama görüş açınız genişler’ der.”⁶⁰¹

İnsan hayatının değişim ve gelişim evreleri bilimsel olarak değerlendirildiği zaman; erken bir dönemde kategorize edildiğini söylemek mümkün değildir. Nitekim “insanın bebeklik, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve ihtiyarlık gibi gelişim dönemleri-ne göre ele alınması, çok sonraları ortaya çıkmaktadır. Bu da, insanın farklı gelişim dönemlerinde değişik davranış ve tavırları ortaya koyduğu fark edildiğinde işlen-meye çalışılmıştır”⁶⁰² diyen Gözütok, gelişim safhalarının detaylı bir şekilde ele alınıp incelenmesini ve işlenmesini de, gelişim psikolojisinin bir disiplin olarak doğmasına yormaktadır.⁶⁰³ Bu gelişim safhalarının en tecrübeli dönemini temsil eden *yaşlı*, en yoğun din duygusunu yaşamakta, bunu da düşünce ve davranışlarına yansıtılmaktadır.

Mahmut Dünder, yaşlı bireyin dine ve duaya sıkıca sarıldığını, dini bir umut kaynağı olarak gördüğünü, yüce kudrete sığınma duygusunun güçlendiğini⁶⁰⁴ vurgu-larken; Mürüvvet Aktaş da bu durumu şöyle ifâde etmektedir: “Ne büyük müjdedir ki, iman edip Allah’a ve Resûlü’ne gönülden bağlanan bir insanın kutlu bir yaşamda ağarttığı saçlar, hânesine sevap olarak yazılır, günahlarının bağışlanmasına ve Allah katında derecesinin yükselmesine vesile olur.”⁶⁰⁵

⁶⁰⁰ Mürüvvet Aktaş, “Ailemde Bir Yaşlı Var”, *Ailem*, 3. Baskı, (Editör: Huriye Martı), Ankara 2018, s. 69.

⁶⁰¹ Aktaş, “a.g.m.”, s. 70-71.

⁶⁰² Gözütok, “İslam Dünyasında İlk Ahlak Eserlerinde Gençlik”, *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu* (6-7-8 Ekim 2016), Cilt: 2, s. 1052.

⁶⁰³ Gözütok, “a.g.m.”, s. 1052.

⁶⁰⁴ Dünder, “Farklı Yaş Gruplarında Duâ ve Din Eğitimi”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Der-gisi* 9/2 (Ağustos 2018) s. 478.

⁶⁰⁵ Aktaş, “a.g.m.”, s. 71.

Nitekim Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'ın gücüne sığınması gerektiği için güçten düşen yaşlıyı “güçsüz” olarak beyân ederken;⁶⁰⁶ Hz. Peygamber de (s.a.s.), “*Her kim Allah yolunda (Allah'a kullukta) saçını ve sakalını ağartırsa, yevmu'l-kıyâme'de bu ağarma kendisi için nûr olur*”⁶⁰⁷ buyurarak, ömrün kemâl ve zevâlinde olan büyükleri müjdelemiştir.

Yaşlı ana-baba ve toplum büyüklerinin konum ve kıymetleriyle ilgili İsrâ Sûresi'nde şöyle buyurulmaktadır: “*Rabbin, kendisinden başkasına asla ibadet etmemenizi, anaya-babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti. Eğer onlardan biri, ya da her ikisi senin yanında ihtiyarlık çağına ulaşırsa, sakın onlara 'öf!' bile deme; onları azarlama; onlara tatlı ve güzel söz söyle. Onlara merhamet ederek tevazu kanadını indir ve de ki: 'Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.'*”⁶⁰⁸ Bu âyet-i kerîmeyle dînî çerçevede yaşlılara yaklaşım ahlâkı zikredilirken aynı zamanda vefâ ve evlatlık borcunun ödenmesi gerektiğine dâir emirler de vardır. Zîrâ Lokman Sûresi'nde; “*İnsana da, anne babasına iyi davranmasını emrettik...*”⁶⁰⁹ ikazıyla birlikte, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Kur'ân ahlâkından mülhem şu ikazlarıyla terbiye edilmekteyiz: “*...Büyüklerimize saygı göstermeyen bizden değildir*”⁶¹⁰ ve “*İnsanlara merhamet etmeyene, Allah da merhamet etmez.*”⁶¹¹

Yaşlılar, en çok da günahlarının affedilmesini umarlar. Hatalarını hatırladıkça duygulanırlar. Ölüm endişesini içten içe hisseden yaşlılar, olabildiğince ibadetle meşgul olur ve kendilerine manevi rehber edinirler. “Günümüzde rehberlik ve psikolojik danışma hizmetleri modern eğitimin önemli bir parçasını oluşturduğu gibi, dînî danışmanlığı kapsayan din eğitimi de eğitimin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Zira insanın fitratında bulunan ve sosyal bir olgu olan din ve dolayısıyla dînî bilinçlenmeyi sağlayacak olan gerçek bir din eğitimiyle bu problemler azalabilmektedir.”⁶¹² Dolayısıyla yaşlıların manevi rehberlikle yönlendirilmeleri önem arz etmektedir.

⁶⁰⁶ Rûm, 30/54.

⁶⁰⁷ Nesâî, Cihâd, 26; Tirmizi, Fedâilü'l-Cihad, 9.

⁶⁰⁸ İsrâ, 17/23-24.

⁶⁰⁹ Lokman, 31/14.

⁶¹⁰ Tirmizi, Birr, 15.

⁶¹¹ Buhârî, Tevhîd, 2.

⁶¹² Dündar, “İnsanın Huzurunu Sağlamada Dini Bilinçlendirmenin Önemi” (The Importance Of Religious Awareness In Providing Human Peace) *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Şubat 2016, Cilt: 9, Sayı: 44, s. 1367-1368.

Örneğin, geçmişte yaptıkları yanlış davranışları hatırlayıp duygulandıklarında onları teskin edecek ve müjdeleyecek şu âyet-i kerîme okunabilir: “*De ki: ‘Ey kendilerinin aleyhine aşırı giden kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Şüphesiz Allah bütün günahları affeder. Çünkü O, çok bağışlayan, çok merhamet edendir.*”⁶¹³ Benzer âyet-i kerîmeler veya müjde ve merhamet konulu hadîs-i şerifler zikredilerek psikoterapi uygulanabilir.

Yaşlılar özellikle çocuklarla, gençlerle ve din görevlileriyle zaman geçirmek ve sohbet etmek isterler. Çocukların neşeleriyle neşelenirler, gençlerin samimiyetiyle kendilerini değerli hissederler ve din görevlilerinin manevî rehberliğiyle de inşirah bulur, Yüce Allah’ın rıza ve rahmetini ümit ederler. Gençlerin yaşlılara yaklaşımına ve yardım ahlâkına binâen; Enes b. Malik (r.a.), Hz. Peygamber’den şu nasihati rivâyet etmektedir: “*Bir genç, bir yaşlıya yaşından dolayı saygı gösterirse, Allah da ona (yaşlılığında) saygı gösterecek birini bahşeder (hâdim kılar).*”⁶¹⁴

Bilindiği üzere Mekke’nin fethi bütün Müslümanları çok sevindirdiği gibi Hz. Ebûbekir’i de çok sevindirmiştir. Bu sevinçle ihtiyar babası Ebû Kuhâfe’yi alıp Hz. Peygamber’in (s.a.s.) huzuruna götürün Hz. Ebûbekir (r.a.), en mühim meselede dahi yaşlılara merhameti öğütleyen şu ince düşünceyle uyarılmıştır: “*Şu ihtiyarcağızı yuvasında bıraksaydın da ben ona gitseydim olmaz mıydı?*”⁶¹⁵

Kuşkusuz insan yaşlandıkça duygusal ve davranışsal olarak çocukluğu andırmakta; sevgiye, ilgiye, şefkate ve himâyeye muhtaç hâle gelmektedir. Zîrâ yaşlılık, *ömrün en düşkün dönemidir.*⁶¹⁶ Yaşlılık mukadder olduğu gibi, ihtiyarlık çağı *çatınca güçsüzlük* de mukadderdir.⁶¹⁷ Ne var ki postmodern çağın dayatmalarıyla yitirilen bazı değerler gibi, selâmet ve bereket vesilesi olan toplum büyüklerine de teveccüh azalmakta, takdir ve tecrübeleri önemsenmemekte, tek göz odada çileyle büyüttükleri beş çocuk-on çocuklarının mâlikânelerinde şimdi çok görülerek dâru’l-acezelere ve yürek yakan bir yalnızlığa mahkûm edilmektedirler. Oysa bu ahvâl, insanlığın insaf ve vicdânına sığmamakta ve İslam Medeniyeti’nin müntesiplerine yakışmamaktadır.

⁶¹³ Zümer, 39/53.

⁶¹⁴ Tirmizi, Birr, 75.

⁶¹⁵ Nesâî, Zînet, 15.

⁶¹⁶ Bkz.: Nahl, 16/70.

⁶¹⁷ Bkz.: Rûm, 30/54.

6. SONUÇ

Büyük insanlık ailesi için *evrensel din* olarak telakki edilen Yüce İslâm'ın mukaddes mesajlarıyla, her bireye ve topluma ulaşmak ulvî bir vazîfedir. Bunu başarabilmek için de mutlak manada eğitim ve dil odaklı hareket etmek gerekmektedir. Ancak eğitim ve dil, din üzerinden ele alınınca özellikle eğitimin din ile ilişki ve etkileşimi de önem arz etmektedir. Nitekim *din dili* de, din, eğitim ve dil üzerinden algı, duygu ve düşüncelere hitap ederek davranış değişikliğini amaçlamaktadır.

Dinin evrensel daveti kale ve krallarla sınırlı kalmayıp cihânı sarmış, çağları aşmıştır. Vahyin davetçi ve dinamik *din dili* ile Hz. Peygamber'in (s.a.s.) tebliğ ve temsil dilinin doğru anlaşılması ve anlamlandırılması için sadece edebiyatın yetmeyeceği bilinmelidir. Bu itibarla genelde her inanç sahibinin, özelde de her Müslümanın, Kur'ân'da bahsi geçen Peygamberlerle birlikte son Peygamber Hz. Muhammed'i (s.a.s.) ve öncü şahsiyetleri örnek alarak, hayatın her alanında örneklik teşkil etmesi ahlâkî bir ödevdir. Zira örnek almak kadar örnek olmak da elzemdır.

Bütün semavi dinlerin, kutsal kitapların ve peygamberlerin ortak gâyesi eğitimle davranış değişikliğini önceleyerek Yüce Allah'a kulluk etmeye çağrı olmuştur. Tarih boyunca toplumlara yönelik *din dilinin* temelini tevhîd akidesi, ahlâk, ibadet ve olumlu davranış değişikliği teşkil etmiştir.

Peygamberler kendi kavimlerinin ve dönemlerinin dilleri ile tebliğ ve irşatta bulunmuşlar, kaba ve kırıcı dil ve üslûptan uzak durmuşlardır. İşte bu tutum ve tavırlar muhatabın iknâsını kolaylaştırmış ve güven aşlamıştır. Kuşkusuz kitle iknâda, karşılıklı güven, sevgi, değer ve duygu dili önem arz etmektedir.

İnsanın kendi varlığını anlaması için *dine*, başkasının varlığını ve hayatı anlaması için *dile*, varlık olgusunu din üzerinden içselleştirmek için *din diline* ve bütün bunları algılamak, düşünmek ve anlamlandırmak için de elbette *eğitim* ve *din eğitimi* ihtiyacı vardır. Yani dil ve duygu olmadan, din ve *din dilinin* anlaşılması; eğitim olmadan da din eğitiminin anlaşılması mümkün değildir.

Bu itibarla eğitimin öncelikli ve nitelikli olması gereken ilk müessese *âiledir*. Âile, eğitimin, hayatın ve toplumun temel taşı niteliğinde olduğundan, bilgi ve bilincin ana şubesidir ve varlığına vesile olduğu çocuğun her gelişim ve değişim evresinden sorumludur. Çocuk eğitimi açısından gelişim evrelerinin dikkate alınması başarı sağlanması açısından önem arz etmektedir. Özellikle psikososyal açıdan çocuğun sağlam karakter kazanmasında, gelişim dönemleri kilit rol oynamaktadır. Eğitimin algılandığı ve anlamlandırıldığı ilk dönemden itibaren, âilenin doğru ve yönlendirici telkinleri, tutum ve davranışları etkin rol oynamakta ve çocuğa yönelik *din dili* bu seyir sürecinde aynı şekilde etkin olarak kullanılmaktadır. Ne var ki zikredilen sembolik ifade ve metaforlar, dinî kıssa ve hikâyelerle soyut düşüncenin gelişimi genel olarak zayıf kalmakta ve yanlış metot ve üslûptan dolayı çocuklar *din dilini* anlamakta güçlük çekmektedirler. Bu süreçte ebeveyn sevgisi ve ilgisi kesinlikle göz ardı edilmemesi gereken olgulardır. Zîrâ özdeşim kurulan modelin/modellerin din ve dile dâir aktarımları, çocukta kalıcı izler bırakabilmekte ve *din dili* algıları pozitif veya negatif yönde oluşabilmektedir.

Pedagojik açıdan çocuklardaki inanç duygusunun temelindeki iki esas duygu olan *Allah sevgisi* ve *Allah korkusu*, onları ibadete yönelten faktörlerdir. Duygusal gelişmenin, zihinsel gelişmeden önce olduğunu tespit eden psikologlar, her şeyden önce, çocuğun kalbini kazanarak ondaki güven, ümit ve bağlanma duygularını geliştirmenin gerekli olduğunu savunmaktadırlar. Dolayısıyla özellikle çocuklara yönelik *din dilinde* ve çocuğun dînî eğitiminde *Allah sevgisi* faktörü hâkim olmalıdır. Doğrusu *din dili* de bunu gerektirir.

Bu hassas dönemde soruları ciddiye alınarak net cevaplar verilmeli, ifade ve işlemleri önemsenmeli, tüm çekince ve korkuları giderilmeli, Yüce Allah ve Hz. Peygamber (s.a.s) ile ilgili tasavvurlarının olumlu olması yönünde pedagojik destek verilmeli, asla kutsal konularda korkutulmamalı, ödül-ceza uygulamalarının dengesi korunmalı, mümkün mertebe ceza uygulanmamalı, ödüllerle teşvik edilerek eğitimi ve kutsal değerleri sevmesi sağlanmalıdır. Elbette burada en büyük sorumluluk, âilenin bilinçli sorumluluğudur. Dolayısı ile din, dil, düşünce, davranış, sevgi, merhamet vb. değerlerin ilk kaynağı âiledir.

Esasında sadece çocukların değil; bütün yaş gruplarının ihtiyacı olan *din dili*, teorikten ziyâde Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uyguladığı gibi pratik bir *din dilidir*. Yaşanabilir, hayata taşınabilir, kategorik şekilde uygulanabilir ve en önemlisi devam ettirilebilir pratik bir *din dili*, çocuk, ergen, genç, yetişkin ve yaşlı kategorileri tarafından memnûniyetle kabûl edilebilecek ve sonraki nesillere aktarılacak bir *din dilidir*. Çocuğa yönelik din eğitimi de, *din dili* de ancak bu sevgi ve ilgi kanalıyla aktarılabilir. Yani sevgi ve güven dili çocuğun fitrat dilidir. Sevgi ve güven, anlamaya; anlamak da doğru düşünce ve olumlu davranış değişikliğine zemin hazırlamaktadır.

Dînî değerlerle donanmış bir âilede büyüyen, genel eğitim ve öğretim içinde vazgeçilemeyecek bir yere sahip olan din eğitimini dînî hassasiyet ve husûsiyetlere sahip olmakla birlikte çocuklara yönelik *din dili* üslûbunu bilen öğretmenlerden alan, kutsalını ve kültürünü olumlu davranışlarla pratize eden bir çevrede yetişen çocuk, elbette daha kontrollü bir ergenlik dönemi yaşayacaktır. Ancak unutulmamalıdır ki, insan hayatının en meşakkatli dönemlerinden biri olan ergenlikte, *din dilinde* mündemiç olan güven ve duygu dili ile yaklaşım gösterilmelidir. Zîrâ ergen psikolojisi yansımaları dikkate alınınca en çok güven, değer ve duygu dili ile diyaloga açık oldukları müşahede edilmektedir. Ergenlerde duygu, dilden daha etkindir ve genelde algılar ve anlamlandırmalar duygu üzerine binâ edilmektedir. Bu hakikatlerden hareketle, duygu diliyle diyalog kurabilen ebeveyn ve öğretmenler, ergen problemlerini çözmede daha etkin olabilmektedirler.

Düşünce ve davranışları eleştirme dönemi olan ergenlikten, kendini geliştirme dönemine doğru evrilen *genç*, bu dinamik dönemde artık keşfedilmeyi bekleyen marifet, meziyet ve yetenekleriyle yönlendirilmeye açık büyük bir potansiyeldir. Hayatının en etkin evresindeki gencin duygu, algı ve düşünce dünyası her yönüyle gelişmekte, genç için rol model olgusu önem arz etmektedir. Genç, hayatın her alanında karar kıldığı rol modelin düşünce ve davranışlarını kabullenebildiği gibi rol modelin eylem ve söylemlerini tasdik ve taklit etmede seçici davranabilir; sınırlı tercihte de bulunabilir. İşte bu noktada örgün veya yaygın din eğitiminden sorumlu olan din görevlisi, öğretmen/öğretici ve akademisyen, *din dilinin* kuşatıcı ve işlevsel üslûbuyla etkin yönlendirme yapabilmelidir.

Gençlere yönelik olumlu, ılımlı, anlayışlı, merhametli ve değer aşıl原因 bir dil ve üslûp kullanan Hz. Peygamber (s.a.s.), özellikle gençlerle iletişimde, onların duygu ve algılarını önemsemiş ve anlam dünyalarında mâkes bulabilecek mesajlar vermiştir. Ne var ki günümüz gençliği ilgisizlikten, sevgisizlikten ve anlaşıl原因mamaktan yakınlık alternatif mekân ve mekân arayışı içinde çoğu zaman yanlış karar verebilmekte ve telafisi zor olan tercihlerde bulunabilmektedir. Acı ve üzücüdür ki nefis ve nesilleri ifsat eden kafe kültürünün ayyuka çıktığı ve *dur* denilmediği; daha da esef verici olanı; toplumdaki büyük/büyükölük rolünün kaybolmaya yüz tuttuğu çağımızda, gençlerimiz samimi ve sıcak sığınakların özlemini yaşamaktadırlar.

Her insan tercihlerinin neticesine göre bir hayat sürdüğü gibi; genç de tercihlerinin olumlu veya olumsuz akibetine uğrar. Dolayısıyla tercih ve tecrübelerin istişare edilmesi, iyilerin hayat felsefelerinin takip ve taklit edilmesi ve bu minvalde bir arkadaş çevresinin edinilmesi, dünyevî ve uhrevî önem arz etmektedir. Dolayısıyla değerlendirilebildiği takdirde; aziz gençlik, pozitif bir potansiyeldir.

Çocukluk, ergenlik ve gençlik dönemlerinde iyi bir âile, okul ve çevre kontrolünde büyüyen, din eğitimini usûlüne uygun alan ve *din dilini* de üslûbuna uygun anlam ve amaç bağlamı içinde kavramaya çalışan bir birey, yetişkinlik döneminde artık bilgi senteziyle bilincin ileri seviyesine ulaşabilmekte, dînî söylemleri daha doğru anlamlandırabilmekte, din ve değerler doğrultusunda düşünce ve davranışlarını disipline edebilmekte ve kendinden sonraki kuşaklara da bu minvalde aktarabilmektedir. Aksi takdirde din ve değerlerden bîhaber olan bir âilede büyüyen, ilgi ve bilincin zayıf olduğu bir eğitimin ve sosyal çevrenin olumsuz tesirine maruz kalan bir birey, kendini, âilesini ve kendinden sonraki kuşakları geliştirememektedir.

İnsanlar rencide edilmeden, toplum içinde itibar krizleri yaşamalarına sebebiyet verilmeden; yine topluma olumlu anlamda yansıyacak şekilde düşünce ve davranışlarını değiştirmeleri sağlanmalıdır. İşte *din dilinin* doğru anlatılması ve muhatap tarafından da doğru anlaşılması budur ve davranış değiştirmesi zor olan eğitim gruplarından biri olarak bilinen *yetişkin*e yönelik din eğitimi ve *din dili* üslûbu bunu gerektirir.

Yetişkinin yönlendirilerek geliştirilmesi, okuyacağı kaynakların usûlleri ile ilgili bilgi verilmesi, teoriğin nasıl pratize edilmesi gerektiğinin örneklendirilmesi ve her yönüyle idare edilmesi esastır. Çocukluk, ergenlik ve gençlik dönemini geride bırakan yetişkin ve yaşlı artık sosyal hayat ve dînî yaşama ilişkin derin bir tecrübeye sahiptir. Tecrübeleri onun için önemlidir ve hemen her ortamda dile getirme arzusunadadır. Bu itibarla yetişkin ve yaşlı tecrübesinin kâle alınması, şahsiyeti hedef alınmadan yanlışlarının tashih edilmesi ve doğrularının takdir edilmesi onu onurlandırır, hayata bağlar ve mutlak başarı sağlar. Örgün eğitim dâhil olmakla birlikte daha çok yaygın eğitimde, yetişkin ve yaşlı tecrübeleri ve gözlemleri bazen öğretici ömrünün iki katı (hatta üç katı) olabilmekte ve önem arz etmektedir. Dolayısıyla Öğretmenin/öğreticinin veya hatibin, yetişkin ve yaşlının birikimlerinden istifâde etmesi *ödevdir*.

Yetişkin ve yaşlılara uygulanacak din eğitimi ve *din dili*, kaygı ve korkulardan arındırılmış; zaman, zemin ve şartların uygun hâle getirilmiş olması elzemdir. Din eğitimi ve *din dili*, her yönüyle yetişkin ve yaşlının çekince, çıkmaz ve açmazlarını minimize etmeli, sevgi-saygı eksenli, güven ve iknâ güdümlü olmalıdır. Muhatap hatalarının izhâr (âşikâr) edilmemesi, direkt kişi hedef alınmadan hatanın dillendirilmesi ve hataların telafi edilmesine imkân verilmesi gerekmektedir. Muhataba psikososyal baskı ve yaptırım uygulanmamalı; isteyerek, severek ve doğru anlamlandırma yaparak dinlemesi ve öğrenmesi sağlanmalıdır.

Yetişkin ve yaşlılarda zevâl sendromunun da (ölüm korkusu) etkisiyle zaman her yönüyle çok kıymetlidir ve beş dakikanın dahî kaybına tahammül edilmesi güçtür. Bu hakikatten hareketle verilecek din eğitiminde ve etik olarak kullanılan *din dilinde*, ölümün bir yok oluş olmadığına; âhiret hayatına inancın ve ölüm gerçeğini kabullenmenin daha huzurlu hissettirdiğine, Yüce Allah'ın rahmetinin kuşatıcılığına, iman edenlerin mükâfatlandırılacağına, cennet nimetlerinin mü'minler için olduğuna ve bu meyandaki muhtelif olgulara vurgu yapılarak inşirah dili kullanılmalıdır.

Andragojide, yani yetişkin ve ötesi olan kuşakların din eğitiminde dikte ve dayatmacı bir içerik ve uygulamadan kaçınılmalı; arz-talep dikkate alınmalı, ihtiyaçlar mutlaka değerlendirilmeli, zaman alsa da üslûp yapıcı ve kanalize edici olmalıdır.

Yetişkin ve yaşlı kategorilerine yönelik din eğitiminde ve *din dili*nde bilgi aktarımı daha çok bilinç formunda olmalı ve sorumluluk öğretisi yönetme değil, yönlendirme niteliğinde gerçekleştirilmelidir. rnek ve nerileri önemsemeli ve mutlu olmalarına vesile olabilecek ortak çalışmalar plnlanarak pratize edilmelidir.

Kuşkusuz *din dili* evrensel, güven verici, iknâ edici ve tedricidir. Bu itibarla tebliğ, tebyin ve irşatla birlikte mutlaka *temsil* de olmalıdır. Zira Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uygulamaları daha çok *temsil* formunda hayata yansımıştır. ağrı, idealler ve idoller üstü bir ufukla Yüce Allah'a ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) olmalıdır.

Dinini ve dilini seven, kendini ve muhatabını bilen, güven veren, tebessüm eden, müjdeleyen, hikmet ve merhametle seviye ve seciyelere hitap eden, mesajını tasvir ve teşbihle tahkiye eden, tebliğin ötesinde (zellikle) temsil eden, dilinin hünerlerini/inceliklerini inceleyen, ilmî-akademik ve edebî eserlerle birlikte sözlük ve imlâ kılavuzlarını okuyan, lokal lehçe tesirinde kalmadan diksiyon-jest-mimik tekniklerini kullanan, sesin başlangıç-bitiş arasındaki uzuv ve unsurlarına vkf ve hâkim olan, diyafram terbiye tekniğiyle söze duygu yükleyebilen, sesinin tonunu ayarlayabilen, zamanı doğru kullanabilen, hatırlatıcı küçük dipnotlar hazırlayan, bölge-kültür-dil-eğitim- ihtiyaç farkı unsurunu göz önünde bulunduran, herhangi bir din-mezhep-meşrep mensubunu hedef almayan ve elbette kabul gören bir kıyafetle anlatacağı konuya hâkim; konuşmasının genelini veya bir kısmını ezberleyebilen bir hatip/konuşmacı, ğretmen/öğretici/akademisyen, mutlak manada başarılı olacaktır. Kuşkusuz, Kur'an ve Sünnet eksenli bir din eğitimi, değerler eğitimi, *din dili* ve din duygusu, güçlü karakter ve güzel ahlâk kazandırmaktadır. nemli olan güven ve iknâ unsurlarıyla teorikten pratiğe geçiş, ahlâkî rol modellik ve *din dili* disiplindir.

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, T.D.V. Yayınları, Ankara 2018.

Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir, 5 Cilt, (Komisyon: Hayreddin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), DİB Yay., Ankara 2017.

ACAR, Cafer, “Hz. Peygamber ve Genç Sahabiler”, *Gençlik ve İletişim*, 2. Baskı, (Derleme: Emin Gürdamur), DİB Yay., Ankara 2018, s. 103-108.

AKBAŞ, Rıfat, *Arap Gramerinde Kavram ve Terminoloji Sorunu* (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Van 2018.

AKÇA, Âmine Ekinci, *Wilhelm Von Humboldt'un Eğitim Anlayışı, Dile Dair Düşünceleri ve Günümüzde Uygulanabilirliği*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2013.

AKTAŞ, Mürüvvet, “Ailemde Bir Yaşlı Var”, *Ailem*, 3. Baskı, (Editör: Huriye Martı), DİB Yay., Ankara 2018, 215 s. 66-81.

ALİY, Abdurrahman, “Wittgenstein Felsefesinde Din Dili ve Dinî İman (Bir Rekonstruksiyon Denemesi)”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, Cilt: V, Sayı: 1, s. 157-175.

ALTAN, Mustafa Z., “Eğitim ve Toplum Paradoksu: Nasıl Bir Toplum Olmak İstiyoruz?” *Eğitim-Öğretim ve Bilim Arş. Dergisi*, Ankara 2016, Sayı: 36, s. 14-18.

ALTAŞ, Nurullah, “Cami Hutbelerinde Etkili İletişim Sağlama Amacıyla Retorik Figürlerinden Yararlanma”, *I. Din Hizmetleri Semp.*, 2007, Cilt: I, s. 481-492.

ALTINTAŞ, Hayrani, “Kur'an ve Estetik”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara 1998, Cilt: XXXVIII, s. 53-90.

ALTUNTAŞ, Halil, *Duayı Anlamak*, 2. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2012.

ALTUNTAŞ, Halil, *Başkaları İçin Ağlayabilmek*, DİB Yayınları, Ankara 2013.

ARVAS, Selcen Yüksel-ÖZBAY, Derya Işık, *Hikâyelerle Çocuklara Esmâ-i Hüsnâ*, 4. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2017.

ARVAS-ÖZBAY, *Hikâyelerle Çocuklara 40 Âyet*, 4. Baskı, DİB Yay., Ankara 2017.

ARVAS-ÖZBAY, *Hikâyelerle Çocuklara 40 Hadis*, 4. Bsk, DİB Yay., Ankara 2017.

ARVAS-ÖZBAY, *Hikâyelerle Çocuklara 40 Duâ*, 4. Baskı, DİB Yay., Ankara 2017.

ATA, Bülent, “Dinî Kavramların Çocuk Diline Aktarılması Sorunu”, *Türkiye III. Dinî Yayınlar Kongresi: Türkiye’de Çocuk Yayıncılığı, 28-30 Ekim 2005*, Ankara 2007, s. 289-302.

AY, Mehmet Emin, *Çocuklarımıza Allah’ı Nasıl Anlatalım*, 29. Baskı, Timaş Yay., İstanbul 2012.

BAYRAKTAR KARAHAN, Fatma, “Ailemde Bir Genç Var”, *Ailem*, 3. Baskı, (Editör: Huriye Martı), Ankara 2018, s. 48-65.

BUDAK, Esmâ-KANGER, Faruk ve dğr., *Dinî Değerler Serisi 1: Kul Hakkını Gözetmek*, 3. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2017.

BUDAK-KANGER ve Dğr., *Dinî Değerler Serisi 2: Dürüstlük...*

BUDAK-KANGER ve Dğr., *Dinî Değerler Serisi 3: Sorumluluk...*

BUDAK-KANGER ve Dğr., *Dinî Değerler Serisi 4: Yardımseverlik...*

BUDAK-KANGER ve Dğr., *Dinî Değerler Serisi 5: Tutumluluk...*

BUDAK-KANGER ve Dğr., *Dinî Değerler Serisi 6: Büyüklere Saygı...*

BUDAK-KANGER ve Dğr., *Dinî Değerler Serisi 7: Azimli Olmak...*

BUDAK-KANGER ve Dğr., *Dinî Değerler Serisi 8: Minnettarlık...*

BUDAK-KANGER ve Dğr., *Dinî Değerler Serisi 9: Merhamet...*

BUDAK-KANGER ve Dğr., *Dinî Değerler Serisi 10: Dostluk...*

- CAN, Yılmaz-GÜN, Recep, *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği*, (3. Baskı), Kayıhan Yay., İstanbul 2012.
- CANDAN, Abdulcelil, *İlmi Hutbelerle Minberin Gücü*, Seyda Yay, Diyarbakır 2012.
- CEBECİ, Suat, “Din Dilinin Mahiyeti ve Kavramsal Uzlaşma Sorunu”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 2004, Cilt: II, Sayı: 5, s. 7-21.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, 24. Baskı, TDV Yay., Ankara 2013.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul 2005.
- ÇAĞLAYAN, Ahmet, “Etkili Öğretmenlik”, *Etkili Din Öğretimi*, 3. Baskı, (Editör: Şaban Karaköse), İstanbul 2010, s. 393-398.
- ÇAĞLAYAN, Harun, “Rasyonalizm Bağlamında Dilbilim ve Din Dili İlişkisi”, *Ekev Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*, 2014, Cilt: XVIII, Sayı: 58, s. 41-58.
- ÇAĞRICI, Mustafa, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlâkı*, 8. Baskı, Ensar Yay., İst. 2015.
- ÇAM, Nusret, “Hz. Muhammed’in Estetik Dünyası ve Bunun Anlamı”, *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu (Tebliğler)*, (19-20 Nisan 2001), Isparta 2001, s. 25-43.
- ÇETİN, Abdurrahman, *Hitabet ve irşad (Din Hizmetlerinde İletişim ve Güzel Konuşma)*, 10. Baskı, Bursa 2017.
- ÇETİN, Oktay, “Dilin Din Eğitimindeki Rolü”, *Uluslararası Globalleşme Sürecinde Kırgızistan’da Din Bilimleri ve Ahlak Bilgisi Öğretiminin Meseleleri Sempozyumu (21-22 Mayıs 2007)*, 2008, s. 345-352.
- ÇETİNKAYA, Dağıstan, “Çocukta Estetik Duygunun Gelişimi ve Görsel Yayıncılık”, *Türkiye III. Dinî Yayınlar Kongresi: Türkiye’de Çocuk Yayıncılığı*, (28-30 Ekim 2005-Ankara) 2007, s. 231-238.
- ÇINAR, Aliye, “Din Dili: Dinî Sembol ve Ritüel”, *Dindarlık Olgusu (Sempozyum Tebliğ ve Müzakereleri)*, (25-26 Aralık 2004, İSAM Konferans Salonu, Üsküdar İstanbul), 2006, s. 325-338.

- DALGIN, Nihat, "Secde Maddesi", *DİA*, Cilt: XXXVI, İstanbul 2009, s. 271-272.
- DEMİRCAN, Adnan, *Asr-ı Saâdet Dünyası: Eğitimci ve Tebliğci Hz. Peygamber (s.a.s.)*, (Derleme Eser), Siyer Yay., İstanbul 2017.
- DİNÇ, Ahmet, *Doğunun Kayıp Kitapları*, Litera Yay., İstanbul 2016.
- DURMUŞ, İsmail, "İtnâb Maddesi", Cilt: XIX, İstanbul 1999, s. 219-220.
- DÜNDAR, Mahmut, *İlk Dönem İslami Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*, İşrak Yayınları, İstanbul 2011.
- DÜNDAR, Mahmut, "İnsanın Huzurunu Sağlamada Dini Bilinçlendirmenin Önemi" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi=The Journal of International Social Research*, 2016, Cilt: IX, Sayı: 44, s. 1367-1373.
- DÜNDAR, Mahmut, "Lisan-ı Kal ve Lisan-ı Hal ile Hacı Bayram-ı Veli'nin Toplum Terbiyesi", *Uluslararası Hacı Bayrâm-ı Velî Sempozyumu Bildiriler Kitabı: (25-26 Mayıs 2016)*, 2016, Cilt: II, s. 277-290.
- DÜNDAR, Mahmut, "Eğitim Sosyolojisi İle Din Eğitiminin Bireyin Sosyolojik Sorunlarına Yaklaşımı" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, Cilt: IX, Sayı: 42, s. 1815-1822.
- DÜNDAR, Mahmut, "Farklı Yaş Gruplarında Dua ve Din Eğitimi", *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2018/2, Cilt: IX, Sayı: 20, s. 455-480.
- ERDEM, Elif ve dğr., *Hikmetin 40 Kapısı*, DİB Yay., İstanbul 2017.
- ERKAN, Erol, "Hakikati İnşa Aracı Olarak Din Dili", *The Journal of Akademik Social Science Studies*, 2014, Sayı: 26, s. 167-179.
- EVANS, C. Stephen, "Din Dili Problemi" (The Problem of Religious Language), (Çev.: Ferhat Akdemir), *On Dokuz Mayıs Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi*, 2010, Sayı: 28, s. 253-273.
- FERRE, Frederick, *Din Dilinin Anlamı* (Çev.: Zeki Özcan) Alfa Yay. İstanbul, 1999.

- GAZÂLÎ, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed, *İhyau 'Ulumi'd-Din*, (Çev.: Ahmet Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1975.
- GAZÂLÎ, *Kimya-i Saadet*, (Çev.: Ömer Dönmez) Hisar Yay., İstanbul 2011.
- GAZÂLÎ, *Eyyuhe'l-Veled*, (Çev.: İbrahim Barca), Beyan Yay., İstanbul 2016.
- GÖRGÜN, Tahsin, "Küreselleşen Dünyada Din Dilinin Yeri ve Dini Metinleri Anlama Sorunu", *29 MÜİF Kur'an Araştırmaları Merkezi Yay.*, 2015, s. 177-203.
- GÖRMEZ, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, 4. Baskı, Otto Yay., Ankara 2014.
- GÖRMEZ, Mehmet, *Kalbin Erbaini*, Otto Yay., Ankara, 2014.
- GÖZÜTOK, Şakir, *İlk dönem İslam Eğitim Tarihi*, Nesil Yay., Ankara, 2002.
- GÖZÜTOK, Şakir, *İslam'ın Altın Çağında İlim*, Nesil Yay., İstanbul, 2012.
- GÖZÜTOK, Şakir, *Sûfî Pedagojisi*, Nesil Yay., İstanbul 2012.
- GÖZÜTOK, Şakir, *Resulullah (a.s.m.) Döneminde Eğitim ve Öğretim*, Nesil Yay., İstanbul 2014.
- GÖZÜTOK, Şakir, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Eğitim Metodları*, İstanbul 2016.
- GÖZÜTOK, "İslam'da Karakter Eğitiminde Rol Model", *Uluslararası Kişilik ve Karakter İnşâsında Dinin Yeri Sempozyumu*, (10-12 Haziran 2016), Ordu 2016, Cilt: II, s. 71-79.
- GÖZÜTOK, Şakir, "İslam Dünyasında İlk Ahlak Eserlerinde Gençlik", *Sinop Üniversitesi Uluslararası Gençlik ve Ahlâk Sempozyumu (6-7-8 Ekim 2016)*, Cilt: II, Sinop 2016, s. 1047-1053.
- GÖZÜTOK, Şakir, "Özdenetimde Din Eğitiminin Etkisi" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2017, Cilt: XXI, Sayı: 2, s. 1035-1060.
- GÖZÜTOK, Şakir, *İslâm Medeniyetinde Eğitim Felsefesi*, Ensar Yay., İstanbul 2019.

- GÜLCAN, Nur Yeliz, *L. Wittgenstein'in Dil Felsefesinde Anlamın Kullanım Bağlamında Açıklanma Denemesi* (Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), Mersin 2002.
- GÜNEŞ, Abdulkaki, *Kur'an'da İşlevsel Akla Verilen Değer*, Ahenk Yay., Van 2003.
- GÜNEŞ, A., *Kur'an'da Kalp Kavramının Semantik Analizi*, Ahenk Yay, Van 2003.
- GÜNEŞ, Yusuf, “İslâm'da İletişim ve İletişim Ahlâkı”, *Din ve Hayat*, Haziran 2014, Sayı: 22, s. 30-35.
- KARACA, Tülin, *Peyami Safa'nın Kitap Halinde Yayımlanmış Eserlerinde Güzel Sanatlar* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2010.
- KARAGÖZ, İsmail, *İlâhî Çağrı*, 5. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 2014.
- KARAGÖZ, İsmail, *Kur'an'ı Yaşamak: İyi İnsan İyi Müslüman*, 4. Baskı, TDV Yayınları, Ankara 2015.
- KARAKÖSE, Rukiye, “Ergenlerle Etkili İletişim”, *Etkili Din Öğretimi*, 3. Baskı, (Editör: Şaban Karaköse), Tedef Yayınları, İstanbul 2010, s. 247-280.
- KARAMAN, Fikret, *Sünnetin Işığında Tebliğ ve Davet*, 2. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2010.
- KARAMAN, Fikret, *Din ve Sosyal Hayat*, 2. Baskı, DİB Yayınları, Ankara 2016.
- KARATAŞ, Mustafa, “İletişimde Hz. Peygamber'in Örnekliliği ve Beden Dili”, *Din ve Hayat*, Haziran 2014, Sayı: 22, s. 22-29.
- KERİMOĞLU, Yusuf, *Kelimeler Kavramlar*, 3. Baskı, İnkılâb Yay., İstanbul 1984.
- KILAVUZ, M. Akif, “Yetişkinlik ve Yaşlılık Döneminde Eğitim ve Din Eğitimin Önemi” *Uludağ Üniversitesi İ. F. Dergisi*, 2002, Cilt: XI, Sayı: 2, s. 59-72.
- KILAVUZ, M. Akif, “Yetişkin Din Eğitimiçilerinde Bulunması Gereken Özellikler” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat F. Dergisi*, 2003, Cilt: XII, Sayı: 1, s. 135-152.

- KILAVUZ, M. Akif, “Yetişkinlerin Din Eğitim Programlarının Planlanması” *Yetişkinlik Dönemi Eğitimi ve Problemleri*, 1. Baskı, (Editör: M. Faruk Bayraktar), Ensar Yay., İstanbul 2006, s. 125-148.
- KILIÇ, Cevdet, *Felsefe Diyarından Hikmet Yurduna Bilgelik Hikâyeleri*, İnsan-Kitap Yayınları, İstanbul, 2008.
- KOÇ, Turan, “Din Dili Olarak Kur’an Dili”, *I. Kur’an Haftası Kur’an Sempozyumu*, (03-05 Şubat 1995), 1995, s. 278-288.
- KOÇ, Turan, “Ortak Din Dili ve Kültürü Oluşturma Açısından Klasikler”, *IV. Dini Yayınlar Kongresi: Dini Klasikler: Tebliğler-Müzakereler (30-31 Ekim 2009 / Ankara)*, 2011, s. 185-191.
- KOÇ, Turan, “Din Dili Üzerine Söyleşi” (Fulya İbanoğlu, Tuğba Aydeniz, Kâmil Büyüker), *Din ve Hayat*, Haziran 2014, Sayı: 22, s. 58-65.
- KOÇ, Turan, *Din Dili*, İz Yay., İstanbul 2018.
- KÖYLÜ, Mustafa, “Dînî İletişim: Din Görevlisi-Cemaat İletişimi”, *Din ve Toplum Dergisi*, 2016, Sayı: 13, s. 148-159.
- KÖYLÜ, Mustafa-GÖZÜTOK, Şakir, *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*, Ensar Yay., İstanbul 2017.
- KULA, Naci, “Gençlik Döneminde Kimlik Değişimi ve Din”, *Gençlik ve İletişim* (2. Baskı), (Derleme: Emin Gürdamur), DİB Yay., Ankara 2018, s. 39-48.
- LAOUST, Henri, *Gazzâlî'nin Siyaset Anlayışı* (Çev.: Rıza Katı), Pınar Yay., İst. 2016.
- Lİ, Hao-CHEN, Yu, and others, “Combining Social Cognitive Theories with Linguistic Features for Multi-genre Sentiment Analysis”, (Sosyal Bilişsel Kuramları Dilsel Özellikler ile Birleştirmek: Çok Türü Duygu Analizi) *26th Pacific Asia Conference on Language Information and Computation (Dil, Bilgi ve Hesaplama İlişkin 26. Pasifik Asya Konferansı)*, U.S.A., 2012, s. 127-136.

- MAHÇUPYAN, Etyen, *İdeolojiler ve Modernite*, 3. Baskı, Patika Yay., İst. 2000.
- MAİA, Belinda-SANTOZ, Diana, “Emotions in language: Linguistic and Computational Approaches”, *Tutorial at LREC, Portoroz*, 2016, s. (m.s.n.y.-m.m.n.).
- METİN, Selin, *Eylem Seçiminin Limbik Sisteme Bağlı Olarak Dinamik Sistem Yaklaşımı İle Modellenmesi* (İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Doktora Tezi), İstanbul 2013.
- OKTAY, Ayşe Sıdika, “Mevlana Düşüncesinde Din Dili ve Dini Sembolizm”, 2007 *Unesco Mevlânâ Yılında Uluslararası VII. Dil, Yayın, Değişim Sempozyumu (02-05 Mayıs 2007) Bildiri Kitabı*, 2007, Cilt: I, s. 45-53.
- OKUMUŞLAR, Muhiddin, “Din Eğitiminde Etkin Bir Yöntem Olarak Hikâye”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, Sayı: 21, s. 237-252.
- ORUÇ, Cemil, “Piaget’in Bilişsel Gelişim Kuramının Erken Çocukluk Din Eğitimi-ne Yansımaları: Ronald Goldman’ın Bulguları Çerçevesinde Din Eğitiminin İmkânı” *International Early Childhood Education Congress (Uluslararası Erken Çocukluk Eğitimi Kongresi 18-20 Mart 2016)*, İstanbul 2016, s. 971-987.
- ÖGKE, Ahmet, “2007 Dünyâ Mevlânâ Yılı Münâsebetiyle”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl: 8 Sayı: 20, (Mevlânâ’ya Armağan Sayısı), 2007.
- ÖNDER, Mustafa, “Sevgi, Din Dili ve Hikâyelerin Çocukların Din Eğitimindeki Yeri ve Önemi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2013, Cilt: VI, Sayı: 3, s. 1285-1298.
- ÖZDEN, H. Ömer., “Platon ve Aristoteles’in Estetik Anlayışları”, *Araştırmalar (İnsan Bilimleri Araştırmaları)*, 2001, Cilt: III, Sayı: 5-6, s. 33-44.
- ÖZE, Özkan, *Rabbim Allah*, 4. Baskı, DİB Yay., Ankara 2017.
- ÖZEL, Ahmet Yusuf, *Çocuğunuzun Okul Başarısı İçin Yapmanız Gerekenler*, Emanet Yay., İstanbul 2010.

- ÖZEL, Mustafa, “Hak Dini Kur’an Dili Üzerinde Yapılan Akademik Çalışmalar”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 2001, Cilt: XIV, Sayı: 1, s. 145-149.
- ÖZKAN, Ayşe Nur, *Psikolojik ve Manevi Yaklaşımla Ailede Öfke Kontrolü*, 5. Bsk., Timaş Yay., İstanbul 2013.
- ÖZTÜRK, Mustafa, “Din Dili Kur’an Dili”, *Din ve Hayat: TDV İstanbul Müftülüğü İlmî Dergisi*, 2014, Sayı: 22, s. 18-21.
- PAKİŞ, Ömer, *Kur’ân Tarihi*, Kitâbi Yay., İstanbul 2003.
- PİŞGİN, Yasin, “Kur’an’da Kalbin Akledişi: İman”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2013, Cilt: XI, Sayı: 2, s. 113-127.
- RÂZÎ, Fahrüddin, *et-Tefsîru’l-Kebîr (Mefâtîhu’l-Gayb)*, Cilt: I, Daru’l-Hadis Kahire (h.1433) 2012.
- RIZVANOĞLU, Eren, *Anlamdan Yoruma: Dil Felsefesinin Sınırları Üzerine Bir İnceleme* (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Ankara 2013.
- ŞENGÜN, Necdet, “Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın Hak Dini Kur’ân Dili Adlı Tefsirindeki Türkçe Şiirlerin Değerlendirilmesi”, *İstem: İslâm, Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi*, 2007, Cilt: V, Sayı: 9, s. 165-187.
- ŞİMŞEK, Ümit, *Kur’ân’ın ve Kâinatın Dilinden İman Esasları (İslâm İnanç İlmihali)* DİB Yay., Ankara, 2016.
- TATAR, Burhanettin, “Din Dilinin Ontolojik-Tarihsel Karakteri Üzerine Notlar”, 29 Mayıs Ü. *İlâhîyat Fakültesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yay.*, 2015, s. 19-62.
- TILLICH, Paul, “Din Dilinin Doğası”, (Çev.: Aliye ÇINAR), *Uludağ Üniversitesi İlâhîyat Fakültesi Dergisi*, 2002, Cilt: XI, Sayı: 2, s. 227-236.
- TOKAT, Latif, “Dinin Sembolik Dili”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, 2009, Cilt: VI, Sayı: 1, s. 75-98.

- TOLSTOY, Lev Nikolayeviç, *Hız. Muhammed*, 5. Baskı, (Çev.: Arif Arslan), İstanbul 2005.
- TUNA, Serhat, *Vygotsky ve Piaget'de Düşünme/Düşünce-Dil İlişkisi*, (Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.
- TURAN, Maşallah, "Din Dilini Yorumlama Çabaları ve Bu Bağlamda Akıl-Nakil Dengesinin Önemi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, Sayı: 30, s. 139-171.
- TÜRCAN, Talip, "Tedrîc Maddesi", Cilt: XXXX, İstanbul 2011, s. 265-267.
- ULUDAĞ, Süleyman, "Kalb Maddesi", Cilt: XXIV, İstanbul 2001, s. 229-232.
- ÜNAL, Yavuz, "Nebevî Öğretilerde Estetik Tasavvuru", *VI. Dinî Yayınlar Kongresi - İslam, Sanat ve Estetik-* (29-30 Kasım-01 Aralık 2013 / İst.), 2014. s. 75-84.
- YAKIT, İsmail, "Mevlânâ'da Estetik", *9. Millî Mevlânâ Kongresi, 15-16 Aralık 1997, Selçuk Üniversitesi*, 1998, s. 63-73.
- YAMAN, Ahmet, "Klasikler Üzerinden Ortak Bir Din Dili Oluşturulabilir mi?", *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi: Dinî Klasikler: Tebliğler-Müzakereler*, 2011, s. 247-250.
- YAMAN, Ertuğrul, "Susmanın Erdemi", *Din ve Hayat: İstanbul Müftülüğü Dergisi*, 2014, Sayı: 22, s. 120-123.
- YAVUZ, Şevket, "Post/Modern Bir Köyde Dinî Olanın Açılım İmkânı, Stratejileri ve Dili", *I. Din Hizmetleri Sempozyumu*, 2008, Cilt: I, s. 554-568.
- YAVUZER, Haluk, *Çocuk Psikolojisi*, 19. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- YENİÇERİ, Celâl, "Kur'an ve Hz. Peygamber'in Öğretisinde Tabiattaki Canlı Hayata Bakış, İnsanoğlunun Sorumlulukları", *Eski Yeni: Üç Aylık Düşünce Dergisi*, 2011, sayı: 21, s. 88-98.

YEŞİLYURT, Temel-ORAL, Osman, “İman’da İkrâr Kavramı”, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2012, Cilt: X, Sayı: 1, s. 31-44.

YILDIRIM, Ali, “Çağdaş İngiliz Felsefesinde Din Dilinin Fonksiyonel Analizi”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 2012, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 320-344.

YILDIRIM, Ali, “Din Dilinin Ahlâkî Yorumu”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, Cilt: XVI, Sayı: 1, s. 541-567.

ZEYVELİ, Hikmet, “Din Dili Bağlamında Müteşabihat Kavramı”, *Din Dili Çalıştayı*, 29 Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kur’an Araştırmaları Merkezi Yay., *Çalıştay Serisi: 1*, 2015, s. 107-130.

BİYOĞRAFI

Soyadı, Adı : TOPRAKOĞLU Hamza
Uyruğu : T.C.
Doğum Tarihi ve Yeri : 01.01.1982 GÜRPINAR
Telefon : 05053337299
E-mail : hamzatoprakoglu@gmail.com

EĞİTİM

DERECE	EĞİTİM BİRİMİ	MEZUNİYET TARİHİ
YÜKSEK LİSANS	Van YYÜ İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri A.B.D. Din Eğitimi Bilim Dalı	Ağustos 2019
LİSANS	Van YYÜ İlahiyat Fakültesi	Haziran 2016

İŞ DENEYİMİ

YIL	YER	GÖREV
2009-2019 (Aktif)	Diyanet İşleri Başkanlığı	İmam-Hatip
2017-2019	Diyanet İşleri Başkanlığı	Gençlik Koordinatörlüğü
2011-2012	DİB Van İl Müftülüğü	Basın Yayın Editörlüğü
2011-2012	Yerel Televizyonlar	Program Yap. ve Sunuculuğu
2009-2010	Milli Eğitim Müdürlüğü	Meslek Dersleri Öğretmenliği
2009	Halk Eğitim Müdürlüğü	Yaz Okulu Öğretmenliği
2008	Özel Sağlık Kuruluşu	Halkla İlişkiler, Kayıt Kabul
2006-2007	Özel Holding (Malezya)	Süpervizör
2004-2005	İstanbul Mobilya Sanayii	Birim Yönetimi
2002-2003	<i>Hakkâri-Çukurca</i>	<i>Vatanî Görev</i>
2000-2001	Muğla	Taş Kesim Makine Opr.
1999-2000	Özel Şirket	Bilgisayar Opr.

YAYINLAR

ESER-TARİH	ISBN	VASIF
Düş Damlası (Şiir) 2009	978-605-89104-0-9	Müellif
Sivas Yarışma Antolojisi 2010	978-605-88660-1-0	Ödüllü Şair
Van Müftülük Bülteni 2012	Yıl: 4, Sayı: 2.	Editör
Van Şiirleri Antolojisi 2018	978-605-67867-5-4	Antoloji Şairi

Hobiler: Kitap, Gezi, Resim, Şiir, Sanat, Spor, Dil, Bilim, Belgesel, Astronomi.

Dil : Arapça.

LİSANSÜSTÜ TEZ ORJİNALLİK RAPORU

25/07/2019

Tez Başlığı/Konusu:
DİN EĞİTİMİNDE
DİN DİLİ

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam ... sayfalık kısmına ilişkin, 25/07/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 12 (on iki)'dir.

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7words)

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

25/07/2019
Hamza TOPRAKOĞLU

Adı Soyadı : **Hamza TOPRAKOĞLU**

Öğrenci No : **169214005**

Anabilim Dalı : **FELSEFE ve DİN BİLİMLERİ**

Programı : **İLAHİYAT FAKÜLTESİ (YÜKSEK LİSANS)**

Statüsü : Y.Lisans Doktora

DANIŞMAN
Prof. Dr. Şakir GÖZÜTOK
25/07/2019

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR
25/07/2019
Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü
